

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DERLEYEN:
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

OSMANLI'DA MARKSİZM VE SOSYALİZM

YENİ KUŞAK ÇALIŞMALAR

OSMANLI'DA MARKSİZM
VE SOSYALİZM

DERLEYEN: Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

iletişim

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm

İletişim Yayınları 3104 • Tarih Dizisi 158

ISBN-13: 978-975-05-3241-2

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

2. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Üsküp'te 1910 yılında yapılan

1 Mayıs kutlaması (*İştirak* dergisi)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm

Yeni Kuşak Çalışmalar

*Aris Mahir'e
ve akıntıya karşı kürek çekenlere...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

AKINTIYA KARŞI KÜREK ÇEKMEK

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 7

OSMANLICA MARKSİZM

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 13

KIZILLAŞAN TÜRKLER: OSMANLI'DA ERKEN TÜRK SOSYALİZMİ (1904-1910)

İ. ARDA ODABAŞI 57

SOSYAL DEMOKRASİDEN

DEVRİMCİ SENDİKALİZME: MEŞRUTİYET İSTANBUL'UNDA BİR İŞÇİ ÖRGÜTÜNÜN EVRİMİ

STEFO BENLİSOY 123

SOSYAL DEMOKRAT HINÇAK PARTİSİ'NİN İSTANBUL ÖĞRENCİ BİRLİĞİ VE DERGİSİ GAYDZ (1911-1914)

YAŞAR TOLGA CORA 181

TIYATRO SAHNELERİNDE TÜRKÇE SOSYALİZM

BİLGE SEÇKİN ÇETİNKAYA 199

1919 SEÇİMLERİNDE SOSYALİSTLER, NUMAN USTA VE MESLEKİ TEMSİL	
EROL ÜLKER.....	209
BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR...	
MEHMET Ö. ALKAN.....	233
YAZARLAR.....	245

ÖNSÖZ

AKINTIYA KARŞI KÜREK ÇEKMEK

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal Tarih'in 2014 yılı Mayıs sayısında 2000'den sonra işçi sınıfı üzerine yayımlanan çalışmaları bir "bahar" olarak niteleyerek selamlamıştık. O özel dosya ve sonrasında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın kitaplaştırdığı genişletilmiş hali elbette işçi sınıfına ilişkin çalışmaların her boşluğu doldurduğuna iddia etmiyordu. Bu alanda yeni yöntemlerle, yeni sorularla, yeni araçlarla yapılan yeni kuşak çalışmaların işçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmalarda bir uyanışa yol açtığını müjdeliyordu sadece. O günden sonra da Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihi üzerine yapılan çalışmalar ne iyi ki her yıl zenginleşerek çoğalmaya devam ediyor. Yeni kuşak çalışmaların aslında jenerasyon anlamında yeni bir kuşak tarafından yapıldığını da kardeş dergimiz *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*'ın yine 2014 yılında yayımlanan bahar sayısında nedenleri ve bağlamıyla anlatmaya, tartışmaya çalışmıştım.

Elinizde tuttuğunuz kitaptaki bu dosya ilk olarak *Toplumsal Tarih* dergisinin Temmuz 2020 sayısında ama çok farklı bir şekilde yayımlandı. Aslında oluşturulmaya başlandı. Dergide yer kısıtı sebebiyle çok sınırlı bir şekilde kalem oy-

natan yazarlar kitap için ellerini korkak alıştırmadan yazdılar. Yazılar ciddi bir şekilde gözden geçirildi ve genişledi. Hatta dosyanın yazarlarının yarısı yani üç yazarımız bu kitabın bütünlüğünü tamamlamak amacıyla tamamen yeni birer yazı kaleme aldılar. Mehmet Ö. Alkan da dosyada olmamasına rağmen kitabımıza katkıda bulunma inceliğini gösterdi.

O dosyada yapmaya çalıştığımız gibi bu kitapta da Osmanlı'da Marksizm ve sosyalizm üzerine yapılmakta olan yeni çalışmalara ışık tutmaya çalışıyoruz. Aslında burada da bir kuşak sorunuyla karşı karşıyayız. Bizden önce çalışmalarını hevesle okuduğumuz, çok şey öğrendiğimiz, hayranlık duyduğumuz daha “ilerici”, kendilerini sol düşünce dünyasında konumlandıran tarihçilerin çalışmaları “sınıf” ve “sosyalizm” kavramına tedirgin ve mütereddit yaklaşırlar, bu konular üzerine bilgi edinmek isteyenlerde hayal kırıklığı yaratırlardı. Tarihyazımında özellikle 1960 ve 1970'lerden sonra ortaya çıkan farklı ekollerde tespit edilebilen bu tutumun ilginç hikâyesi ve elbette kendisi ayrı bir dosyaya konu olmalı. Türkiye üzerine tarihyazımının sınıf çalışmalarına girişmek için 1990'lı yıllara kadar beklemek durumunda kalındığı gibi Osmanlı'da sosyalizmin, Marksizmin tarihine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yapmak için de yaşadığımız on yılları beklemek durumunda kalındı. Osmanlı'da siyasal ideolojilerin tarihinde Marksizm ve sosyalizmden bahsetmenin mümkün olmadığı en yetkin çalışmalarda bile iddia edilebiliyordu. Hatta sosyalizm yerine Osmanlı'da “Sol Düşünce”den bahsetmek gerektiğinden bile dem vurulabiliyordu. Bu eğilim kendi yansımasını Türkiye'deki sosyalist ve Marksist örgütlerin kendi tarihlerine olan bakışlarında da buluyordu. Her örgüt ya da aydın kendi etrafındakilerde olduğu gibi geçmişte de kendi bildiğini düşündüğü sosyalizm ve Marksizme diğerleri vakıf olmadığı için Türkiye'de bu siyasal ideolojinin varlığından konuş-

manın mümkün olmadığını düşünüyordu. İşin ilginç sınıf çalışmalarında olduğu gibi sosyalizm ve Marksizm üzerine kalem oynatanlar herhangi bir tanım vermek ya da herhangi bir kuramsal tartışma yürütmek gereği de duymuyordu. Bu konudaki literatür artık ikinci el çalışmaların birbirlerini tekrar ettikleri sıkıcı ve kısır bir döngü içinde sıkışmış durumdadır. Bu tutum bugün sorgulandığı için sınıf çalışmalarında olduğu gibi Osmanlı'da sosyalist düşünce ve Marksizm üzerine yeni kuşak çalışmalar bugüne kadar bilmediğimiz bilgileri gün yüzüne çıkarırken yeni yorumlarla yeni tartışmaların da önünü açıyorlar. Tarihyazımında yer alan bahsettiğim yargının herhangi bir derinlikli ve ayrıntılı çalışmaya dayanmadığını da özellikle belirtmek gerekir. Yani aslında bu bir kuşaklararası yorum tartışması da değil. Bu kitaptaki çalışmalar bu alanda gerçek anlamda ampirik araştırmanın ve kuramsal tartışmanın yeni başladığına işaret ediyorlar. Her ne kadar bu konuları çalışmak ilk başlarda hem geçmiş kuşakların ön kabulleri hem de neoliberal dünya yüzünden adeta bir akıntıya karşı kürek çekmek anlamına gelse de bugün yeni kuşak çalışmalar bizlere artık yeni kapıları aralıyor.

Elinizde tuttuğunuz derleme benim “Osmanlıca Marksizm” başlıklı makalemle açılıyor. Bu makale yukarıda değindiğim bizim kuşakları hayal kırıklığına uğratan eski kuşakların neden bu alanda doyurucu çalışmalar yapmadıkları üzerine tarihyazımına ilişkin bir değerlendirme yapmaya ve kullanılması gereken kavramlara dair bir tartışma yürütmeye çalışıyor. Bu yazı daha sonra ele aldığı örnekler üzerinden ilgili Osmanlıca kaynaklara erişebilen bir kişinin o çağda Marksizmin ABC'sini öğrenebileceğini iddia ediyor.

Türk sosyalizminin tarihine ilişkin yeni çalışmalarıyla bilinen İ. Arda Odabaşı özellikle 1908 Devrimi öncesinde Selanik'te sosyalizm ile tanışan Müslüman/Türklere odaklana-

rak “Türk sosyalistlerinin” adeta tarih öncesine ilişkin çok önemli bir kazı faaliyeti yürütüyor. Odabaşı 1908 öncesinde Türkler arasında sosyalizm esintilerinin 1904-1905 yıllarından beri hissedildiğini ortaya koyuyor. 1908’den 1910 senesi sonuna dek Osmanlı Selanik’inde sosyalizm, canlı ve etkin bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkarken bunun sadece gayrimüslim Osmanlılar için değil, Türkler/Müslümanlar için de geçerli olduğunu gösteriyor. Odabaşı böylelikle her ne kadar Türklere odaklanmakla birlikte sosyalizmin tek tek etnik/dinsel gruplara indirgenemeyeceğini ve 20. yüzyıl başında Selanik’te “Osmanlı unsurlarına münhasır izole sosyalizmlerden ziyade, çok unsurlu ve unsurlar arası bir sosyalist alandan söz etmenin daha makul olduğu”na işaret ediyor.

Yaşar Tolga Cora Ermeni Hınçak Partisi’nin uzun soluklu öğrenci dergisi olan *Gaydz*’ı tanıtıyor. Kolaylıkla milliyetçi bir örgüt olarak kenara itilen ve Marksist çizgisi azımsanan Hınçakların çıkardığı bir öğrenci dergisinde ortaya konulan yayın hattı bu dönemi anlamak için yepyeni bir pencere açıyor bizlere. Cora, *Gaydz*’ın sosyalist düşünce yapısını açıklamaya çalışırken, yeni bir terminoloji geliştirmesi, Marksizmin sınıf, sınıf-çatışması, proletarya, burjuvazi, tarihsel-materyalizm, artık-değer gibi sosyalist düşünce sisteminin temelini oluşturan terimlerin kullanımını yaymasına ve özellikle bilim alanında yayımladığı çok sayıdaki makalede kullandığı “neolojizm” ile dilin gelişmesine de katkıda bulunduğunu gösteriyor.

Stefo Benlisoy ise Bulgar “dar” sosyalistlerinin tesiriyle Marksist sosyalizmin işçi sınıfı içerisinde yer bulmasında önemli rol oynamış ve II. Meşrutiyet İstanbul’unda ağırlıklı olarak Rumların oluşturduğu Türkiye Sosyalist Merkezi ya da İşçi Merkezi üzerinde duruyor. Bu çevre imparatorluğun sosyalist düşünce ve hareketler için uygun koşullara sahip olmadığına ilişkin tarihyazımında egemen olacak görüş-

leri tekzip edercesine, İstanbul'daki cılız işçi hareketi içinde önemli deneyimler yaratmıştı. Benlisoy Merkez'in kendi içine kapanık, salt propagandif bir aydınlar grubu olmanın ötesinde etkin bir işçi örgütlenmesi çalışması yürüttüğünü de gösteriyor. II. Meşrutiyet döneminde devrimci sendikalizmin İstanbul'daki etkinliğini ortaya koyması açısından da bu makalenin ilgi çekeceğini düşünüyorum.

Bilge Seçkin Çetinkaya 1908 Devrimi'nden sonra patlayan tiyatro salgını ve politik tiyatro hareketi içinde sosyalizmin nasıl Osmanlı sahnelerinde sahnelenen Türkçe oyunlarda arz-ı endam ettiğini gösteriyor. 1908 Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan amatör tiyatro salgını ve devrimin tiyatrosunun sokak ve meydanlarda nasıl etkili olduğunu yazan Seçkin Çetinkaya sosyalizmin de hem olumlu anlamda hem de yerilmek için nasıl tiyatro metinlerine ve sahnelenen oyunlara girdiğini ortaya koyuyor. Sosyalizmin II. Meşrutiyet ve sonrasında nasıl kamusal olarak dolaşıma girdiğini göstermesi açısından bu makalenin çok değerli olduğunu düşünüyorum.

Mütareke Dönemi sosyalist hareketini son dönemde en iyi ele alan isimlerden bir tanesi olan Erol Ülker elinizdeki kiptaki makalesinde II. Meşrutiyet döneminde güçlenen sosyalist düşüncenin ve hareketin 1919 seçimleri çerçevesinde gelmiş olduğu durumu ve özellikle "Mesleki Temsil" düşüncesini değerlendiriyor. Ülker'in belirttiği gibi sosyalistlerin siyasal temsil konusundaki tutumları ve 1919 seçimlerindeki gelişmeler daha sonra Milli Mücadele yıllarında ortaya çıkacak komünist ve halkçı eğilimleri anlamak açısından bize çok değerli bilgiler sağlıyor.

Derlememizin son yazısında Mehmet Ö. Alkan Belçika'dan Türkiye'ye Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'sunun izini sürüyor. Alkan'ın *Manifesto*'nun özellikle Türkçe çevirisinin yapılması sürecini tarihsel ola-

rak ortaya koyması *Kapital*'den sonra Marksizmin önemli yapıtlarının Türkiye'deki serüvenini tamamlamak açısından önemli bir boşluğu dolduruyor.

Bu kitapta okuduğunuz yeni kuşak çalışmalar her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Marksizmin ve sosyalist düşüncenin/hareketin tarihini layıkıyla yazmak ve öğrenmek için yapılacak ne kadar çok şey olduğunu ortaya koyuyor. Bunu yaparken sadece yeni bilgiler ışığında yeni yorumlar yapmak gibi tarihyazımına ilişkin bir tartışma yapmakla kalmıyor, aynı zamanda 2021'de bu konunun hâlâ ABC'sini yazmaya devam ettiğimizi de gösteriyorlar. Bu da aslında sınıf çalışmalarında olduğu gibi Marksizmin ve sosyalizmin kendi tarihine ilişkin çalışmalarda da tarihyazımındaki liberal ve muhafazakâr ön kabullerin sol içerisinde dahi ne kadar güçlü olduğuna işaret ediyor. Bu kitap bizden yüz yıl önce bu topraklarda sosyalizm mücadelesini var etmeye çalışanların, geçtiğimiz yüz yıl boyunca yaşamış olduğumuz şekliyle değil de başka bir dünyanın kurulması için emek vermiş kişi, grup ve örgütlerin faaliyetlerine bir nebze ışık tutabiliyorsa amacına ulaşmış olacaktır.

Beyazıd, Mayıs 2021

OSMANLICA MARKSİZM

Y. DOĞAN ÇETINKAYA*

Her mesele-i müşkilede beni nevilerinin zararına temin-i selamet-i şahsiyeye uğraşan erbab-ı fetanet de humeka ile seyyanen yok olurlar. Artık tabasbus, riya, iltimas, hile gibi vesait-i tezviriye ve servet kuvveti gibi insanların kısm-ı nasibdarına mahsus olan vesail-i galebe ilk defa olarak bi hüküm kalır... Bütün hayırhah ve büyük insanların, filosofların, *sosyalistlerin* temin-i refah ve mesudiyet-i beşeriye için hayatlarını bahasına tesisine uğraştıkları “müsavat” işte o saniye-i uzmada ilk ve son defa olarak arz-ı çehre-i muvaffakiyet etmiş olur...

– Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*¹

Meram

Osmanlı İmparatorluğu’na dair birçok genel geçer varsayım, stereotip, basmakalıp düşünce gerek popüler düzeyde gerekse de akademik yazında oldukça yaygındır. Bir ide-

(*) Bu makaleyi birkaç kez okuyan Ateş Uslu başta olmak üzere Barış Çatal, Erhan Keleşoğlu, Sinan Yıldırım, M. Görkem Doğan, Sinan Birdal, Erik Jan Zürcher, Emre Erol ve Bilge Seçkin Çetinkaya’ya değerli fikir ve eleştirileri için teşekkür ederim.

1 Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1328, s. 95. Alıntının günümüz Türkçesiyle yayımlanmış hali şöyle: “Her zor meselede türdeşlerinin zararına kendi selametlerini temine uğraşan akıllılar da ahmaklarla eşit şekilde yok olurlar. Artık yaltaklanma, riya, iltimas, hile gibi yalan dolan vasıtaları ve servet kuvveti gibi insanların kısmetli kısmına

oloji, söylem ve siyasal hareket olarak sosyalizm de bundan ari değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sol düşünce ve sınıf hareketleri mevzubahis olduğunda tekrarlanarak yerleşmiş birçok yanlış vardır. Bunların başında bu tür konuların Osmanlı İmparatorluğu'nda “yok olduğu” ya da “hadi biraz varsa” bile en azından gayrimüslim cemaatlere has olduğu gelir. Okuduğunuz yazı bu galatın nedenine dair kısaca bir kestirimde bulunduktan sonra Osmanlıca okuyan bir kişinin Cumhuriyet kurulmadan önce yayımlanan mevcut Osmanlıca yayınlara erişebilirse sosyalizm ve Marksizmin başlıca akideleri hakkında temel bir bilgiye sahip olabileceğini gösterecektir. Bunu yaparken de literatürdeki birtakım temelsiz yargıları kaynaklara dayanarak sorgulamaya çalışacaktır. Kaynak olarak da kendisini diğer başka kaynaklara göndermede bulunsa da temelde *İştirak* çevresi ile sınırlandırılacaktır. Bunun sebebi de Türkiye sol tarihinde “gerçek anlamda” sosyalizm ve Marksizm ile en az ilgili ve Türkçe yayın yapan siyasal çevre olarak görülmesidir.² Yoksa

has olan fırsatlar galiba ilk defa olarak hükümsüz kalır... Bütün hayırsever ve büyük insanların, filozofların, *sosyalistlerin*, insanlığın refah ve mutluluğunu temin için hayatları pahasına tesisine uğraştıkları “eşitlik” işte o muazzam saniyede ilk ve son defa olarak başarı yüzünü göstermiş olur...” Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 46. Hüseyin Rahmi'nin kitabı Rumi 1328 yani Miladi 1912 yılında kitap olarak yayımlanmışsa da *Sabah* gazetesinde tefrika edilmesine 1910 yılının Nisan ayında başlanmıştır. Zaten kitabın “mukaddime”si altına Hüseyin Rahmi 7 Nisan 1326 tarihini düşmüştür yani 20 Nisan 1910. Alıntıda “sosyalister” kelimesine yapılan vurgu bana ait.

- 2 *İştirak* çevresinin siyasal ağı ve özellikle siyasal söylemi üzerine çalışmaya devam ediyorum ancak bugüne kadar yayımladıklarım için bkz. Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, “İştirakçi Hilmi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 8: *Sol*, ed. Murat Gültekinil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007; Y. Doğan Çetinkaya, “Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007. *İştirak* çevresi üzerine son dönemde çokça yayın ve tez de yapılmıştır ancak bunlar bu yazıda eleştirdiğim zihniyet ile malul olmaları dolayısıyla yeni herhangi bir şey söyleyememektedirler. Bu kısa yazıda bunlarla bir tartışmaya girmiyorum ne yazık ki. Bu da yakın gelecekte tamamlamayı umduğum çalışmaya kalmak durumunda.

Osmanlı bakiyesini onu takip eden ulus-devletler tarihinin bir ön aşaması olarak ele alıp çok dinli ve dilli imparatorluk bağlamını görmezden gelerek Türkçe yayın çıkaran bir gruba odaklanmak değil muradım. Yine başlarken belirtelim bu çevrenin politik lideri Hüseyin Hilmi hakkındaki spekülâtif tarih yazımının iddialarına giremeyeceğim. Bunu daha önce bir ilk olarak Foti Benli-soy ile birlikte kaleme aldığımız ve Hüseyin Hilmi üzerine olan bir yazıda yapmıştık.³ Konu üzerine çalışırken insan Selçuk Gürsoy'un şu özlü sözüne hak vermeden edemiyor: "İştirakçi Hilmi hakkında o kadar az bilgi ama o kadar çok yazı var ki, insan Hilmi hakkında yazmak isteyince ne yapacağını şaşırıyor."⁴ Bu yargıyı aslında Osmanlı'da sosyalist düşünce ve hareket için de genişletebiliriz. Birbirini tekrar eden, yeni bir şey söylemeyen ve ikincil el literatüre dayanan o kadar çok çalışma vardır ki. Okuduğunuz makale de uzun bir süredir devam etmekte olan kitap çalışmasının bir parçası olduğu için mevcut literatürün değerlendirmesini nihai ola-

İştirak dergisinin 18 Temmuz 1912 tarihli ve 20-3 no.lu nüshası. "Rusya'da Grandük Serj'in Arabasına Atılan ve Sebebi-i Mevti Olan Bomba Hadisesi."

3 Bir önceki yani ikinci dipnottaki yayınlar.

4 Selçuk Gürsoy, "Sanayi Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Sosyalizm ve İşçi Hareketleri", *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 148.

rak orada yapmak niyetindeyim.⁵ Amacım burada sadece bu çevrenin ideolojisine ve asıl olarak da Karl Marx ve Marksizm bilgisine odaklanmak.

Elinizdeki bu kitapta bir araya gelen bizler başta olmak üzere kabaca son on yılda yapılan çalışmalar Cumhuriyet öncesi sol üzerine çok önemli bilgiler sağladı, sağlıyor. Bu çalışmalar iki önemli noktaya işaret ediyor, elbette okuduğunuz satırların yazarı olarak benim için. İlki, farklı etnik/dinî/mezhebi topluluklardan sosyalistlerin hem düşünsel serüvenlerinde hem de örgütsel mücadelelerinde ilişki içerisinde olmaları, hatta aynı örgütlerde, hareketlerde ve yayınlarda bir araya gelmiş olmalarıdır. İkincisi ise birlikte aynı örgütte ya da farklı siyasal çizgiler içinde yer aldıklarında da sınıf hareketiyle çeşitli düzeylerde bağlarının olmasıdır.

“Milli iktisat” söylemini aşmak

Konumuza geçmeden önce II. Meşrutiyet’in en güçlü ideoloji ve söylemini oluşturan “milli iktisat”ın, bu konudaki, yani toplumsal sınıflara ve siyasal ideolojilere ilişkin bakış açısını temelden etkilediğini vurgulamak gerekir. Sol ve sosyalist aydınlar da daha sonra “milli iktisat” söyleminin temel önermelerini tevarüs ederek geçmişe bakacaklar ve onun sathi ve milliyetçi söylemini “milliyetçilik” karşısı olsalar dahi sorgulamaksızın kabulleneceklerdir. Bu büyük anlatıya göre gayrimüslimler ticaret ve sanayide ilerlemişler, Müslümanlar ve özellikle Türkler bu alanda geri kalmışlardı. Öy-

5 Foti Benlisoy ile yazdığımız makalede Hüseyin Hilmi’nin kişiliği ve politik çizgisine dair çelişkili iddialarla malul literatürü özetliyoruz. Bunun yanında özellikle Mütareke döneminde TKP çevresi tarafından sıklıkla gündeme getirilen işbirlikçiliğine dair altı yılı aşkın süredir İngiliz arşivlerinde İşgal İstanbul’una dair ve istihbarat raporları üzerine yaptığım çalışmada bu spekülatif iddialara ilişkin bir bulguya hâlâ rastlayamadığımı da belirtmek isterim. Ancak bu tabii ki gelecekte tamamlamayı umduğum başka bir yayının konusu.

le ki dünya piyasalarına eklemelenme sürecinde gayrimüslimler yabancı sermayenin ve “düvel-i muazzama”nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki aracılığını yapmışlar ve sonuç olarak da hem devlete hem de “millet-i hâkime”ye siyaseten ihanet etmişlerdi. Müslüman Türklerin köylülük ve devlette memur olmak dışında bir faaliyet içerisinde olmamaları onları millet-i hâkime iken imparatorluğun kaybedeni durumuna sokmuştu. Bu söylemde gayrimüslimler hızla burjuva, Müslüman Türkler de bürokrasiye kadro sağlayan bir nüfus olurlar. Milli İktisat politikaları ve söylemi 1908 Devrimi’nde daha çok Osmanlıcı bir söyleme dayanırken özellikle 1910’dan itibaren ve Balkan Savaşları ile radikalleşerek Müslüman Türklerin gayrimüslimler karşısında kaybettikleri toplumsal ve iktisadi iktidarlarını geri alma projesi halini alır.

Oysa şu, çok açıktır: Gayrimüslimleri olduğu gibi diğer etnik ve dinî unsurları tek bir sınıf ve kültür ile eşitlemek olgusal olarak mümkün değildi. Bütün cemaatler farklı sınıfsal konumlara sahip kişileri kendi içinde barındırıyordu. Ayrıca mutlak kompartımanlara ayrılmış bir millet sisteminin toplumsal, iktisadi ve siyasal olarak bahsetmek de mümkün değildi. Milli İktisat toplum-

İştirak dergisinin 13 Haziran 1910 tarihli 17 no.lu sayısı. “Ahmet Samim Bey’in katledilmesi üzerine yayımlanan nüsha-i fevkalade.”

sal ve iktisadi iktidarını kaybetmiş Müslümanlara ve Türk-
lere onu gayrimüslimlerden geri almaları ve onların hamisi
büyük güçlerle de gerekirse mücadele etmeyi salık veriyor-
du. Elbette hem Milli İktisat'ın 1908'den sonra farklı evrele-
ri ve damarları vardı hem de Alman Oryantalizmi gibi çok
farklılık gösteren kaynakları. Bunları ayrıntısıyla daha önce
başka yerlerde tartıştığım için burada uzatmıyor, affınıza sı-
gınarak değinip geçiyorum.⁶

Milli İktisat söyleminin hâkim bir konuma getirdiği ve
Cumhuriyet döneminde karikatürleşerek yaygınlaşan bu
anlatı Türkiye'de farklı hatta çatışan birçok siyasal ideoloji-
yi çok temelden belirlemiştir. Bu nedenledir ki sosyalist dü-
şüncenin tarihi veya toplumsal sınıflara dair tartışmalarda
soldan sağa birçok farklı dünya görüşü benzer yargılara sa-
hip olmuştur. Elbette Türkiye'de birbiriyle mücadele halin-
de olan İslâmcı, Milliyetçi, Kemalist, liberal, Sol vs. birçok
görüş ve hareketin bir konuda oydaşması onun gerçekliği-
nin bir teyidi olarak da okunabilir. Ancak bu yargı temellen-
dirilmiş bir iddia değildir.

Sol düşünce üzerine son dönemde yapılmış en kapsamlı
derlemeye giriş niteliğinde yazılan ve birbirinden çok farklı
sol siyasal anlayışları temsil eden iki yazarın Osmanlı'da so-
la ve sosyalizme dair benzer yargılara sahip olması bu iddia-
mıza güzel bir örnek teşkil eder.⁷ Murat Belge ve Metin Çul-
haoglu gibi değerli isimler elbette bu konuda yalnız değiller.
Bu alanın araştırmacıları olmadıkları için kendileri için ve-

6 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004; Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslüman-
laştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-
1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

7 Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türki-
ye'de Siyasi Düşünce*, cilt 8: Sol, ed. Murat Gültekinçil, İstanbul: İletişim Ya-
yınları, 2007, s. 19-48. Metin Çulhaoglu, "Türkiye'de Marksizm: Yapılabilecek
Olup da Yapılmayan Nedir?" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Sol, cilt 8, ed.
Murat Gültekinçil, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 68-72.

ri olan ikincil kaynaklardan ve literatürden bir sonuç çıkarıyorlar haliyle. Bu literatürdeki temel anlatıya göre sosyalizm ve Marksizmin Osmanlı toplumu ve entelektüel dünyası ile çok bir ilgisi olamamıştı. Sosyalist olarak bulunabilecek kişi ve örgütler aslında milliyetçilik başlığı altında ele alınmıyordular. Zaten Müslüman ve Türkler söz konusu olduğunda “devleti kurtarmak” herhangi bir aydın için tek düşünsel seçenektir. Tek aktör olarak devletin olduğu bu tabloda memur zihniyeti/kafası Tanzimat ile yukarıdan aşağıya başlayan modernleşmenin Osmanlı sürümünde zaten başka bir seçeneğe de imkân tanımıyordu.

Ne iyi ki yine son yıllarda Erken Modernite (17. ve 18. yüzyıllar) denilen yani kapitalizm ve modern devletin ortaya çıktığı çağ üzerine yapılan çalışmalar gerek iktisadi ve toplumsal olarak gerekse de düşünce tarihi açısından Tanzimat’ı da bir açıdan Osmanlı’nın geçirdiği dönüşümde bir sonuç olarak okuyabilme olanağı sunuyor. Hem seçkinlerin zaviyesinden hem aşağıdan yaşanan bir toplumsal süreç olarak. Bundan dolayı ikincil literatür üzerinden beylik sonuçlar çıkaran entelektüel çevreler bu yeni çalışmalara bir göz gezdirirlerse Türkiye tarihinin Tanzimat ile özdeşleştirilen yukarıdan aşağıya seçkinli bir projeye indirgenemeyeceğini görme imkânı bulacaklardır.

Bu noktada sosyal tarih üzerine yapılmış sayısız çalışmayı gözönünde bulundurarak sadede gelelim. Sol düşünce ve sosyalizmin milliyetçi muhafazakâr söylemin temel iddiasında olduğu gibi bu topraklara yabancı, dolayısıyla köksüz olduğu iddia edilir yaygın olarak. Her ne kadar bu olgusal olarak yanlışsa da Osmanlı İmparatorluğu’nun mütemmim cüzü ve yerlisi olan gayrimüslim cemaatten kişilerin düşünce ve örgütlerinin Osmanlı bağlamında yabancı, azınlık veya Müslüman/Türklerden yalıtık olduğunu varsayarak onları resmin dışında tutan anlayış milliyetçi literatürün dışında da

yaygındır. Milli İktisat ideolojisinin bir bakiyesidir. Bu iddia Osmanlı'da sosyalist düşüncenin olmadığını ve hatta temelsiz ve köksüz olduğunu bu “yabancı” olarak görülen unsurlara münhasır olmasıyla da bağlantılandırır.

Batı'da yaşanan modernleşmenin Türkiye'de toplumsal olarak yaşanmadığı iddiasını ileri süren literatür büyük oranda sol-sosyalist düşüncenin ortaya çık(a)madığı, bir iki örnek varsa onların da savundukları ideolojinin içeriğine çok vakıf olunmayan çevirilerden ibaret olduğu, kişi ve örgütlerin savundukları ideolojiden bihaber aktörlerden oluştuğu gibi birçok varsayım ile dolup taşar. Bundan dolayı onları sosyalist olmaktan çok başka bazı ideolojiler ile tanımlamak gerektiği tekrarlanır durur. Tabii bu iddia ve tartışmaların en büyük özelliklerinin kaynaksızlık olduğunu not etmek gerekir.

Milliyetçilik ve liberalizm

Gerek gayrimüslim kişi ve örgütler gerekse de Müslüman/Türk şahsiyetler olsun sosyalistlerin aslında aynı zamanda ya da daha çok milliyetçi ya da liberal olduğu iddia edilir. Yakın zamanlarda doğan ve kitleselleşen milliyetçilik ve sosyalizmin de kendi tarihleri ve o tarih içerisinde farklı dönem, biçim ve akımları vardır. Bu nedenledir ki dünyanın farklı ülkelerinde sosyalizm, Marksizm ve milliyetçilik arasında hem ideolojik ama özellikle siyasal hareket olarak iç içe geçmeler, etkilenmeler ve çatışmalar farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Nitekim belki de tarihsel süreçte iç içe geçmişliklerinin bir gereği olarak her dönem sosyalist ve Marksist aydınlar için milliyetçilik cebelleşilmesi gereken bir mevzu olagelmıştır.⁸ Ancak daha önce de bir yerde değin-

8 Horace B. Davis, *Sosyalizm ve Ulusallık*, İstanbul: Belge Yayınları, 1991; Can Kakişım, *Sınıf, Etnisite ve Kimlik: Sosyalist Paradigmanın Evrimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

diğimiz gibi bu olgu Türkiye sol tarihi çalışmalarına ket vur-
ran ve sosyalist söylem kazındığında aslında altından *mutla-*
ka milliyetçilik çıkacağına dair bir hurafenin peyda olması-
na neden olmuş ve bu anlamda en temel bilgilerin ortaya çı-
kışını içinde yaşadığımız döneme bırakmasına yol açmıştır.⁹
Bu konu üzerine 1995 yılında Türkçesi yayımlanmış olan
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-
1923) adlı yine çok değerli bir derleme buna güzel bir örnek
teşkil eder.¹⁰ Aslında derleyenlerden Zürcher giriş yazısın-
da milliyetçilik sorununun evrensel olarak solun tarihinin
bir parçası olduğunu belirtse ve farklı cemaatlerde ortaya çı-
kan sosyalist hareketlerin ortaklıklarını vurgulayarak bunla-
rın herhangi bir ulusal tarihin bir aşaması olarak okunma-
ması gerektiğini hatırlatsa da bütünü itibarıyla kitap yukarı-
da bahsettiğim tahribattan azade kalamamıştır.

Diğer yandan mevcut literatüre göre kendisini sosyalist
olarak tanımlayan kişi ve örgütler milliyetçi değillerse o za-
man da muhtemelen savundukları düşüncenin temel pren-
sip ve akidelerinden bihaber kişilerdir. Ya da milliyetçi de-
ğillerse o zaman bir “liberal” olduklarına dair *absürt* iddia
ile karşılaşırız. Evet, doğru okudunuz, kendilerinin muarız
olarak gördükleri liberalizm. Bunların dışında bu makalenin
yazılma sebeplerinden olan son iddiaya da gelebiliriz. O da
Osmanlı'da sosyalist düşünce tespit edilirse de bunun gayri-
müslim cemaatlere has olacağı düşüncesidir. Bütün bu yar-
gıların çoğunun atfedildiği çevre *İştirak* çevresi olduğu için
başta yazdığım gibi oradan örnekler seçerek hikâyemize de-
vam edeceğim.

9 Bu paragraftaki iddialara dair farklı örnekler için bkz. Y. Doğan Çetinkaya ve
M. Görkem Doğan, “TKP'nin Sosyalizmi (1920-1990)”, *Modern Türkiye'de Si-
yasi Düşünce, Sol*, cilt 8, ed. Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim Yayınları,
2007, s. 276.

10 Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm
ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

İştirak dergisinin 26 Şubat 1910 tarihli ilk sayısı. "Serbest İzmir ve *İştirak* gazeteleri müdürü Hüseyin Hilmi Bey."

Kavramlar ve tanımlar

Akademik literatür söz konusu olduğunda sosyalizme, kapitalizme, sınıfa dair tespit yapılırken kullanılan kavramlardan neyin kastedildiği birkaç istisna dışında genellikle belirtilmez. Ancak kavram tartışması meselenin özünü teşkil eder. Osmanlı'da ve erken dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde sosyalist düşüncenin ve Marksizmin ortaya çıkması herhangi bir toplumsal

tabana sahip olmaması ile açıklanır. Bundan dolayı eğer birtakım sosyalistler ortaya çıkmış ise bunlar marjinal fikri arayışlardır. Burada söylenmek istenen Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sanayi devriminin gerçekleşmemiş olduğu için ciddiye alınabilecek miktarda bir işçi sınıfının ortaya çıkmadığıdır. Bunu en özlü şekilde ifade eden Hilmi Ziya Ülken'in de dediği gibi büyük endüstri yoksa sosyalist düşünce hayali sayılmalıdır.¹¹ Yani sanayi yoksa bir emek-sermaye çelişkisi de olamazdı. O olmadığı için sosyalist bir düşünce, ideoloji ve hareket de doğal olarak ortaya çıkamayacaktı literatüre göre. Genişçe olan bu literatürün içinde bu alana çokça emek vermiş Mete Tunçay'ın önemli eseri *Türkiye'de Sol Akımlar* da özellikle

11 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 206-207. Ülken gibi daha birçok ilgili çalışmada benzer iddiaları tespit etmek mümkündür. Aclan Sayılğan, Rıza Tevfik, Feroz Ahmad, Muzaffer Sencer, Fethi Tevetoglu, İlhan Darendelioglu gibi farklı örneklerden alıntılar için birinci dipnottaki yazılarıma bakılabilir.

Müslüman/Türk unsur içinde ortaya çıkan sosyalist hareketlerin daha ziyade liberal olduklarını söylemiştir.¹²

Elbette Çulhaoğlu'nun da yazısında haklı olarak işaret ettiği gibi ideolojileri doğrudan bir sınıfa ve toplumsal bağlama kenetleyen bir indirgeme çok doğru değildir. İdeoloji ve fikirlerin bağımsız özerk bir alanı elbette vardır. Hatta dahası insanların kimlikleri ve ideolojik tercihleri tutarlı ve tekçi bir yapı arz etmek zorunda da değildir. Düşünce tarihinde Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi tanımlanan akım ve kategorilerin birtakım şahsiyetlerde ya da politik örgütlerde münhasıran bulunmadığını, hepsinin belli bir karmaşa içinde birlikte bulunabileceğini hâlâ anlatmaya çalışıyoruz.

Ancak bu böyle söylendiğinde ve doğrudan tek yönlü bir belirlenme ilişkisine mesafeli durulsa dahi siyasal akımların hiçbir toplumsal bağlamı olmadığı da iddia edilemez. İfrat ile tefrit arasında bir denge şarttır. Bugünkü araştırmalar Osmanlı örneğinde Marksizmin ortaya çıkışının birazdan anlatılacağı gibi 20. yüzyıl başı sınıf hareketiyle doğrudan bağlantısı olduğunu göstermektedir. Türkiye üzerine olan tarihyazımının önemli bir bölümünde tartışılmadan ve açıklanmadan kabul edilen bir kapitalizm tanımı vardır. O da kapitalizmin sanayiden ibaret olduğu görüşüdür. Genelde Marksizmi indirgemeci bir okul olarak görenlerin yaptığı bu teknoloji indirgemeci bakış açısı kavramın belli bir tanımına dayanır. Elbette bu, bir tercihtir ama kötü indirgemeciliğin güzide bir örneğidir. Daha önce bu hususa Osmanlı'da işçi sınıfının ortaya çıkışı bağlamında değindiğim ve bu kısa yazının konusu o olmadığı için burada sadece vurgulayarak geçiyorum.¹³

12 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul: BDS Yayınları, 1991 [5. basım, İletişim Yayınları, 2009].

13 Bilimsel faaliyetin her türünün gerçek dünyanın kelimelere daha doğrusu kavramlara indirgenmesi olduğunu düşündüğüm için asıl sorunu bunun "iyi" veya "kötü" yapıldığına ilişkin olarak görüyorum.

Ülken ve diğerlerinin bakış açısının dışında kapitalizm ve sınıf hareketi için sanayi ve teknolojinin gelişmişlik seviyesi yerine üretim ilişkilerinin dönüşmesine de odaklanılabılır.¹⁴ Zira proleterleşme teknolojik gelişmelerin bir sonucu değil, emekçilerin üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolünü kaybetmesi ile piyasada emek gücünü satarak geçinmek zorunda kalmaya başlaması, kendisine, emeğine ve emeğinin ürününe yabancılaşması ve yedek işgücü ordusu işsizlerin ortaya çıkması, meta üretiminin genelleşmesi ve özellikle emek gücünün metalaşması, iktisadi sömürü ve siyasi zor aygıtının ayrışması ile de ilişkilidir. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da hem kapitalizmin ve sınıf hareketinin ortaya çıkışı hem de sosyalist düşüncenin farklı damarlarının gelişimi sanayi öncesinde ve dışında gelişmiştir.¹⁵

Sınıf hareketi ve sosyalizm

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmaya başlar. Ancak öncesi ve sonrasıyla ikinci dalga işçi hareketleri olarak kabul

- 14 Birinci dipnotta andığım isimler dışında yeni çalışmalarda da benzer iddialar belirmeye devam ediyor. Örneğin *İştirak* çevresi üzerine en büyük emeklerden bir tanesini vermiş olan değerli Selçuk Gürsoy kaynak derlemesinin başına yazdığı giriş bölümünün ilk cümlesinde "İşçi sınıfı ve sosyalizm, Sanayi Devrimi'nin ürünüdür," diye yazmıştır. Oysa İşçi sınıfı ve sosyalizm kapitalizmin bir ürünüdür. Yine kapitalizmin bir ürünü ve sonucu olan Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasından önce gelişmişti işçi sınıfı, işçi sınıfı hareketi ve sosyalist ideolojinin farklı türleri. Selçuk Gürsoy, "Sanayi Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Sosyalizm ve İşçi Hareketleri", *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, s. 27.
- 15 Bu konuyu iki ayrı yazıda tartışmıştım: Y. Doğan Çetinkaya, "Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, E.P. Thompson ve Yeni Kuşak Çalışmalar", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, haz. Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015; Y. Doğan Çetinkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, haz. Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

edebileceğimiz 1908 Devrimi dönemi grev dalgası önemli bir kırılma noktasıdır. Birinci dalga toplumsal hareketlilik 19. yüzyılın son yıllarında özellikle gayrimüslim cemaatler içinde sosyalist ve Marksist düşünce, hareket ve politik organizasyonların ortaya çıkması ile çakışırken, 1908 sonrasında özellikle Müslüman/Türk unsur içinde de sosyalist düşüncenin bir damar olarak temayüz ettiğini görüyoruz. Yukarıda andığım derleme Yahudi, Rum, Ermeni, Bulgar, Makedon toplulukların içinde ortaya çıkan sosyalist hareketler üzerine o güne kadar bilinenleri bir araya getirmişti. Bunlarda dahi Müslüman/Türk unsurun bir şekilde harekete dahil olduğu bilgisi kırıntı olarak vardı. Yine Marksizme ilişkin kavram, kişi ve literatürün de bu hareketler çerçevesinde ortaya çıktığını görmek mümkün.¹⁶ Ama artık özellikle okumakta olduğunuz derlemeye de katkıda bulunan İ. Arda Odabaşı'nın çalışmalarıyla 1908 öncesinden itibaren Müslüman/Türk aydınların sosyalist düşünce ve hareketle tanıştıklarını biliyoruz. Yine 1908 Devrimi'nin hemen sonrasında sosyalist düşüncenin taraftarı ve eylemcisi Müslüman/Türk aydınların hâkim örgütlerin yayınlarından dahi takip edilebilecek bir etkinliğe ulaştıklarını da görebiliyoruz.¹⁷

1908 Devrimi modern Türkiye tarihinin en önemli grev dalgasına ve işçi hareketliliğine de kapı açmıştı. Bu hareketlilik kısa bir zamanda hem işçi örgütlenmesi konusunda hem de sosyalist ideolojik yayın ve örgütlenme faaliyetleri açısından da bir canlanmaya yol açacaktı. 1908'den sonra hem Meclis-i Mebusan'a sosyalist mebuslar girecek ve bunlar yoğun bir siyasi faaliyet yürütecekler hem de imparatorluğun farklı yerlerinde sosyalist neşriyat ortaya çıkacak-

16 Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

17 İ. Arda Odabaşı'nın bu konudaki çeşitli yazıları için bkz. İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık, Köycülük, Sosyalizm*, İstanbul: Dergah, 2015.

tı. Meclis konuşmaları ve faaliyetleri günlük Osmanlı basını aracılığıyla yakından takip edilebiliyordu. Meclis'te farklı cemaatlerden ve etnik/din/dil gruplarından gelen bu sosyalist mebuslar çok farklı konularda etkili konuşmalar yapmış, sorunlara çözüm önerileri getirmişlerdi. Yine Selanik İşçi Federasyonu gibi örgütler grev dalgası ile eş zamanlı olarak ortaya çıkıyor ve geliyordu. Bu siyasal ve toplumsal ortamda farklı cemaatlerden işçiler benzer platform ve alanlarda mücadele yürütürken bu mücadelelerle ilişki içinde bulunan sosyalistler de birbirleriyle temas içinde siyasi mücadelelerini geliştiriyorlardı. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde en etkili örgütler Osmanlı sosyalistlerinin kurduğu siyasal partilerdi. Örneğin Van başta olmak üzere doğuda Vilayat-ı Sitte'de en örgütlü ve güçlü örgütler Taşnaklar ve Hınçaklar başta olmak üzere Ermenilerin kurdukları sosyalist ve Marksist siyasal partilerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi imparatorluğu yöneten örgütlerin onlarla birlikte hareket etmek, ittifak yapmak ve müzakerede bulunmaktan başka yapacakları bir şeyleri yoktu 1915'e kadar. İmparatorluğun batısında ise Vilayat-ı Selse (Selanik, Kosova ve Manastır) başta olmak üzere Balkanlar'daki birçok yerde sosyalizmden derinden etkilenmiş örgütler önemli bir örgütlülüğe sahipti. Bunlar, İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO) başta olmak üzere yine ana akım siyasette de etkin olacak kadar sosyal ve politik güce sahipti. Bu bağlamda Osmanlı'da bırakalım sosyalizmi solun dahi önemsiz olduğunu iddia eden ve genelde solu milliyetçilikle malul olmak ile itham edenlerin bu yargıları tarihe ulusdevletleri temel alarak geriye doğru okuyan en bayağı milliyetçi bakış açısından başka bir şey değildir. Bu noktada yani 1908'in hemen öncesinde ve sonrasında bu sürece dahil olan Müslüman/Türkler için Odabaşı'nın andığım çalışmasına bakmak faydalı olacaktır.

Üsküp'te 1910 Efrenci Mayıs Bir'de sosyalist bayramı.

1910

1910 bu süreçte önemli bir yıl oldu. 1910 yılında Hüseyin Rahmi'nin makalenin başında alıntı yaptığım ünlü eseri *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* da *Sabah* gazetesinde tefrika edilmeye başlamıştı. Bu çokça okunan romanda Hüseyin Rahmi sadece sosyalistlerden ve anarşistlerden bahsetmekle kalmıyor o zamanın sosyalist yayınlarında çokça rastlanılacak kuvvetli olanın haklı olduğu meselesini de işliyordu.¹⁸ Yine aşağıda değindiğim *İştirak*'te yayımlanan "Sosyalistliğin Atisi"¹⁹ başlıklı makalenin de esinlendiği Georges Tour-

18 Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1328, s. 88. Anarşistlere atfı yaptığı paragraf için kitabın 103. sayfasının son paragrafına bakılabilir.

19 Bu makalenin bir sonraki dipnottaki kitaptan alındığını ilk tespit eden ve dolayısıyla bu ve benzeri sosyalizm hakkında *İştirak*'te çıkan makalelerin Baha Tevfik tarafından yazılmadığını ilk söyleyen bu kitaba da katkıda bulunmuş olan Mehmet Ö. Alkan'dır: Mehmet Ö. Alkan, "Baha Tevfik ve *İştirak*'teki İmzasız Yazıları", *Tarih ve Toplum*, no. 83, Kasım 1990, s. 7. Ancak hemen belirtelim "Sosyalizmin Atisi" başlıklı bir bölüm Tournaire'den yapılan çeviride varsa da *İştirak*'teki makale benzer temaları işlese de başka bir yazıdır. Zaten makale okundığında Tournaire'nin yazmayacağı Osmanlı'dan çokça ör-

naire'nin *Le Socialisme Notions Elementaires*²⁰ adlı Fransızca aslı 1909'da yayımlanmış olan kitabı *Sosyalizm* başlığıyla Haydar Rifat tarafından Türkçeye çevrilerek 1910'da yayımlanıyordu.²¹ Bu konu üzerine yazan ve bu kitaba ayrıntı vermesi de çokça atıf yapan literatürün bu kitabın özgün biçimini ve yazarının gerçek adını merak edip bulmamış olması çok ilginçtir. Bu kitabın ardından *İştirak* çevresi de kendi süreli yayınları yasaklandıktan hemen sonra kitapçıklar yayımlamak için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası Kütüphanesi oluşturma kararı almış ve bu çerçevede 1911 yılında Doktor Refik Nevzat'ın kitapta her alan kendi ifadesiyle biraz Fransızca eserlerden tercüme biraz da telif olarak yazdığı *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* yayımlanır.²²

1909 yılında İstanbul'da kurulan Türkiye Sosyalist Merkezi etrafında kümelenen ağırlığını Rumların oluşturduğu sosyalistler de Haziran 1910'da yayın organları *O Ergatis*'i çı-

nek ve gönderme vardır. Bu kitaptan doğrudan alınıp bazı küçük değişiklikler ve çıkarmalarla yayımlanan makale *İştirak*'in 15. sayısında yayımlanan "Sosyalistlik Nasıl Teessüs Edecek" başlıklı yazı idi. Bu makale Tournaire'nin kitabının ikinci bölümünün (Sosyalizm Niçin Teessüs Edecek) kimi değişiklik ve çıkarmalarla birlikte 25. sayfasının sonuna kadar olan kısmıydı.

- 20 Georges Tournaire, *Le Socialisme Notions Elementaires*, Paris: Yazarın kendi yayını, 1909. Bu kitabı Osmanlı'da sosyalizm üzerine yazan kimse merak etmediği için bugüne kadar hem yazarının adı hem de kitabın adı genelde yanlış ve eksik yazılmıştır.
- 21 Georges Tournaire, *Sosyalizm*, Dersaadet: Kütüphane-i İslâm ve Askeri, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1326.
- 22 Doktor Refik Nevzat, *Sosyalizm ve Rehber-i Amele*, Ankara: Ankara Vilayet Matbaası, 1327. Yine literatürde ilginç bir durum bu kitaba ilişkindir. Bu kitap yaklaşık 9 sene sonra 1920 yılında Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza tarafından kendi adıyla yayımlanmıştır. Bu risaleyi ilk olarak Zafer Toprak *Toplum ve Bilim* dergisinde yayımlamış, Mete Tunçay da kitabının belgeler bölümüne onu aynen almıştır. Ancak 1920 yılında mukaddimesi yani girişinde kitabı kendi yazdığını söyleyen Hasan Rıza'nın bu risalesi 1911 yılında Doktor Refik Nevzat'ın yayımladığı kitabın aynısıdır. Ancak bu iki eseri farklı yazarlar altında kitabının belgeler kısmına koyan Tunçay ne kitabında ne belgeler kısmında buna dair herhangi bir bilgi notu düşmemiştir. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, *Belgeler 2*, İstanbul: BDS Yayınları, 1991, s. 38-60 ve 128-140.

karmaya başlarlar. Bu elbette ilk kez ortaya çıkan bir hareket ya da yayın değildi. Bu tarihte çokça sosyalist yayın bulmak mümkündü. Örneğin Bulgar “dar” sosyalistlerinin katkısıyla yayımlanan *Rabotniçeska Iskra* (İşçi Kıvılcımı) gazetesini de zikretmekle yetineyim. Ancak Stefo Benlisoy’un çalışmaları Odabaşı’nın Selanik’te anlattığı sürecin İstanbul boyutu üzerine bize önemli bir ayrıntı vermesi dolayısıyla önemli. Benlisoy Selanik İşçi Federasyonu lideri Avram Benaroya’ya atıfla *O Ergatis* çıkarken Bulgar, Rum, Yahudi ve Türk sosyalistlerin birlikte İstanbul’da bir kümelenme ortaya çıkardıklarını yazar. Rumlar *O Ergatis*’i çıkarırken Yahudiler gazetenin Ladino versiyonunu, Müslüman/Türkler ise *İştirak* dergisini yayımlamaya başlarlar. Hatta bu yayınlar çıkarken bütün bu çevrelerin Galata Yüksekaldırım’da ortak yaptığı toplantılar ciddi bir önemi haizdir.²³ Elbette burada cemaatler arasında mutlak sınırlar yok. Hem Türkiye Sosyalist Merkezi çevresinde hem de *İştirak* ve onların kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresinde birçok cemaatten unsur önemli mevkilerde etkili olur.

Başta da belirttiğim gibi literatür meseleye “ne kadar sanayi o kadar işçi, o kadar sosyalizm” yaklaşımı ile giriştiği ve işçiden de sadece belli bir bilinç seviyesine ulaşmış mavi yakalı sanayi işçisini anladığı için bu çevrenin yayınları hakkıyla incelenmemiştir. Oysa bu çevre Osmanlı’da işçi hareketiyle doğrudan bağlantılı olan önemli bir Müslüman/Türk sosyalist örgütlenme ve yayın faaliyeti çabasıdır.

Onlara geçmeden önce yine belirtilmesi gereken bir husus Karl Marx’ın adının Osmanlı Türkçe basında çok daha önceden çıktığıdır. Türkiye’de sosyalizmin tarihyazımı-

23 Stefo Benlisoy, “*O Ergatis* Gazetesi ve Türkiye Sosyalist Merkezi”, *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular*, haz. Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015; Stefo Benlisoy, *İstanbul’un Irgatları: II. Meşrutiyet’te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstanbul: Istos, 2018.

nın büyük emektarı Kerim Sadi'nin²⁴ bulup bizlere ulaştırdığı bu yazı Marx'tan yapılan bir çeviridir ve 1871 yılında *Hakayik-ul Vakayi* gazetesinde yayımlanmıştır.²⁵ Daha sonra Marx'ın adı çeşitli bağlamlarda Türkçe gazetelerde çıkmaya devam da eder. Yine ilginçtir bir aydının bir kavram veya kelime ile karşılaştığında ilk yapacağı şeyin bir sözlüğe danışmak olacağı genellikle sosyalizm üzerine yapılan araştırmalarda akıl edilememiştir. Oysa sosyalizm kelimesinin ve Karl Marx'ın Osmanlıca sözlüklere ne zaman girdiği de kavramın Osmanlı'da ne zamanlarda ortaya çıktığı ve yaygınlık kazandığına ilişkin önemli bir göstergedir. Redhouse 1856'da yer vermediği sosyalizm ve komünizm kelimelerini ünlü sözlüğünün 1861 yılındaki baskısında "iştirak" kelimesi ile karşılamıştı.²⁶ *Socialism* için "kaffe-i emvalin müştereken tasarruf olunması usulü ve kavli",²⁷ *socialist* kelimesi için de "iştirak-i emval usulünün kavlen veya fiilen taraftarı"²⁸ açıklaması getiriliyordu. *Communism* kelimesi için yine "iştirak-i emval usulü" denilirken *Communist* kelimesi için "Emvalin ve bazen dahi ezvacin ve etfalın"²⁹ müşterek tutulması usu-

24 Kerim Sadi için bkz. Y. Doğan Çetinkaya ve Kerem Ünüvar, "Kerim Sadi: İnsanlığın Büyük Müdafii", *Türkiye Solundan Portreler*, ed. Emir Ali Türkmen ve Ümit Özger, Ankara: Dipnot Yayınevi, 2016.

25 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 22-24.

26 J. W. Redhouse, *An English and Turkish Dictionary*, Londra: Bernard Quaritch, 1856; 1861 baskısını göremediğim için 1861 baskına dair bilgileri Ertuğrul Cesur'dan alıyorum: Ertuğrul Cesur, "Osmanlı Dönemi Sosyalizm Tartışmaları ve 'İştirak' Kavramı", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 5, sayı 3, 2017, s. 867.

27 1880 baskısında "kavli" kelimesini kaldırmış sadece usulü sözünü tutmuştur: "Kaffe-i emvalin müştereken tasarruf olunması usulü", J.W. Redhouse, *Redhouse's Turkish Dictionary*, Londra: Bernard Quaritch, 1880, s. 301. 1884 baskısında "kavli" kelimesi tekrar aynı şekilde girmiştir, J. W. Redhouse, *A Lexicon, English and Turkish*, Constantinople: A.H. Boyajian, 1884, s. 695.

28 1880 baskısında "iştirak-i emvalin usulü taraftarı", s. 301. 1884 baskısında tekrar "kavlen veya fiilen" kelimeleri eklenmiştir, s. 695.

29 Zevceler ve çocuklar.

lüne rağbet eden kimse” açıklaması veriliyordu.³⁰ Bu arada Türkçeden İngilizceye bölümlerinde “iştirak” kelimesinin karşılığı olarak sosyalizm ya da komünizm’den bahsetmiyordu. Bu da elbette bu yıllarda Osmanlı’da iştirak kelimesinin bu anlamda yaygın olarak kullanılmaması ile ilgiliydi. Ancak önemli bir nokta Batı’da da olduğu gibi Osmanlıca sosyalizm tartışmalarının önemli başlıklardan bir tanesi olan “kadınların” da eşyalar gibi ortak olacağı tartışması Türkçenin en önemli sözlüklerinden bir tanesinde 1861’de ifade edilmiş oluyordu. Şemsettin Sami de *Kamus-ı Türki* adlı sözlüğünde iştirak kelimesi ile sosyalizm ya da komünizm kelimelerini eşleştirmemiştir. Sosyalizm kavramına da sözlüğünde benzer nedenlerle olsa gerek yer vermemiştir. Ancak Fransızca sözlüklerinde *Socialisme*’nin karşılığını “Beynelnas bir cemiyet ve iştirak-ı umumi teşkiliyle ahval-i alemleri ve hususiyle mülk ve servet-i maddelerini başka bir surette ifrağ etmek maksadıyla müteşekkil bir tarık ve cemiyet-i mahsusa” olarak veriyordu. *Socialiste* ise “Cemiyet-i beşeriyenin ve bilhassa mülk ve servet usulünün büsbütün tebeddiliyle bir kalıb-ı ahire ifrağı maksadıyla müesses olan sosyalizm tarık ve cemiyetine mensup ve dahil adam” olarak açıklanıyordu.³¹ Ya da bir başka sözlüğünde ise karşılıkları kısaca “İştirakiyyun” ve bugün kullanıldığı gibi “sosyalizm/sosyalist” olarak veriyordu.³²

Şemsettin Sami’nin *Kamus-ı Türki*’de yer vermese de Fransızca sözlüklerinde sosyalizmi açıklamaması düşünülemezdi zira kendisi kavrama ilişkin bir tartışmaya dört yıl önce Osmanlı basınında katılmıştı. 10 Haziran 1878 tarihinde kendi

30 J. W. Redhouse, *A Lexicon, English and Turkish*, Constantinople: A.H. Boyajian, 1884, s. 157.

31 Ş. Sami, *Kamus-ı Fransevi Fransızcadan Türkçeye Lugat*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1299 [1882], s. 1458.

32 Ş. Sami, *Resimli Kamus-ı Fransevi Fransızcadan Türkçeye Lugat Kitabı*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1318 [3. baskı], s. 2011.

çıkardığı *Tercüman-ı Şark*'ta yazdığı ve “Sosyalizm - İştirak-i Emval” başlıklı bir başmakalede bu kavrama dair bir tartışma yürütmüştü.³³ Şemsettin Sami makalesine sosyalizm ve komünizm kelimelerine Osmanlı basınında artık çokça rastlanıldığının altını çizerek başlamıştır ki okumakta olduğunuz makalenin temel iddiası için bu bilgi mühimdir. Hatta Şemsettin Sami bu yazılar sonrası iki kavram için yaygın olarak yazılan yazılar ile “umumun malumu” olmuştur diyor. Daha sonra bu iki kavramın muhteviyatlarının tam olarak bilinmediğinden şikâyet ederek bir tanımlama ve sosyalizm ile komünizm arasında bir ayrım yapmaya çalışmıştır. Zira kendisi sosyalizm ile komünizm kavramlarının sadece farklı değil aynı zamanda karşıt olduğunu düşünmektedir. Şemsettin Sami başmakalesinde sosyalizme sahip çıkarak onun “iştirak-i emval” olarak nitelendirilmesinin haksızlık olduğunu iddia etmiştir. Böylece hem Redhouse'un yaptığı çeviriye hem de onun o sıralardaki yaygınlaşmasına karşı çıkmıştır. Kendi sözlüğünde de iştirak-i emval'i karşılık olarak sadece komünizm için vermiştir: “communisme: İştirak-i emval ve emlak fikr ve mezheb-i medenisi; communiste: İştirak-i emval ve emlak fikr ve mezheb-i medeniyesinde bulunan adam, İştirakiyyun.”³⁴ İlginç olan sosyalizm ve komünizmin farklı olmasından öte karşıt olduğunu iddia eden Sami ikisine taraftar olanlara Osmanlıca karşılık olarak “iştirakiyyun” kelimesini vermiştir. Yani aynı kelimeyi. Ayrıca bunların taraftarı bir adam yani bir erkek olabiliyordu sadece.

1871 Paris Komünü sonrası Osmanlı basınında yapılan tartışmaları da hatırlatacak şekilde makalesinde sözü yine Komüne getiren Şemsettin Sami Almanya Sosyalist İşçi Partisi'nin Gotha Programı'na sahip çıkmış ve sosyalizmin bir

33 Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 103-110.

34 Ş. Sami, *Kamus-ı Fransevi Fransızcadan Türkçeye Lugat*, s. 380. Resimli kamusunda ise komünizme yer vermemiştir.

kurtuluş yolu olduğunu vurgulamıştır. Şemsettin Sami 23 sene sonra yayımladığı Türkçe sözlüğünde sosyalizm kavramına yer vermese de 1870'li yıllarda bu iki kavramın aydınlar arasında dolaşıma girdiği ve Osmanlı basınında tartışıldığı aşikârdır.

Mehmed Bahaeddin Toven'in lügatında ise sosyalizm kelimesi ikinci baskıda yer almıştır. 1912 yılında yayımladığı *Türkçe Lügat'ta*³⁵ sosyalizm yer almazken 1924 yılında yayımlanan *Yeni Türkçe Lügat'ta* bu kavramı “vesait ve menabi-i istihsalıyeyi cemaate mal, emvali heyet-i içtimaiyeye iade, mesai-i müşterek ve mevad-ı istihlakıyeyi herkese taksim ederek, sanayii de demokratik bir kontrol altına alarak cemiyet-i beşeriyeyi bambaşka bir şekle sokmak isteyenlerin mesleği. Karl Marks asr-ı sosyalizmenin müessislerinden biridir.” Aynı sözlükte yer alan “sosyalist” maddesinin karşılığında ise “sosyalizme mesleğine tarafdar olan: sosyalist bir mebus.” Komünizmin karşılığı olarak da şöyle bir tanımla karşılaşırız bu sözlükte: “Beni beşerin saadetini temin için hayreyleşerek müsavaten taksimini düşünenler, emval ve emlakın müşterek olmasını kabul edenlerin sistemi.” Komünist ise “komünizmeye tarafdar olan ve ona mensub bulunan.”³⁶

Görüldüğü üzere sosyalizm ve komünizm kelimeleri burada örnek olarak seçtiğimiz sözlüklerde yer almaya erken tarihlerden itibaren başlıyor, Osmanlı basınında gerçekleşen tartışmalarda yer alıp yaygınlaşıyordu. Hatta Karl Marx'ın

35 Bahaeddin, *Türkçe Lügat*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi, 1330. 1330'un Hicri tarih olduğunu Ali Birinci'den öğreniyoruz: Ali Birinci, “Mehmed Bahaeddin Toven”, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 314.

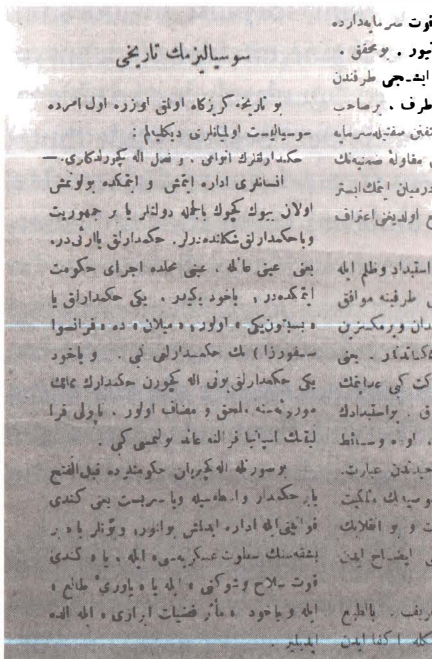
36 M. Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, t.y. [1924], s. 398. Künyesinde baskı tarihi yazmamasına rağmen M. Bahaeddin “mukaddime”de ikinci baskının ilkinden 12 sene sonra gerçekleştiğini söylemesi dolayısıyla 1924 olduğunu anlıyoruz. Bahaeddin mukaddimede bu süreç içinde Türkçede kullanıma giren kelime sayısının iki üç bin olduğunu yazmıştır.

adı sosyalizm maddesinin açıklanmasında 1924 yılında bir sözlüğe dahi giriyordu. Elbette 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra bu çok daha anlaşılır bir durumdu. Ancak okuduğunuz makale Marx'ın düşüncesi ve kavramlarının daha ayırtıcı ve bir savunu çerçevesinde II. Meşrutiyet ve Mütareke döneminde ortaya çıktığını gösterecektir. Bunun için de Marx'ın düşüncesini sistematik olarak yayımlayan bir çevrenin süreli yayınları üzerinde duracaktır.

Sosyalizm nedir?

Hemen yukarıda değindiğimiz liberalizm bahsine dair bir iki kelam edip devam edelim. Zira düşünce tarihimiz üzerine yayımlanmış son büyük katkılardan birisinde Tanıl Bora

da Hüseyin Hilmi'nin yerini tadil etmeye çalışsa da son kertede onun liberalizmin bir türünü temsil ettiğini tekrarlamıştır. Hilmi ve çevresi “genç Marx’la irtibatlandırılabilir biçimde, sosyalizmi liberalizmin bir üst aşaması gibi görme eğilimindedir,” diye yazar.³⁷ Oysa hem bu çevrenin mücadelesine hem de yayımladıkları neşriyata şöyle göz atacak bir kişi görecektir ki çevrenin liberalizm ile uzaktan yakından

İştirak'te "Sosyalizmin Tarihi" adlı makale.

37 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 628.

ilgisi yoktur. Zira her şeyden önce şunu yine hatırlatmak iyi olabilir: liberalizmin de bir tarihi var. *İştirak* ne kendi dönemindeki liberal siyasal programlarla ne de günümüz liberalizmi ile uyumlu bulunamayacak özelliklere sahiptir. Örneğin günümüzde Türkiye solunun bir kısmı olan sol-liberal kişi ve gruplar rahatlıkla liberalizm şemsiyesi altında görülebilecekken *İştirak*'in liberal görülebilmesi imkân dahilinde değildir.

Siyasal hak ve özgürlüklere ilişkin istemlerin yanı sıra, müterakki vergilendirmenin kabulü, bankalar, madenler, sigorta şirketleri ve demiryollarının millileştirilmesi, ordunun milis gücü haline getirilmesi, yayılmacı saldırı savaşlarının reddi, işçilerin haklarına aykırı olan grev ve sendika yasalarının iptali, eğitimin parasız olması, işçilerin haftada bir gün istirahat edebilmesi, işgününün sekiz saate indirilmesi, çocukların çalıştırılmaması gibi talepleri içeren bir programa sahip olan partinin, toplumsal devrim ve şiddet kullanılmasına cevaz veren yazıların bulunduğu bir derginin “liberal” olarak değerlendirilmesi esasında hayli ilginçtir. Bu kitapta yer alan Stefo Benlisoy'un makalesinde de başka bir çevrenin hemen hemen aynı taleplerini aynı yıllarda öne çıkardıklarını görmek okuyucu için bu dönemi anlamak açısından çok faydalı olacaktır.

Aslında Osmanlı'da 1908 Devrimi sonrasında kendisini hem sosyalist hem liberal olarak tanımlayan bir yayın mevcuttu. Devrim ertesi dönemin en önemli toplumsal hareketlerinden biri olan boykotun resmî gazetesi *Gave* kendisini bu şekilde tanımlamıştı.³⁸ Ancak literatürdeki genel kanının aksine *İştirak* dergisinde liberalizmin siyasi bir muarız ideoloji olarak açıkça telaffuz edilmiş olması ve mahkûm edil-

38 Y. Doğan Çetinkaya, “Liberal, Sosyalist, İttihatçı Boykot Gazetesi: Gâve”, *Müteferrika*, Sonbahar 2001-2002, no. 20, s. 261-274; Y. Doğan Çetinkaya, 1908 *Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*.

mesi ilk hatırlatılması gereken husustur. Zira tam da bu bağlamda Karl Marx'ın adı anılır dergide. Bu çevreyi liberal olarak görenler ve daha sonra bu iddiayı tekrar edenler bu çevrenin yayınlarını bütünüyle incelememiş de olsalar en azından ilk sayısının sayfalarını karıştırmaları gerekirdi. Zira bu sayıda yer alan “Sosyalizm Nedir” başlıklı yazıda liberalizmin ne olduğu kendilerince bir güzel tarif ediliyor ve sosyalizmin farklı yorumlarının liberalizmden ne şekilde ayrıldığı da açıklanıyordu. Dergi, imzasız bu yazıda “Liberaller der ki...” diye başlayıp muarızlarının iddialarını özetleyip bunları çürütmeye çalışmıştır. Bu yazı açıkça sosyalizmin insaniyetin ilk “dava-i hakikiyesi” olduğunun altını çiziyor ve hatta muvaffakiyetinin de aşikâr olduğunu müjdeliyordu.³⁹ Liberalizme göre “cemiyet-i beşeriye kavanin-i tabiiye ile idare olunur, kavanin-i tabiiye ise layetegayyerdir.” Yani liberaller değişmez tabiat kanunlarına atıfla toplumdaki düzeni meşrulaştırmaya çalışırlar. Oysa dergi “tabiata galebe ancak kavaninine itaatle mümkündür,”⁴⁰ diyen liberalizme karşı şunları söylemiştir: “Cemiyetin şekl-i hazırı katiyen adalete mugayirdir. Gayr-ı kabil-i ihtiraz olan fenalıklar içinde yüzüyoruz. Sermayenin mahdud kimseler elinde bulunması muzırdır. Ne için çok bir halk birkaç kişinin keyfine hizmet etsin? Hak-ı mülkiyet bizi berbad ediyor. Tabiatta herşey tebeddül ve tahavvüle mecburdur. Daima bir inkılaba doğru gitmekteyiz ve gitmeliyiz!”⁴¹ Yani toplumun mevcut durumu adalete aykırıdır ve toplum sakınılamaz fenalıklar içinde yüzmektedir. Mülkiyet hakkı, sermaye belli kişilerin elinde toplandığı için diğerleri onların keyfine hizmetkâr olmuştur. Bu düzen liberallerin iddia ettiği gibi tabiatın kanunlarının bir tezahürü değildir ve doğada her şey değişmeye mecburdur.

39 “Sosyalizm Nedir”, *İştirak*, no. 1, 13 Şubat 1325, s. 9-10.

40 A.g.e., s. 9.

41 A.g.e., s. 10.

Değişim ve devrime doğru gidildiğinden şüphesi yoktur bu makalenin yazarının.

Makalenin sonunda yazar liberalizm eleştirisi konusunda bir başka önemli noktaya da parmak basar: ilerleme ve medeniyet. “İşte burada mütalaa edeceğimiz mesele amele-yi bu kadar müttefik ve müstefid eden şeyin yine onların felaket ve bedbahtiyesini icab ettiren aynı medeniyet olduğu ve bunun esbab-ı mucibesidir. Yukarıdan beri tarif ve tavsif etmekte olduğumuz teşkilat ve tertibat ile medeniyet ve terakki arasında müşterek bir nokta varsa da her halde bu gayet sathi ve zahiridir. Çünkü sosyalizm teşkilatıyla bu mesleğin tamimini müntic öyle harekât mevcuddur ki medeniyet nokta-i nazarından en büyük sosyalistler bile ona bir kıymet bahş etmekden çekinirler. Esasen medeniyet nedir? İnsanın esaret ve tabiiyetten kurtulup bazı kuvve-i hariciye ve tabiiye ile karşı karşıya gelebilmesi değil mi?... Medeniyette medeniyet-i hakikiyeye doğru atılacak ilk hatve amelenin maddi bir sefaletten kurtarılmasıyla kabil olur.”⁴² Görüldüğü üzere bu yazı liberalizmin en temel iddialarından bir tanesi olan sermaye düzeninde gelişmenin ve ilerlemenin nimetlerinin, refahının tüm topluma yayıldığı, yayılacağı tezi-ne karşı çıkarak, medeniyeti özgürlükle ilişkilendiriyor. Medeniyet ile ilerleme arasındaki ilişkinin yüzeysel ve görüngüden ibaret olduğunun altını çiziyor. Hakiki medeniyete ise işçilerin maddi sefaletten kurtuluşu ile ulaşılacağını söylüyor. Bu satırlardan liberalizm çıkarmak için gerçekten siyasal düşünceler tarihinden bihaber olmak gerekiyor.

Çevrenin önemli yazarlarından bir tanesi olan Bedik de sosyalizmi, Karl Marx gibi önemli temsilcilerini tanıttığı yazısına doğrudan liberalizmi zikrederek başlıyor: “Kıdem nokta-i nazarından sosyalist mektebi liberal mektebinden pek eskidir.” Bedik yazısında açık bir şekilde sosyalistliğin

42 A.g.e., s. 11-12.

liberalizmden farkını koymakla kalmıyor farklı sosyalizm akımlarını tanıttıktan sonra ütöpik sosyalistler olarak bilinen Saint Simon, Fourier gibilerinin de zamanının geçtiğini ilan ediyor: “Şimdi bu mesleğe salık olanlara vehmiyun yani havayı boş fikirler besleyen namı verirler.”⁴³ Bedik bu yazısının devamı niteliğindeki bir başka yazısında da liberalizm ile sosyalizm arasında net ayrımlar olduğunu altını çizerek: “Liberal mektebi salıkları kavanin-i tabiiyeden ebediyyet ve adem-i tebdil ve tagyir-i kavaidi istihrac ederler ise de sosyalistler kavanin-i tabiiyye demekle tebdil-i daimi anlarlar.”⁴⁴ Yani bir ekol doğa hukukundan değişmezlik çıkarırken diğeri değişimin esas olduğunu kabul eder. Bu nokta ziyadesiyle önemlidir. Zira klasik politik iktisatçılar yani liberalizmin kurucu babaları doğal durum ve insan doğası ile kapitalizm arasında bir bağ kurarlar. Marx’ın yaptığı en önemli katkı ve vurgulardan bir tanesi ise kapitalizmi tarihselleştirmesidir.⁴⁵ Bir tesadüfün eseri olmayacak şekilde de aktarmakta olduğumuz *İştirak* yazarı bu vurgusunun ardından sözü tarihsel materyalizme getiriyor.

Bedik genel anlamda liberalizm ile sosyalizm arasında bir farklılık ve karşıtlık koymakla yetinmeyip Marksizmi, kendi deyimiyle Marx Mektebi’ni, tanıtmaya ayrıntılı bir şekilde girişmiştir. Hatta kitabı zikretmese de Marx’ın *Felsefenin Sefaleti*’nin en bilinen ifadesi olan el değirmeninin feodaliteyi, buharlı değirmenin ise kapitalist sanayi toplumunu verdiğini söylediği parçayı alıntılar. Bedik daha sonra Mezheb-i Maddiyyun-ı Tarihi yani tarihsel materyalizme geçerek bu akidenin ahval-i iktisadiyenin nasıl bir temel oluşturduğunu vurgular. Son olarak da sadede gelerek sosyalistlerin li-

43 Bedik, “İştirakiyyun ‘Sosyalist’ Mektebi”, *İştirak*, no. 5, 13 Mart 1326, s. 70.

44 Bedik, “2 - Sosyalist Mektebi”, *İştirak*, no. 6, 20 Mart 1326, Cumartesi, s. 86.

45 Michael R. Kratke, “Capitalism”, *The Marx Revival: Key Concepts and New Interpretations*, der. Marcello Musto, Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s. 5.

beralizmden en temel farkları olan değişimin nasıl bir değişim olduğunu tartışır. Bu noktada sosyalistler için inkılabiyun olmak yani inkılap ve ihtilalin zuhurunu elzem görmek ayırt edici bir özelliktir. Toplumsal cinayetlerden ve gaddarların zulmünden toplumu kurtarmak için her türlü fedakârlığı göze alan devrimciler inkılab-ı umumi için çalışacaklardır. Bu devriminin kanlı mı kansız mı olacağı bahsinde ise Bedik bunun dikkat çekici bir mesele olduğunu belirtmiş ama soruyu da cevapsız bırakmıştır.⁴⁶

“Sosyalistlik acaba sulhen mi, yahud harben mi tesis edecek?”

İştirak'te Karl Marx'a yapılan bu atıf birçokları için aslında şaşırtıcı değildir. Zira *İştirak*'in en bilinen kapaklarından bir tanesi Karl Marx'ın portresini ihtiva eden kapaktır. İlk sayılarından son sayılarına kadar *İştirak*'te Marx'ın fikriyatı ve kavramları değişik şekillerde yer alır. Marx'ın portresinin kapağa basıldığı sayıda ayrıca “*İştirak*” imzasıyla yayımlanan bir yazıda Karl Marx'ın sosyalizmi bilimsel bir şekle soktuğu da vurgulanıyordu. İleride bu vurguya döneceğim.⁴⁷ Aynı sayıda

İştirak dergisinin 29 Haziran 1912 tarihli 20-1 no.lu sayısı. “Almanya’da Sosyalizmin Mucidi Karl Marks.”

46 Bedik, “2 - Sosyalist Mektebi”, *İştirak*, no. 6, 20 Mart 1326, Cumartesi, s. 87-88.

47 *İştirak*, “İlk Sosyalist Kimdir?” *İştirak*, no. 1-20, 7 Haziran 1328, Perşembe, s. 3.

fotoğrafiyla ve Marx'ın damadı sıfatıyla Paul Lafargue da tanıtılıyor ve 80 yaşına geldiği ve başkasının emeğiyle geçinmemek için zevcesi ile birlikte intihar ettiği bilgisi okuyucularla paylaşılıyordu.⁴⁸ Bu saydıklarımızın yanında Hilmi çevresini liberalizmden ayırt edecek bir başka husus da yukarıda ifade ettiğimiz gibi şiddet konusundaki görüşleridir. *İştirak*'in üçüncü sayısında açıkça sorulan bir soruya hem genel hem de Osmanlı örneği üzerinden açık bir cevap verilmiştir: "Fakat sosyalistlik acaba sulhen mi, yahud harben mi tesis edecek? Tabir-i aharla sermayedaran bugün yed-i inhisarlarında habs ettikleri vesait-i istihsaliyeden, netice-i kanaat olarak tav'an kasredecekler? Yoksa bu vesaiti netice-i kahr ve darb olarak mı feth etmek lazım gelecek?"⁴⁹ Toplumsal dönüşümlerin şiddet, isyanlar ve ihtilaller ile gerçekleşeceğinin altı özellikle çiziliyor bu konudaki yazılarda. Farklı örnekler ve Marx gibi politik şahsiyetlerin sözlerinden bu konuya dair alıntılar da yapılıyor.⁵⁰ İşin ilginç yazar 23 Temmuz 1908 Devrimi'nin, kendi deyişiyle Temmuz Kıyamı'nın bir toplumsal kıyam, ayaklanma sonucu gerçekleşmemiş olduğunu iddia ediyor ama hemen arkasından 1906 yılında gerçekleşen Erzurum olaylarına göndermede bulunmayı da ihmal etmiyor. Hatta belki de 23 Temmuz'un bu küçük kıyamların bir sonucu olduğunu iddia ediyor.⁵¹ Hürriyetin sermayeden ancak harp ve darp ile yani şiddet ile fethedileceğini vurgulayan yazar ekliyor: "İşte bütün bu hakikatler ve herşey gösteriyor ki fukaranın, köylünün, efrad-ı ahalinin eyadi mülevvese sermayedaran tahlis sulhen olamayacak." Sermayeden kurtuluşu savunan hem de bunun barışçıl olmayacağını di-

48 "Seksen Yaşında Olduğu için..." *İştirak*, no. 1-20, 7 Haziran 1328, Perşembe, s. 8.

49 "Sosyalistliğin Atısı", *İştirak*, no. 3, 27 Şubat 1325, Cumartesi, s. 36.

50 A.g.e., s. 37.

51 A.g.e., s. 38-39.

le getiren bir yazıyı sayfalarına taşıyan bu derginin liberal addedilmesi olsa olsa bu neşriyata dair cehaletin bir ürünü olabilir herhalde.

Fuad ve Ahmed Nebil de bir başka sayıda yazdıkları yazılarda sosyalizmin içindeki farklılıklardan bahsediyorlar, siyasal hat ile sendikal mücadele arasındaki farktan, Almanya'dan örneklerle zenginlerin fakirlerin ekmeklerini nasıl çaldıklarını, hakiki gösterilerin nasıl olması gerektiğini vurguluyorlar.⁵²

İştirak'in yazarlarından B. Israel'in dergideki bir yazısı bu noktada önemlidir. Karl Marx'ın adının da zikredildiği ve "değer teorisi"nin çok özlü bir şekilde ifade edildiği yazısında Israel sermaye ve emek'in müşterek olarak değeri yarattığını söylüyor. Devamında bu ikisinin birlikteliğinden bahsettikten sonra son noktayı koyuyor: "Filhakika bütün cemiyetin ihtiyacatını teskin eden mevadın istihsalinde sermaye ile say ü amel hidmeti müşterek ise de, hakikat aranılacak olursa bu hizmette sermayenin hissesi nisbeten hiça hiçtir."⁵³ Sonra da uyarır yazar: "Taaccüb olunmasın" yani şaşakalınmasın. Çünkü "Herhangi bir teşebbüsde olursa olsun meydana getirilen mahsul o işde zi-medhal olan amele ve müstahdemlerin netice-i gayretleridir. "Kâr" namı altında sermayedarın istihsal ettiği meblağ bir igtisabdan, meşru addedilen bir sirkatten başka bir şey değildir."⁵⁴ Yani yazara göre kâr açıkça bir gasp ve meşru sayılan bir hırsızlıktan başka bir şey değildir. Zira ona göre Marx'ın da ifade ettiği gibi "Sermaye hangi şekilde bulunursa bulunsun bir madde-i meyyite ve gayr-i müteharrikedir." Yani emek ol-

52 Fuad, "Almanya'da Fevkalade Nümayişler", *İştirak*, no. 9, 10 Nisan 1326, Cumartesi, s. 132; ve Ahmed Nebil, "Şura-yı Ümmet'e Cevab", *İştirak*, no. 9, 10 Nisan 1326, Cumartesi, s. 134.

53 B. Israel, "Sermaye ve Say ü Amel", *İştirak*, no. 13, 8 Mayıs 1326, Cumartesi, s. 202.

54 A.g.e., s. 202.

maksızın sermaye ölü bir maddedir ve hareketsizdir. Onun için değeri ve kârı yaratan emektir. B. İsrail *İştirak*'in sıradan ve tesadüfi bir yazarı değildir. Aşağıda belirttiğim gibi yıllar sonra çok önemli bir çeviriye de imza atacaktır *İştirak* sayfalarında.

Amele ile işçi kelimeleri arasındaki fark!!!

Bir başka yazar A. Rıfat yazdığı yazıda Osmanlı'daki işçilerden bahsediyor. Bu noktada literatürdeki bir başka garabete dikkat çekmek gerekir. Osmanlı'da "işçi" kelimesi yerine genellikle "amele" kelimesinin kullanılması bir sınıf bilinci meselesi olarak ele alınır. Dahası onun da ötesinde işçiye "amele" denmesi onun yokluğunun bir kanıtı olarak sunulur. Bir kelimenin sosyal bir olgunun varlığının ya da yokluğunun ne şekilde ispatı olduğunu anlamak çok mümkün olmasa da *İştirak*'te "işçi" kelimesinin net bir şekilde kullanıldığı da görülüyor.⁵⁵ Yine yukarıda değindiğim Doktor Refik Nevzad'ın *Sosyalizm ve Rehber-i Amele* kitabına yazdığı "Mukaddime"de Osmanlı Sosyalist Fırkası Kâtibi İbn-üt Tahir İsmail Faik "proleter amele" ve "erbab-ı mesai proleter ahalimiz" tanımlamalarını kullanmıştır.⁵⁶ A. Rıfat işçilerin ne şekilde sermaye tarafından sömürüldüğünü anlattığı yazısında fakirlerin tembellik etmedikleri bilakis herkesten daha fazla çalıştıklarını ama yine de açlığa mahkûm olduklarını söylüyor. Yazısında ayrıca yarıcılardan, köylülerden de bahsediyor. Dahası onları da işçi sınıfının sınıf kardeşleri olarak kabul ediyor.⁵⁷

55 Literatürdeki bu anlamsız tavrı ve sınıf bilinci mevzusunu şurada tartışmıştım: Y. Doğan Çetinkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci."

56 İbn-üt Tahir İsmail Faik, "Mukaddime", Doktor Refik Nevzad, *Sosyalizm ve Rehber-i Amele*, Ankara: Ankara Vilayet Matbaası, 1327) içinde: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*, *Belgeler* 2, s. 39.

57 A. Rıfat, "İşçilerimiz", *İştirak*, no. 5, 13 Mart 1326, Cumartesi, s. 79-80.

Buraya kadar görüldüğü gibi Bedik, B. İsrail ve A. Rifat yani farklı cemaatlerden Ermeni, Yahudi ve Türk farklı isimlerin *İştirak*'te nasıl bir çizgi takip ettiklerini örneklemeye çalıştım. Bu çizgi ve Marx'ın yeri bu çevrenin yıllar sonra çıkartacağı bir gazete olan *İdrak*'te de devam edecekti. Ama 1919 yılına geçmeden önce bir ara uğrakta duralım. *İştirak* yayınları sebebiyle kapatılır ve ancak 1912 yılında ikinci kez yayımlanmaya başlar. Bu ikinci serinin dördüncü sayısı olan ama dergi şeklinden gazete formatına geçtiği ilk sayısında da okuyucularına *Kapital*'in çevrileceği müjdesini verir.⁵⁸ Mehmet Ö. Alkan bunun hikâyesini daha yeni ayrıntısıyla anlattığı için merak edenlere adres olarak onu göstereyim ve devam edeyim.⁵⁹ Bu çeviriyi *İştirak* ile bağlantılı, onun teorik yayını kabul edebileceğimiz *Ceride-i Felsefiye* dergisine yapan yine yukarıda adı geçen B. İsrail idi. Alyans Mektebi Müdürü İsrail *İştirak*'in 15 Eylül 1910 tarihli nüshasında da “en evvel” Karl Marx'ın *Sermaye* isimindeki eserini de bir heyet oluşturarak tercüme etmeyi teklif etmişti iki sene önce.⁶⁰ Yani *İştirak*'te yazı yazarlar tesadüfen bir araya gelmiş insanlar olmadığı gibi sosyalizm ve Marksizmin yaygınlaştırılması konusunda da gayet ciddiydiler. Bu yayınlarda vurgulanması gereken bir devamlılık vardı. Görüldüğü üzere çeşitli vesilelerle sosyalist hareketin Batı Avrupa'daki birçok temsilcisinin adları ve fikirleri dergilerin sayfalarında yerlerini buluyordu. Vahan Vasfi yine diğer isimler yanında Marx'ın adını da andığı bir yazısında sosyalizmin bir hülya değil tekemmül olduğunu söylüyor ve sosyalistlerin gelecek toplumun ne olduğunu ayrıntılı olarak tarif etmekten kaçındıkla-

58 “*İştirak*'in Mecma-i Fenniye ve İctimaiyesi”, *İştirak*, no. 1, 14 Temmuz 1328, s. 3.

59 Mehmet Ö. Alkan, 150. Yılında *Das Kapital*: Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'deki Serencamı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

60 Alyans Mektebi Müdürü İsrail, “Nasıl Çalışmalıyız?”, *İştirak*, no. 20, 2 Eylül 1326, Perşembe, s. 286.

İnsaniyet gazetesinin 1 Aralık 1910 tarihli ilk sayısı. “Almanya’da Sosyalizm Efkarnın Mucidi Meşhur Karl Marks.”

Sosyalist gazetesinin 24 Kasım 1910 tarihli ilk sayısı. “Rusya’da Kanlı Bir Pazar Günü.”

rını çünkü sosyalizmin kapitalizmden doğacak yeni bir medeniyet olduğunu vurguluyordu.⁶¹

Sosyalizmin müessisi ve cediti Karl Marx

İştirak dergisi sıklıkla yasaklanacak ve *İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet* adları altında yayımlanacaktı. *İştirak* çevresinin 1912 yılında çıkardığı ikinci dönem dergi ve gazetelerde Marx vurgusu daha da artar. Zaten çokça atıf yapıldığı gibi ikinci tertip serinin ilk sayısının kapağına Karl Marx’ın fotoğrafı yerleştirilmiştir. Bu sayıdaki *İştirak* imzalı “İlk Sosyalist Kimdir?” başlıklı makalede Eflatun yani Platon’un fikirleri değerlendirildikten sonra yazının sonunda şöyle bir paragraf eklenmeden geçilmemiştir: “Bütün ulum ve funun

61 Vahan Vasfi, “Sosyalizm Nedir?”, *İnsaniyet*, no. 3, 25 Teşrinisani 1326, Perşembe, s. 3-4.

ve bütün mesalik-i içtimaiye tedricen terakki ettiği ve ıslah olunduğu gibi sosyalizm meslek-i mübecceli de tedricen terakki eylemiş ve ahiren Karl Marks gibi hükema-i içtimaiye tarafından tamamen fenni bir şekle irca olunmuştur.”⁶² Bilimsel sosyalizm ile ütopyikler arasında ayırım yapan Marksist yazının dergide daha fazla ağırlık kazanmaya başladığı yayımlanan diğer makalelerde de gözlemleniyor.

İki sayı tefrika edilen “Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü” başlıklı yazısında Şahban 19. yüzyılın ortalarında Karl Marx ve Friedrich Engels’in ayrı ayrı aynı sonuca vararak “sosyalizmi ‘ütopi’den çıkarıp ilmi bir esas üzerine vaz ettiler,”⁶³ ifadesini kullanır. Dahası şöyle devam eder: “İşte bu nazariye ve mütalaaların heyet-i mecmuuna Materialisme chistorigue bu nazariyeye salik olanlara “Marksist”ler yahud “sosyal-demokrat”lar derler. Herkesçe maaruf ve zamanımızda sosyalizm cereyanları meyanında birinci mevkii işgal eden budur.”⁶⁴ Bu vurgu Şahban’a yeterli gelmemiş olacak ki bu raya bir dipnot düşmüş ve “Marks ve Engels’in sosyalizm hakkındaki nazariyelerine ilmi sosyalizm Socialisme Seientifirie⁶⁵ namını verirler. Birçok mesailde dahi mütalaaları vardır,” diye yazmıştır. Şahban toplumun proletarya ve burjuvazi olarak ikiye bölündüğü ve bu ikisi arasında yaşanan çatışmadan bahsettiği yazısında Marx ve Engels’in bunun ilahihaye gitmeyeceğini söylediklerini yazmıştır. Şahban’a göre

62 İştirak, “İlk Sosyalist Kimdir?”, *İştirak*, no. 1-20, 7 Haziran 1328, Perşembe, s. 3.

63 Şahban, Ruşen Zeki ile birlikte *İştirak* dergisinin ikinci tertip ilk sayısında ilan ettiği “sosyalizmin terakkiyatına ve istikbaline dair” bir makale müsabaka çağrısına cevap vererek yazı gönderen ve yazıları basılan iki kişiden birisidir. Dergiye çok fazla yazı gönderilmiş ancak bu yazılar *İştirak*’in istediği boyutları (üç sütun) aştığı için dergi bir uyarı yayımlayarak müsabakayı uzatmıştır. “İştirak’in Müsabakası”, *İştirak*, no. 1-20, 7 Haziran 1328, Perşembe, arka kapak ve “Müsabaka”, *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, arka kapak.

64 Şahban, “Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü”, *İştirak*, no. 3-20, 5 Temmuz 1328, Perşembe, s. 45.

65 Dergide Latin harfleriyle bu şekilde yanlış yazılmıştır.

parlamentoda çoğunluğu elde edecek işçi sınıfı mevcut düzene son verecektir. Buraya da bir dipnot düşen yazar değindiği iki kavramı şöyle açıklamak gereği duymuştur: “Proletaryayı Marks şöyle tarif ediyor: Proletarya iş buldukça yaşayan, sermayeyi tezyid ettikçe iş bulan bir amele sınıfıdır.”⁶⁶ Şahban tefrikasının ilk bölümünde bir hafta önce de kapitalizm öncesi toplumları incelerken yine Marx’tan bir alıntı yaparak şöyle yazmıştı: “Roma ve Yunan tarihleri esaretin mahiyeti hakkında pek güzel malumat verip Karl Marks’ın ‘tarih hâkim ve mahkûm iki sınıf arasındaki mübarezeden ibarettir’ düsturunu tasdik ederler.”⁶⁷

Aynı günlerde yazan bir başka yazar Branko Melicanopoulos da Karl Marx ve Friedrich Engels hakkında “bugünkü fenîni sosyalistliğin muhterem müessisleri,” diyerek biyografik bilgi vermiştir.⁶⁸ Aynı sayıda M. Alaeddin sosyalizmin kaynakları üzerine yazdığı yazısına Karl Marx’a referansla son veriyordu: “Sosyalizm zan edildiği gibi bugünkü bina-i medeniyeti tahrib etmek arzusunda değildir. Eski sosyalistlerin bu hususdaki yanlış mütaalatını nazariyat-ı cedide bize pek güzel bir surette izah ediyor. Sosyalist kralı meşhur Karl Marks diyor ki ‘yarının tezahüratını bugünkü esbab ve evamilde aramalıdır. Kuvva-i umumiyenin yavaş yavaş hâkim olması pek meşru bir keyfiyettir.’ Nazariyat-ı cedide bu vadide büyük mücelledat teşkil ederek ilmi sosyalizm namı altında büyük bir ehemmiyet kesbetmiştir.”⁶⁹ *İştirak*’te devrimci dönüşüm ve reform yoluyla değişim arasında farklı görüşler der-

66 Şahban, “Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü”, *İştirak*, no. 3-20, 5 Temmuz 1328, Perşembe, s. 45.

67 Şahban, “Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü, Muhterem ‘İştirak’ Gazetesine”, *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, s. 28.

68 Branko Melicanopoulos, “Tarihi Sahifeler: (Sosyal Demokrasi)nin Zuhuru”, *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, s. 25. [Çok bilindik olmamasına rağmen soyadı *Μελιτζανopoulos* olmalı.]

69 M. Alaeddin, “Sosyalizmin Menabii”, *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, s. 21.

ginin ilk yayım tarihinden itibaren yan yana varolabiliyordu. Bu radikal ve reformist tutumların ikisi de Marx'a atıfta bulunuyorlardı. Aynen 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Avrupa sosyalist hareketinde olduğu gibi. Akif Hikmet de *İştirak*'e gönderdiği yazısında sosyalistlerin birlik olması gerektiğini, ayrı ayrı hak talep etmelerinin bir sonuç elde etmek için yetersiz olacağına vurgu yapmıştır. Akif Hikmet bu konudaki fikrini güçlendirmek için Karl Marx'ın "Sermaye-Capital" kitabından olduğunu söylediği bir alıntı yapmıştı: "Milliyet ve din mevzu-i bahis olmaksızın bütün sosyalist grupları ittifak ve tevhid-i mesai ederek maksadları uğruna müştereken çalışmalıdırlar." Yazara göre "Büyük ve mütefekkir sosyalist Karl Marks'ın" şu hikmetli sözleri bütün iştirakiyunca (comonistes) düstur-ul amel olmalıdır. Yani yol gösterici olmalıdır.⁷⁰

İştirak'te çıkan bir çeviri de Avrupa sosyalizm tarihinde önemli bir metindi. Ünlü Alman sosyolog ve ekonomi politik yazarı Albert Eberhard Friedrich Schaffle'ın 1874'te yayımlanan *Die Quintessenz des Sozialismus* adlı eseri Fransızca ve İngilizceye de çevrilmişti. Bu kitap 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan Marksizmin İkinci Enternasyonalci Reformist biçiminin ele alınmasıydı. Bu çalışmasında Schaffle büyük ölçekli kolektiflerin demokrasi ile olan uyumsuzluğunu ve çelişkisini vurguluyordu. Eser 1886 yılında Benoit Malon tarafından da Fransızcaya, 1890 yılında Bernard Bosanquet tarafından İngilizceye çevrilmişti. Bizim için önemli olan Fransızca çevirisi: *La Quintessence du Socialisme*. Zira *İştirak* bu eserden bazı kısımları iki sayısında tefrika ederek çevirmişti. Benoit Malon Fransız İşçi Partisi içinde yaşanan bölünmede Jules Guesde tarafında değil Paul Brousse'nin daha işçici, iradeci ve *Possibilisme* (olanakçı ve determinist olmayan) denilen tarafında kalmıştı. *İştirak* yaptığı çevirinin Be-

70 Akif Hikmet, "Servet ve Sermaye-i Haziranın Suret-i Teşekkülü ve Sosyalizm Fikri", *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, s. 19.

noit Malon'un Fransızca çevirisinden yapıldığını yazdığı giriş ile okuyucularına bildiriyordu. Türkiye'de sosyalizmin tarihini ikincil el kitaplardan birbirini tekrar ederek yazmaya çok hevesli olan mevcut literatürün ne yazık ki geçmiş zamanın Avrupa'sındaki sosyalist ve işçi hareketi tarihine ve ayrıntılarına çok aşına olmadıklarını, hatta yabancıları olduklarını hayretle görüyoruz. Sosyalizmin tarihine ilişkin ansiklopedik bilgiye sahip araştırmacılar birçok Avrupalı ismi yanlış okudukları ya da okuyamadıkları için bu makalenin yazarı Schaffle da tıpkı Tournaire'nin adı ve kitabı gibi yanlış okunacak ya da aslına ilişkin bir tartışma yürütemeyeceklerdi.⁷¹

Gerek Schaffle gerekse de Malon'un Marx'a ilişkin eleştirel bir duruşu ve yaklaşımı vardır. Sosyalist siyasi akımların çok çeşitli damarlarına ve önderlerine sayfalarında yer veren *İştirak*'in Karl Marx'ı kapağına taşıdığı ünlü sayısında bu yazından yaptığı seçki ve çeviride Marx şu ifadeler ile geçer: "Beynelmilel sosyalist harekâtı reisleri, ve hususiyle Karl Marks Sermaye namındaki kitabında, sosyalizminin mevzu programlarını terkeb etmek için müdirane davranıyorlar. Fakat mütalaa ve tefekkür etmeyi bilen her kimse sosyalizminin maksad-ı esasisi olarak arz ettiğimiz kaide-i esasiyi nazar-ı itibara alacaktır; bu da idare-i iktisadiye'nin ferdi ve sermayeye aid olarak yaptıkları mufassal tenkidatdan neşet eder; keزالik emvalin maddi kıymeti gibi nazar-ı itibara alınan say ile müddet-i saya yahud da makbul ihtiyacata göre varidat-ı hususiyenin müstakbel tehzii ve taksimatı ve nukudun ilgası hakkındaki sosyalist ilminin dava-i nazariyesinden ileri gelir."⁷² Bir sonraki sayıda tefrikanın devamında da

71 Mete Tunçay Schaffle'ye "Şeğl" [*Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, Belgeler 2, İstanbul: BDS Yayınları, 1991, s. 35]; Selçuk Gürsoy ise Şefel/Scheffel olarak okuyor [Selçuk Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 549].

72 "İştirak'in Tefrikanı, Sosyalizmin Hülasesi, Schaffle-Tercüme, Birinci Bab: Sosyalizmin Fikr-i Esasisi", *İştirak*, no. 1-20, 7 Haziran 1328, Perşembe, s. 16.

büyük sermayenin mülkiyet-i sağıreyi yani küçük mülkiyeti ortadan kaldırmasından bahsedilirken Karl Marx'tan doğrudan alıntı yapılır.⁷³

1917 sonrası

1917'den sonra çok daha anlaşılır bir şekilde sosyalizm ve Marksizm bilgisi Osmanlıca basında yaygınlaşacaktı. 1917 Rus Devrimi dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da yakından ve ilgiyle izlenecekti.⁷⁴ Avrupa'daki siyasal hareketler ve fikri akımları yakından takip eden ve oradaki sosyalist fikriyatı tanımaya başlayan aydınlar için 1917 Devrimi bu akımları çok daha görünür kılacaktı.⁷⁵

1919'da bu çevre *İdrak* gazetesini çıkaracaktı. Elbette ortam ve bağlam değişmişti ama biz işin ideolojik kısmına ve Karl Marx'a odaklanarak devam edelim. Daha önce bu gazeteyi ayrı bir yazıda tanıttığım için ve içeriğinin daha ayrıntılı analizini girişte bahsettiğim çalışmaya bıraktığım için burada sadece Marx ile ilgili iki küçük örnek vermek ile yetiniyorum. *İdrak*'te yer alan bir yazı dizisi işsizler ordusunun nasıl bir rekabet ortamı yarattığını, küçük esnafın nasıl hehak olarak proleterlerin saflarına katıldığını, klasik Marksist artı-değer teorisini, usul-i mülkiyet ve istihsalı ayrıntılı olarak okuyucularına aktarıyordu.⁷⁶ Bunu yaparken de bazı aydınların sosyalist fikriyatı ilmi temellere oturttukları hatırlatılıyordu. Marx ve Lassalle gibi düşünürler, sosyalizmi

73 "Tefrika: Mabad", *İştirak*, no. 2-20, 21 Haziran 1328, Perşembe, s. 31.

74 Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berke, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

75 1917'nin etkisi için bkz. Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya, "1917/2017: Devrimler Tarihinde 1917", 1917: *Rusya'da Devrimde Devrim*, haz. Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018.

76 Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi *İdrak* Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koral-türk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

daha gerçekçi esaslara dayandırılıyordu. “Sosyalizmin Müessislerinden Karl Marks ve Lasel” başlıklı yazıya göre teorileri hissiyata değil hakikate; mantık ve ya felsefeye değil, iktisat ve istatistiğe dayanıyordu.⁷⁷

İdrak’e göre Türkiye amelesinin de kişisel çekişme ve menfaatler peşinde koşmak yerine birleşmesi gerekmektedir. Amele ve esnaf bu hakikatleri anla-

İdrak gazetesinin 29 Nisan 1919 tarihli ikinci sayısı. “Doktor Refik Nevzad Arkadaş.”

arak kendi aralarında samimi ve garezsiz bir birlik kurmalıydı. Kime karşı? Elbette sermayeye: “Bilhassa sulhun akdinden sonra, daha ziyade kesb-i şiddet eyleyecek olan sermaye hücumu karşısında bugünkünden daha zebun ve aciz bir vaziyetde kalmamak için toplum birer kitle halinde bulunmaya zaman gayib etmeksizin çalışmak elzemdir. Biz bu hususda elimizden gelen, hissemize düşen her vazifeyi ifaya hazırız. Binaenaleyh, sosyalizmin cediti olan Karl Marks’ın bütün cihan sınıf-ı fakire ve say’isine karşı her zaman söylediği bir sözü biz de amelemize hitaben, yegâne çare-i reha olarak, bir daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz!”⁷⁸

Aynı dönemde Osmanlı’da kadın hareketinin ve *Kadınlar*

77 “Sosyalizmin Müessislerinden Karl Marks ve Lasel”, *İdrak*, no. 1, 28 Nisan 1335-1919, 27 Receb 1335, Pazartesi, s. 1; “Sermaye Saltanatı, Sosyalizm Nedir?”, *İdrak*, no. 6, 3 Mayıs 1335-1919, 2 Şaban 1335, Cuma, s. 1.

78 “Amele Teşkilatı”, *İdrak*, no. 16, 13 Mayıs 1335-1919, 13 Şaban 1335, Salı, s. 1.

Mükerrem Belkıs'ın Kadınlar Dünyası'nda yayımlanan "İnsaniyetin İki Kanadı - Feminizm-Sosyalizm" adlı yazısı.

Mükerrem Belkıs'ın makalesinin yayımlandığı Kadınlar Dünyası dergisinin 169. sayısının kapağı.

Dünyası dergisinin önde gelen yazarlarından Mükerrem Belkıs da sosyalizmi insanlığın iki kurtuluş yolundan bir tanesi olarak tanıtıyordu: "İnsaniyet bugün iki kanada malik bulunuyor." Bu iki kanata insanlık uçacak ve pek sefil "teşkilat-ı içtimaiyeden" yani toplumsal düzenden kurtulacaktı. İşte insanlığı yükselten, mevcut sefil hayatından, "ızdırablardan kurtararak iyi hayatlara yükselten, uçuran o iki kanadın birisi şüphesiz feminizm diğeri de sosyalizmdir." Mükerrem Belkıs için o dönemin muhafazakâr söyleminde çokça bahsedildiği gibi "bu iki kanat bir süs değil... bir hayal değil... bu iki cereyan; feminizm, sosyalizm bir heves neticesi değildir." Sosyalist feminizmin bu erken örneğine sözü bırakıp bu entelektüel iklimde Marx'ın fikriyatının Osmanlıca yayınlara girmesinin bir tesadüfün eseri olmadığını gösteren bir başka örneğe geçelim: "Feminizm, sosyalizm; bir vücudun iki kanadı, bir vücudun iki kolu, iki ayağıdır... Bu iki

cereyan el ele vermiş iki kardeşdir. Her ikisinin gayesi birdir. Yalnız bir gaye, saadet-i beşeriye... müsavat-ı beşeriye... kadın erkek bir olacak, aynı hukuka nail olacak, bütün ferdler aynı hukuka nail olacak. Bütün ferdler müsavi olacak. İlahe-i medeniyetin insanlara bahşettiği saadet ve refah müsavat üzere taksim edilecek... Şüphe yok... bu hayat yaşanacaktır. İlerideki asırlarda bu hayat vardır... İşte iki kanat, iki kardeş cereyan insaniyeti o asra doğru uçuruyor. Yürütüyor, yürütüyor..."⁷⁹

Kadınlar Dünyası Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların çıkardığı ve uzun süre yayın hayatını sürdürebilmiş dergilerden bir tanesiydi. Bir diğer önemli yayın da *İfham* gazetesini ve onun 1919'da ek olarak verdiği *İfham* dergisiydi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Milli Meşrutiyet Fırkası'nın, Mütareke Dönemi'nde ise Milli Türk Fırkası'nın yayın organıydı *İfham*. Ahmet Ferit'in (Tek) çıkardığı yayın organı özellikle Mütareke Dönemi'nde Türkçüler başta olmak üzere dönemin aydın ve edebiyatçıların kendilerini ifade ettikleri bir yayın organıydı. Örneğin Ömer Seyfettin'in "Kaşığı" adlı hikâyesi ilk olarak *İfham* dergisinde yayımlanmıştı. İşte bu dergide Mehmed Vehbi 6 Ekim 1919 tarihinde Tarihî Materyalizm üzerine bir yazı kaleme almıştı.⁸⁰ Aslında bu önemli bir tefrikaydı ancak *İfham* gazetesinin edebi eki *İfham* dergisi devam etmediği için muhtemelen bu ilk yazıda bahsedilen diğer yazılar yayımlanamamıştı. Mehmed Vehbi yazısının hemen girişinde yazıdan ayrı bir not düşmüştü. Burada "bizde pek az tetkik edilmiştir," dediği Tarihi Maddeciliğin Marksizme esas olduğunu ifade etmişti. Tarihi Maddeciliğin incelenmesi ile sosyalizmin sadece bir mese-

79 Mükerrrem Belkıs, "İnsaniyetin İki Kanadı: Feminizm-Sosyalizm", *Kadınlar Dünyası*, no. 169, 13 Nisan 1918, s. 3-4. Bu yazıya dikkatimi çeken Semih Evcimen'a teşekkürü bir borç bilirim.

80 Mehmed Vehbi, "Sosyalizm Felsefesinden: Tarihi Maddecilik - Burjuvaya Göre Tarih", *İfham*, no. 7, 6 Teşrinivvel 1919, s. 104-108.

İfham dergisinin 7. sayısının kapağı.

Mehmed Vehbi'nin "Tarihî Maddecilik" adlı yazısı.

le-i iktisadiye değil aynı zamanda bir mesele-i içtimaiye yani toplumsal bir mesele olduğunun anlaşılacağına tarihi maddeciliği izah edeceğini yazmıştı. Mehmed Vehbi'nin bir tercümeden çok kendi anlayışını ortaya koyduğunu çokça Osmanlı İmparatorluğu'ndan da örnekler vermesinden anlıyoruz. Bir tefrikanın ilk parçası olduğunu söylediği makalede burjuva tarih anlayışını eleştirmişti. Burada daha çok tarihi büyük adamların eseri sayan yukarıdan tarih anlayışını mahkûm etmişti aslında: "görüyoruz ki tarih ta başından beri erkek kadın "büyük şahsiyetlerin ifaailinden bahis bir mahiyet alıyor ve işte böylece" tarihin burjuva tarz-ı telakkisi ortaya çıkıyordu. Bu çerçevede "tarih tedrisindeki gaye büyük insanlara karşı bizde hayret uyandırmaktı." Daha ileri eğitim alındığında konular biraz çeşitleniyordu ama "daha ileride tarih dersi bir proletarya çocuğu için çok defa nasib olmazdı." Ama olsaydı da medeniyet tarihi ancak heykeller, bina-

lar, sütunlar, tablolar, dramlar, musiki eserleri veya şu veya o alimin yazdığı kitaplardan ibaret olarak anlatılacaktı. Mehmed Vehbi uzunca yazısında farklı örnekler üzerinden tarihi vakalara ve ünlü şahsiyetlerin edimlerine indirgeyen tarih anlayışını eleştiriyor hatta bunların birçok ürünlerini ciddi burjuva tarihçilerinin de kabul etmeyeceğinin altını çiziyordu. Ancak yapacakları bir şey yoktu zira “böyle yaparlarsa onlar kendi usullerinin, müddeilerinin netayicini reddetmiş olacaklar ve bu suretle neticesizliğe düşeceklerdir.” Mehmed Vehbi yine burjuva tarihçiliği anlayışının mantıksal sonucunun “tarih tarihsel tesadüflere bağlıdır demek” olacağının altını çizmiştir. Sonuç olarak yazar, “Burjuvanın tarihi tarz-ı telakkisi tamamen yanlıştır,” diyerek yazısını bitirmiş ve Marksizme esas kabul ettiği tarihî maddecilik çerçevesinde “tarihi cereyanı yapan hakiki sebepleri izah” edeceğini söylemiştir. Ancak başta da değindiğimiz gibi bu makalenin arkası ne yazık ki gelmemiştir.

Sonuç

Burada da çok açık bir şekilde gördüğümüz gibi 1910-1919 arası dönem hem işçi mücadeleleri hem de sosyalist neşriyat açısından inişleri çıkışları ile birlikte bir devamlılığa sahip. *İştirak*’ten *İdrak*’e bu çevre tıpkı diğer çevreler gibi sosyalist ideolojinin ve Marksist akımın farklı kollarının sözcülüğünü ve tanıtımını ısrarlı bir şekilde 1910’lu yıllar boyunca yapmıştır. Farklı gruplarla birlikte çalıştığı gibi içinden değişik gruplar da çıkarmıştır. 1922’de öldürüldüğünde *İştirakçi* Hilmi çevresinin yayınları geride önemli bir birikim bırakmıştı. Gayrimüslimler ve Türkler aynı örgütlerde yer aldıkları gibi, farklı teşkilat ve yayın organları arasında da önemli bir iletişim vardı. Bu hareketlerin hepsi mevcut sınıf hareketleriyle ilişki içerisinde, hatta onların içerisindey-

diler. Sosyalist ideoloji ve onun içinde eyleyen aydınlar Osmanlı'da entelektüellerin tek derdi ve gündeminin “devleti kurtarmak” olan bir grupla sınırlı olmadığına önemli bir delil de teşkil eder. Osmanlı sosyalist basınını farklı dillerden okuyan bir kişi Cumhuriyet kurulmadan önce Marksizmin temel akidelerini, kavramlarını, sosyalizmin farklı yorumlarını ve tarihini öğrenme imkânına sahip olurdu. Osmanlıca sosyalist süreli yayınlar da bu konuda bir istisna teşkil etmiyorlardı.

KIZILLAŞAN TÜRKLER: OSMANLI'DA ERKEN TÜRK SOSYALİZMİ (1904-1910)

İ. ARDA ODABAŞI

Giriş

1912 senesinin Ocak ayında Selanikli Rasim Haşmet Bey, şehrin Türkçe dergilerinden *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda "Mezâhib-i İcîmaiye" (toplumcu mezhepler/doktrinler) üst-başlığıyla sosyalizmin tarihini yazmaya, tanınmış sol şahsiyetleri tanıtmaya koyulur.¹ Dört sayı süren dizinin son bölümü Mart ayında yayımlanır.²

Bu dizinin ardından, Türkiye'de sosyalizmin tarihi açısından çok daha ilginç bir yazı kaleme almayı tasarlamıştır. Nitekim *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın bir ilanında, "Mezâhib-i İcîmaiye sosyalistliğin takip ettiği devirleri izah etmektedir," dendiikten sonra şu açıklama yapılır: "Bir iki nüsha sonra Türk sosyalistler yazılacağı için şimdiden bu makaleleri takip eylemelidir."³ Bu duyuruya karşın anılan makale veya makale dizisi yayımlanmaz.

1 Rasim Haşmet, "Mezâhib-i İcîmaiye", *Yeni Felsefe Mecmuası*, no. 10, 30 Kânunuevvel 1327, s. 12-15.

2 Rasim Haşmet, "Mezâhib-i İcîmaiye", *Yeni Felsefe Mecmuası*, no. 14, 1 Mart 1328, s. 18-30.

3 "Âsâr-ı Münteşire", *Rumeli*, 3. sene, no. 721, 17 Nisan 1328 / 30 Nisan 1912, s. 3.

Demek ki sosyalist hareketlere iyice karışmış Rasim Haşmet'e⁴ göre, 1912 öncesi gibi erken tarihlerde "Türk sosyalistler" mevcuttur ve her halde yazılmaya degecek sayıda ve etkinliktedir. Rasim Haşmet acaba "Türk sosyalistler" olarak kimleri anacak, haklarında neler yazacaktı? Tasarısı hayata geçmediği için kesin olarak bilemesek de bunu irdelemenin önünde bir engel de bulunmaz. Okumakta olduğunuz makale bir yönüyle bu soruları cevaplamaya yöneliyor. Ancak, buna sadece niyetlenmek bile Türkiye'de sosyalizmin erken (Osmanlı) dönemini konu edinen literatürün sorgulanmasını kaçınılmaz hale getirir⁵ çünkü bu literatüre bakılırsa Rasim Haşmet'in bahsedebileceği "Türk sosyalistler" ancak İştirakçi Hilmi ve çevresinden ibaret olabilir ve hatta belki o bile olamaz.

Literatüre bakmak

Osmanlı sosyalizmine dair hâkim tarihyazımında⁶ iki temel noktada mutabakat olduğu görülür: 1) Sosyalizm evvela Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarında beliren, esas olarak

4 İlk Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, 2. basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012.

5 Bütün bir literatürün burada enikonu tartışılması elbette mümkün değil. O nedenle kısa değinmelerle yetineceğiz.

6 "Birinci kuşak" olarak anılabilecek, ilk baskıları 1960'lar ve 1970'lerde yapılmış çalışmalar literatüre halen hâkim konumdadır. Belli başlıları için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*; Fethi Tevetoglu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*; İlhan E. Darendelioglu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri 1910-1973*; Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*; Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih (1908-1965)*. Daha yakın tarihli ve kitap halinde basılmış çalışmalar arasında şunlar anılabilir: İlhan Akdere ve Zeynep Karadeniz, *Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi 1908-1980*, cilt 1; İlhami Yangın, *Osmanlı'da Sosyalizm*; Hüseyin Aykol, *Türkiye'de Sol Örgütler Bölüne Bölüne Büyümek*. "Kerim Sadı" ve "A. Cerrahoglu" takma isimleriyle tanınan Ahmet Nevzat Cerrahlar'ın çalışmalarının, farklı bir kategori olarak bu literatürden ayrıldığını belirtmeliyiz.

gayrimüslimlere has, “gayri-Türk” denebilecek bir akımdır. Coğrafi olarak Rumeli/Makedonya bölgesi ve bilhassa Selanik ön plandadır. 2) Türkler arasında sosyalizm 1910 senesinde, başında Hüseyin Hilmi’nin bulunduğu *İştirak* dergisi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası’yla (OSF) İstanbul’da başlamıştır. Kendisi ve sosyalizm anlayışı çoğu kez hiç de makbul bulunmayıp küçümsenmekle ve hatta zaman zaman “sosyalist” bile sayılmamakla birlikte, *İştirakçi Hilmi* ve çevresi (İstanbul 1910) her daim kalkış momenti olarak konumlandırılır.

Aclan Sayılğan hâkim görüşü özetlemiştir: “Osmanlı İmparatorluğu içindeki sosyalist kaynaşmalar Türk unsurların hareketi olmayıp, Yahudi, Rum, Bulgarların bir hareketi idi. Türkler, yalnız İstanbul’da küçük bir azınlık olarak sosyalist fikirlere ilgi gösterdiler. Türk unsurlar arasında sosyalizmin ilgi görmesi, 1917 Rus İhtilâlinde sonradır.”⁷ Bu yaklaşım, kimi nüanslara karşın literatürün ruhunu oluşturur.

Sosyalizmin özellikle 1908 Devrimi’nden itibaren Selanik’te yaygınlaştığı teslim edilir ama şehir nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Türklerin/Müslümanların bundan nasıl bu denli azade/izole kalabilmiş olduklarına dair bir açıklama veya yorum çoğu kez getirilmez. Aslında böyle bir çabaya ihtiyaç dahi hissedilmediği duyumsanır çünkü hâkim literatüre içkin anlayışa göre sosyalizm *a priori* olarak “gayrimüslim” ve “gayri-Türk”tür, “dış” menşeilidir. Dolayısıyla sosyalizmin Türklere sirayet etmemesi “doğal” bir durumdur.⁸

Bu durumun açıklamasına girişilmesi ise yeni sorular ve de sorunları beraberinde getirir. Örneğin Mete Tunçay ile

7 Aclan Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, 5. basım, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2009, s. 9.

8 Ancak, Osmanlı topraklarında doğmadığı kesin ve dolayısıyla “dış menşeilî” olduğuna göre milliyetçiliğin neden ve nasıl sirayet edebildiğine de tatmin edici bir açıklama getirilmiş değildir.

Erik J. Zürcher tarafından hazırlanan ve Türkçesi *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* başlığıyla ilk kez 1995'te yayımlanan derlemede,⁹ Osmanlı'nın Yahudi, Rum, Bulgar, Makedon, Ermeni cemaatleri sosyalizm bakımından spesifik ve kategorik olarak ayrı bölümlerde işlenirken, Osmanlı'nın "millet-i hâkime"si Türkler/Müslümanlar ancak satır aralarına ve dipnotlara sıkışmıştır. Kitabın Zürcher tarafından kaleme alınan önsözünde, derlemede Türkler/Müslümanlar için ayrı bir bölüm açılmaması şöyle gerekçelendirilir: "Sanayi işçileri sınıfı, Müslümanlar arasında çok daha yavaş geliştiği için, bu bağlamda dikkatlerin gayri Müslim topluluklar üstünde yoğunlaşması kaçınılmazdı."¹⁰ Böylece sosyalizm (aslında farklı varyantları olan modern bir ideoloji) sanayi işçisine (farklı varyantları olan modern bir toplumsal sınıfın tek bir varyantına) indirgenirken,¹¹ Türklerin ve daha genel olarak da Müslümanların neden sosyalizmle ilişkilendirilemeyecekleri de kolayca açıklanmış olur. 264 sayfalık kitabın Tunçay tarafından kaleme alınmış sonuç bölümüne Zürcher'in düştüğü yaklaşık bir buçuk sayfalık dipnot "Türk sosyalistlere" ayrılmıştır ama buradan da ancak bu "küçük grubun" aslında sosyalist bile olmadığı öğrenilir. Verilen bilgiye göre, 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra İstanbul'da *İştirak* dergisini çıkaran Hüseyin Hilmi'nin çevresinde "küçük bir grup" etkinlik göstermeye başlamıştır. "Bunlar 1910 Eylülünde,

9 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, çev. Mete Tunçay, 3. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

10 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 9.

11 İşçi sınıfının (ve dolayısıyla sosyalizmin de) sanayi işçisine indirgenmesini eleştiren, işçi sınıfının oluşumunu sanayi işçisinden çok evveline tarihleyen E.P. Thompson'a dayalı faydalı bir tartışma için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı, Tarihyazımı ve Sınıf Bilinci", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, haz. Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan, 1. basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz 2015, s. 132-144.

gerçekte Marxist olmak şöyle dursun, sosyalist bile sayılamayacak, ancak ilerici bir liberal parti olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı" kurmuşlardır.¹² Türkler arasında sosyalizmi İştirakçi Hilmi'yle başlatmak bakımından hâkim paradigmayla örtüşen bu yaklaşımın, OSF'yi sosyalist saymamakla onu da aştığı söylenebilir.¹³

Bununla birlikte, hâkim literatürün satır aralarında bazı dikkat çekici tespitlerle karşılaşılabilir. Örneğin sosyalistliği Selanik gayrimüslimlerine hasretmek, Türkler arasında ise OSF ve dolayısıyla İstanbul ile başlatmak hususunda bir istisna teşkil etmeyen ve hatta kitabının isminde "(1910-1960)" kaydı bulunan Fethi Tevetoglu, Balkan ülkelerinde sosyalist cereyanların 1908'den bir müddet önce başlamış bulunduğunu, bu vadiye yerli ve yabancı propaganda yayınlarının Selanik'te rahatlıkla satılıp okunduğunu, bu yayınların Yahudiler, Rumlar ve Bulgarlar tarafından Türkler arasına da yayıldığını, Selanik'teki aydın Türkler arasında Rumca, Sırpça ve Bulgarca bilenler bulunduğunu, ihtilalci tarafları ve komitacılığa yakın bulunması hasebiyle bazı çevrelerde sosyalist cereyana karşı ilgi ve sempati duyulduğunu, 1908'de Meşrutiyet'in ilanının sosyalist cereyanların hızla ortaya çıkmasına fırsat sağladığını ifade eder.¹⁴ Ama bu "bazı çevreler"e dair herhangi bir bilgi vermez veya yorumda bulunmaz. "Tamamen bir ihtilal komitesi halindeydi,"

12 *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 239.

13 OSF'nin sosyalist değil liberal olduğu daha evvel Tunçay tarafından öne sürülmüştür. Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000, s. 31-33. İştirakçi Hilmi ve OSF hakkındaki pejoratif ve sosyalizm dairesinden dışlayıcı söylemin sorgulandığı çalışmalar için bkz. Foti Benlisoy ve Y. Doğan Çetinkaya, "İştirakçi Hilmi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 165-183; Y. Doğan Çetinkaya, "Osmanlıca Marksizm", *Toplumsal Tarih*, sayı 319, Temmuz 2020, s. 24-27.

14 Fethi Tevetoglu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, 1. basım, Ankara: Ayyıldız Matbaası, Şubat 1967, s. 14-15.

dediği ve gizli faaliyetlerinin Selanik'ten idare edildiğini söylediği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ima ediyor gibidir.

Bu ayrıntı önemlidir çünkü hâkim literatürün şaşmaz mu- tabakatlarından biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti (ITC) noktasında belirir. Buna göre ITC işçi sınıfına olduğu gibi sosyalizme de karşıt ve hatta düşman bir siyasi örgüttür. Osmanlı sosyalistlerini her daim ezmiştir. Osmanlı coğrafyasında bir tür erken McCartizmi temsil eder.¹⁵

Tevetoğlu'nunkiyle çok benzer görüşleri 1966'da "Dr. Samih Çoruhlu" takma ismiyle yazan Akdes Nimet Kurat da dile getirir. Türkiye'de sosyalist cereyanların gelişmesi için ancak 1908'den (II. Meşrutiyet'ten) sonra müsait bir zemin hazırlandığını belirten Kurat'a göre, bunun kaynakları bir yandan Paris, öbür yandan Selanik'tir. Ancak 1908'den sonradır ki "bazı Türk gençlerinin 'kızışlaşmağa' başladığı" görülmüştür.¹⁶ Bununla birlikte İstanbul'a nazaran daha uygun koşulları nedeniyle Selanik'te II. Meşrutiyet'ten önce de Yahudi, Rum, Bulgar sosyalistler faaliyet gösterebilmişlerdir. Bu yoldaki neşriyatın Selanik'te okunduğu, Rumlar ve Bulgarlar aracılığıyla Türklere de tesir etmeye başladığı anlaşılmaktadır ve Türklerden bazıları Rumca, Sırpça, Bulgarca okuyup anladığına göre bu neşriyatın doğrudan takip edilmiş olması lazım gelir. Selanik kahvelerinde bu çeşit konuşmaların eksik olmadığı muhakkaktır. Sosyalizmin mahiyeti kavranmış değildir fakat komitacılığa yakın olması itibariyle bazı çevrelerde bu cereyana karşı sempati beslenmeye başla-

15 Bu konuda istisnai bir yaklaşım Fikret Adanır'a ait. Bkz. Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik* (1876-1923), s. 33-71. Cemiyet'in sol hareketlerle ilişkisini tartışması bakımından yakın tarihli bir çalışma da anılabilir. Bkz. Ömer Faruk Özkul, *İttihat-Terakki Cemiyeti ve Osmanlı'da Sol Hareketler* (1902-1918), 1. basım, İstanbul: Libra Kitap, 2020.

16 Dr. Samih Çoruhlu, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 5", *Yeni İstanbul*, yıl 17, sayı 5892, 20 Mayıs 1966, s. 3.

dığı aşikârdır. ITC'nin gizli çalışmaları da zaten Selanik'ten idare edilmektedir. 1908'in getirdiği özgürlükle birlikte sosyalist cereyanlar kendini göstermekte gecikmemiştir ve Benaroya tarafından 1909'da kurulan teşkilatın üyeleri arasında birkaç Türk de vardır.¹⁷

Literatüre sıkılğan şekilde de olsa kırıntıları sızan bu Türkler, Kurat'ın deyişiyle “kızışmaya başlayan Türk gençleri” kimlerdir? Daha II. Abdülhamid devrinde Türkler arasında sosyalizm bakımından bir hareketlilik söz konusu olabilir mi? Kimi araştırmacıların sözünü ettiği “bazı çevreler”in, aynı araştırmacıların hissettirdikleri İttihatçılıkla ilişkisi var mıdır? Cevaplarını aramaya koyulacağımız kimi sorular bunlar. Bu yapılırken, daha çok Yahudi sosyalistlerle özdeşleştirilen Selanik'le¹⁸ sınırlı kalacak, İstanbul'a yalnızca Selanik'le ilişkisi nispetinde temas edeceğiz. Çünkü Türkler arasında sosyalizm göze evvela İstanbul'da değil, (Osmanlı coğrafyasında milliyetçilik ve sosyalizm gibi akımların gelişimi bakımından uygun koşullara sahip) Selanik'te¹⁹ çarpar. Zamansal

17 Dr. Samih Çoruhlu, “İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti 6”, *Yeni İstanbul*, yıl 17, sayı 5893, 21 Mayıs 1966, s. 3.

18 Selanik sosyalizmiyle ilgili müstakil çalışmalar arasında şunlar anılabilir: George Haupt ve Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, çev. Tuğrul Artunkal, 1. basım, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977; Paul Dumont, “Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu”, *Selânik 1850-1918*, haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, 1. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 205-217; Paul Dumont, “Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 73-111; H. Şükrü Ilıcak, “Jewish Socialism in Ottoman Salonica”, *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 2, no. 3, Eylül 2002, s. 115-146; Joshua Starr, “The Socialist Federation of Saloniki”, *Jewish Social Studies*, cilt 7, no. 4, Ekim 1945, s. 323-336; Emre Polat, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri*, 1. basım, İstanbul: Truva Yayınları, Aralık 2004. Ayrıca bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*.

19 Selanik'in artık daha iyice bilinen koşulları üzerinde ayrıca durmayacağız. Genel bilgi için bkz. Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri - Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. basım, İstanbul: YKY, Nisan 2007; Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik 1830-1912*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt

kapsamı bakımından ise bu makale, tam da literatürün başladığı yerde, 1910'da sonlanacak.

Türk sosyalizmine prelüt: 1908 Devrimi öncesi

1908 Jön Türk Devrimi'nin pek çok başka şey gibi, genel anlamda Osmanlı sosyalizmi için de bir dönüm noktası olduğu açıktır. Ancak, 1908 öncesinde Selanik'te Türkler arasında sol / sosyalist esintilere dair emareler bulunduğu bilhassa belirtilmelidir ve bu bakımdan göze çarpan tarih de Rus-Japon Savaşı ve akabinde Rus Devrimi'nin yaşandığı, Avrupa'da sol akımların yükselişte olduğu,²⁰ Osmanlı Rumeli'sinde (özellikle Kavala'da) grevlerin patlak verdiği²¹ 1904-1905 seneleridir.

Sözgelimi Türkiye komünist hareketinin önderlerinden (Selanikli ve 1887 doğumlu) Şefik Hüsnü [Deymer], sosyalizmle ilgilenmeye 1905'te Selanik'te başlar. Onu sosyalizme yönlendiren olay, 1905 Rus Devrimi'dir. Rus Devrimi'nin yankıları, kendi ifadesiyle, muhayyilesini tepetakla etmiş,

Yayınları, Kasım 2001; *Selanik 1850-1918*, haz. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, 1. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999. Ayrıca bkz. Donald Quataert, "Selanik'teki İşçiler, 1850-1912", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 2. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 97-122; İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*.

20 Paul Louis, *Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)*, çev. Şerif Hulüsi, İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1966, s. 228-230. Louis'nin deyişiyle (bkz. s. 265) 1905 Rus Devrimi, Fransa ve başka ülkelerdeki sosyalistlerin gözüne hem işçi devriminin öncüsü hem de Avrupa'daki savaşçı kuvvetlerin azalması olarak görünmüştü, coşkuyla selamlanmıştı.

21 1905 Kavala tütün işçileri grevi için bkz. Tutku Vardaglı, "1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilâyeti Tütün İşçileri", *Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008'den 1908'e Bakmak*, haz. Mutlu Dursun ve Tutku Vardaglı, 1. basım, İstanbul: Tarem Yayınları, Ekim 2009, s. 36-39; Can Nacar, "Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar 1905 Kavala Grevi", *Toplumsal Tarih*, sayı 213, Eylül 2011, s. 38-42.

devrimci sorunlara yönelik karşı konulmaz bir ilgi duymasına yol açmıştır.²²

Selanik'te Eylül 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından (1876 doğumlu) Kâzım Nami [Duru]²³ Bey'in 1907 senesi ortalarında gizlice tercüme ettiği²⁴ ve 1908 Devrimi'nin getirdiği özgürlük ortamında Selanik'te basılacak olan *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* isimli kitap²⁵ da 1905'in devrimci literatürüne aittir.²⁶ *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*'nda meşhur Narodnik lider ve militan Vera Figner'in hayat hikâyesi saygı ve övgüyle anlatılır. Figner, Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) ve Narodnaya Volya (Halkın İradesi ve aynı zamanda Halkın Özgürlüğü) gibi Narodnik devrimci örgütlere mensuptur. Narodnaya Volya 1 Mart 1881'de Çar II. Alexander'ı bombalı bir suikastla öldürmüştür ve Figner de örgütün özellikle bu suikasttan sonra ön plana çıkan liderlerindendir. Çarlık polisi tarafından yakalanıp 1884'te Schlus-

-
- 22 Dr. Şefik Hüsnü Deymer *Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, der. Erden Akbulut, 1. basım, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, Şubat 2010, s. 24-25, 29, 32, 55, 75.
- 23 Hakkında bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, 1. basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 2015, s. 295-300.
- 24 Kitap hakkında Şubat 1909'da kaleme alınan bir eleştiride, tercümenin "bundan bir buçuk sene evvel kâbus-ı istibdat içinde süratle" yapıldığı ifade edilir. Bkz. R. H., "Neşriyat-ı Şehriyye", *Füyuzat*, 1. sene, no. 2, 1 Şubat 1324, s. 63.
- 25 G. Saviç, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, müt. Kâzım Nami, Selanik, 1326.
- 26 Daha çok Sovyet tarihçilerin dikkat çektiği [örneğin bkz. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, 1. basım, İstanbul: Bilgi Yayınları, Nisan 1974, s. 229 vd.] 1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı'ya etkileri konusu halen doyurucu bir araştırmaya konu olamamıştır. Halbuki 1905 Devrimi'nin hem 1908 Jön Türk Devrimi'ne hem de Osmanlı sosyalizmine etkisi söz konusudur. 1905 Devrimi'nin ardından yazılan *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* isimli kitap, bunun somut göstergelerindendir. Devrimci Narodnikler zengin bir hatıra edebiyatı bırakmış ve bu eserlerin önemli bir kısmı 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da basın özgürlüğünün genişlediği dönemde yazılıp basılmıştır. Kâzım Nami'nin 1908 Devrimi'nden az önce Türkçeye çevirdiği kitap da 1905'in devrimci literatürüne aittir.

selbourg Kalesi'ne kapatılan Figner ancak 1905 Devrimi sayesinde zindandan kurtulabilecektir.²⁷

Bugün Aka Gündüz ismiyle tanınan Enis Avni'nin 1908-1909'da Selanik'te çıkardığı *Kadın* dergisinde tefrika edilen "Aşk ve İstibdat" isimli piyesinde²⁸ olaylar 1908 Devrimi'nin birkaç ay evvelinde geçer. Piyenin kadın kahramanı Güzide, 1905 İhtilali'nden ve Rus kadınların devrimde oynadıkları rolden haberdardır: "Ya son Rus İhtilali... Eğer babam men etmiş olmasaydı matmazelin serbestçe okuduğu ve bana gösterdiği o gazeteleri takip edecektim. Ne idi o Rus kadınları..."²⁹

1908 Devrimi'nden sonra (Selanik'te değil) İstanbul'da basılacak olmakla birlikte gerek tercüme edildiği dönem gerekse yazarı ile müterciminin kimlikleri dolayısıyla anılması gereken bir başka yapıt da *Bir İzdivacın Romanı*'dır. Tolstoy'un tanınmış eseri *Aile Mutluluğu*'nu, ilerleyen sayfalarda kendisinden bahsedeceğimiz Raif Necdet [Kestelli] Bey 1319'da (1904'te) Rus-Japon Harbi esnasında tercüme etmiş, eser *Bir İzdivacın Romanı* başlığıyla Meşrutiyet yıllarında İstanbul'da yayımlanmıştır.³⁰ 1881 doğumlu Raif Necdet İzmirlidir ve ilgili yıllarda da daha çok İstanbul'da bulunur³¹ ama Selanik'le ilişkisiz de sayılmaz.

27 Figner'in kısa biyografisi ve anıları için bkz. *Beş Kızkardeş*, haz. Barbara Alpern Engel ve Clifford N. Rosenthal, çev. Hüseyin Edeş ve Cevdet Aşkın, 1. basım, İstanbul: Ataol Yayıncılık, Şubat 1992, s. 31-78.

28 Piyes hakkında geniş bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 193-210.

29 Enis Avni, "Aşk ve İstibdat", *Kadın*, 1. sene, no. 19, 16 Şubat 1324, s. 15.

30 Tolstoy, *Bir İzdivacın Romanı*, müt. Raif Necdet, Dersaadet: Şant Matbaası, 1326. Kitabın "Bir İki Söz" başlıklı ve 12 Eylül 1326 (25 Eylül 1910) tarihi düşölmüş sunuşunda, *Bir İzdivacın Romanı*'nı 1319'da Rus-Japon Harbi sırasında Fransızcadan tercüme ettiğini belirtir. Ekim 1910'da yayımlanan bir yazısına düştüğü notta da eseri 6-7 sene evvel tercüme ettiğini ve yakında basılacağını belirtmiştir. Bkz. Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiye", *Resimli Kitap*, cilt 5, no. 25, Teşrinievvel 1326, s. 9.

31 Ayfer Yılmaz, *Hisler ve Fikirler Işığında Râif Necdet Kestelli*, Ankara: Ürün Yayınları, 2006, s. 15-16.

1905 senesinin hemen başında, tam da Çarlık Rusyası'nda devrimin patlak verdiği günlerde Selanik'te yeni bir dergi yayın hayatına girer. İlk sayısı 26 Ocak'ta çıkan *Çocuk Bahçesi*, çocuk dergisi görünümünde bir fikir ve edebiyat dergisidir.³² İmtiyaz sahibi, 3. sayıda "Zengin Yürekli Fakirler" başlıklı şiiri yayımlanan³³ Muallim Necip Necati'dir [Özeren]. Kâzım Nami'nin basın hayatı, pedagoji konulu makalelerle³⁴ bu dergide başlar. Kâzım Nami gibi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucularından, 1879 Bursa doğumlu (1902'de Selanik'e tayin olan) Hakkı Baha [Pars]³⁵ da yazı kadrosundadır. 1884 veya 1885 doğumlu Enis Avni, yazarı olduğu *Çocuk Bahçesi*'nin aynı zamanda seyyar memurluğunu yapar.³⁶ *Çocuk Bahçesi*'nin her ikisi de 1886 doğumlu olup idadiyi (liseyi) yeni bitirmiş iki genç yazarı ise Rasim Haşmet ile (Necip Necati'nin küçük kardeşi) Akil Fevzi Koyuncu'dur. Onlardan daha küçük yaştaki Hüseyin Hüsnü'nün de imzasına rastlanır.

Çocuk Bahçesi'nin çok daha meşhur yazarları da vardır ve bunların başında da çoğunlukla "milli şair" veya "Türk şairi" olarak Türkçülük dairesinde anılan Mehmet Emin [Yurdakul] Bey gelir. *Çocuk Bahçesi*'nin en velut kalemlerinden olan Mehmet Emin'in "Türkçe Şiirler"i dolayısıyla derginin sayfalarında dilde sadeleşme ve hece-aruz vezni üzeri-

32 *Çocuk Bahçesi* kadrosundan Abdi İsmet Ulukut, derginin aslında çocuklar için çıkarılmadığını, ismin maksadı gizlediğini ifade eder. Akt. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri IV*, 3. basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, s. 2149.

33 N. Necati, "Zengin Yürekli Fakirler", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 3, 27 Kânunusani 1320, s. 3-4.

34 İlki için bkz. Piyade Yüzbaşı Mehmet Kâzım, "Terbiye-i Etfale Dair 1", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 28, 11 Ağustos 1321, s. 3-4. Kâzım Nami'nin asıl ismi Mehmet Kâzım'dır.

35 Hakkında bilgi için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 1. basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 169-174.

36 Sadeddin Nüzhet, *Aka Gündüz Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitabhanesi, 1937, s. 11.

ne hararetili bir tartışma yaşanacak; Rıza Tevfik [Bölükbaşı], Ömer Naci, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit [Yalçın], Raif Necdet [Kestelli] gibi isimlerin taraf oldukları tartışma birkaç ay sürdükten sonra *Çocuk Bahçesi*'nin hükümet tarafından kapatılmasıyla son bulacaktır. Türk dil ve edebiyat tarihinin en önemli polemiklerinden birine zemin olan *Çocuk Bahçesi* kapatılmakla kalmamış, derginin II. Abdülhamid rejiminin hışmına uğrayan yöneticileri ve yazarları çeşitli baskılara maruz da kalmışlardır. Evler basılmış, derginin müdürü Abdurrahman Medhi mahkemeye verilmiş, müdür ve bazı yazarlar yurtdışına kaçmışlardır.³⁷ Jön Türk geleneği içinde yer alan bir dergi olarak *Çocuk Bahçesi*'nin yayımı böylece 14 Aralık 1905 tarihli 43. sayısıyla son bulur.³⁸

Halktan gelme (babası balıkçı, annesi köylü) bir kimse olan Mehmet Emin (1869-1944), Türkçülüğün en halkçı kanadını temsil eder. Onun ideolojik çizgisi üzerine belki de en derinlikli tahlili yapan Yusuf Akçura'ya göre, Mehmet Emin fikir ve üslupça demokrattır ve bunun başta gelen sebebi de toplumun alt sınıflarından gelmesi, halk içinde yetişmiş olmasıdır. Millet çoğunluğunun halk olduğunu anlamış ve bunu haykırmıştır. Aristokrat eğilimlerden uzak eserleri halkçıdır ve demokrasi sevgisi içerir. Onun kadar halkın, köylünün hayatını, ıstırap ve elemelerini, ümit ve heyecanlarını dillendiren bir Türk şairi gelmemiştir. Bütün konuları Türk halkının, Anadolu köylüsünün elem ve ıstırap-

37 Tartışma ve sonuçları için bkz. *Türk Dilinin Sadeleşmesi ve Hece Vezni Üzerine Bir Münakaşa*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Ekim 1997; Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. basım, Ankara: TTK Yayınları, 1960, s. 264-271, 282-288. Necip Necati Özeren'in ve Ali Canip Yöntem'in ilgili hatıraları için bkz. akt. Fethi Tevetoglu, *Ömer Nâci*, 2. basım, İstanbul: MEB Yayınları, 1992, s. 7-9, 48-49, 54-56; Ali Canip Yöntem, "Selânik'te Bir Edebiyat Çekişmesi", *Yakın Tarihimiz*, cilt 2, sayı 14, 31 Mayıs 1962, s. 3-4.

38 *Çocuk Bahçesi* ve kapatılma süreci hakkında ayrıca bkz. İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi'nin İttihatçı Dergisi: *Bağçe I*", *Müteferrika*, sayı 34, Güz 2008, s. 60-66.

la dolu hayatıdır. Eserleri Anadolu köylüsünün hayatından alınmadır ve demokratik mahiyettedir. Fukaranın, zavallıların, elem ve ıstırap çekenlerin yaralarını açıp gösterir. Onun şiirleri halkı ve insanlığı seven, zavallı Türklerin yaralarına merhem arayan birer feryattır. Mehmet Emin zulüm ve tahakküme kaynak ve alet olanlara karşı derin ve ısrarlı bir kin ve husumetle doludur. Sadece demokrat değildir. Şiirlerine ihtilalci bir ruh da üfleyebilmiştir.³⁹

Bugün her daim milliyetçilik dairesinde anılan Mehmet Emin Yurdakul'a dair çok önemli bir hususun altını çizmek gerekir. Onun 1908 Devrimi öncesi eserleri milliyetçi olmaktan ziyade halkçı ve içtimaidir. Nitekim Nüzhet Haşim [Sinanoğlu] 1918'de Mehmet Emin ve sanatı hakkında bu yönde çok isabetli tespitlerde bulunmuştur. Onun deyişiyse, Mehmet Emin "memleketimizde müesses hiçbir edebiyata dâhil ve müntesip değildir." Tarzı bambaşkadır. "Cenge Giderken" manzumesi hariç "o vakitler Mehmet Emin Bey, bugünkü gibi vatanî parçalar değil, içtimai eserler kaleme alıyordu." Daha açık bir tabirle "hep zavallılığı terennüm ediyordu." Biraz Tevfik Fikret'te görülen "zavallılar şairliği, kendisinde pek fazla meşhuttur." 1908 İnkılabı'nın ardından canlanan Türkçülük cereyanına kadar "kimsesizlerin, dul kadınların, ahretliklerin, mazlumların vicdanlarını terennüm etmiş", toplumsal içerikli eserler vermiştir.⁴⁰

Gerçekten de Mehmet Emin'in eserleri bugün bile kolayca anlaşılabilir şekilde halk (konuşma) diliyle, hece vezniyle ve gayet sade bir üslupla kaleme alınmıştır.⁴¹ Dahası sadece "millî şair" veya "Türk şairi" değildir. "Avam evladına

39 Akçuraoglu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoglu Yusuf, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 374-393.

40 Nüzhet Haşim, *Milli Edebiyata Doğru*, 1. cilt: *Şairler Kısımı*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1918, s. 6-7, 21-22.

41 Bütün şiirleri için bkz. *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri 1. Şiirler*, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yayınları, 1969.

yaraşır” şekilde yazan, “aşağıda bulunanlar”ın yanına inmenin gerekliliğini savunan, “zavallıların gizli dertlerini” söyleyen “zavallılar şairi”dir de. *Çocuk Bahçesi*’nde “Zavallılar” başlıklı şiiri çıkarken⁴² Tevfik Fikret de aynı dergiye gönderdiği mektubunda ona “Zavallılar Şair-i Muhteremi” diye hitap eder.⁴³ Mehmet Emin Bey yukarıda geçen ifadele-ri, 1909’da yine Selanik’te şiir ve sanat anlayışını açıklığa kavuşturduğu yazısında kullanır: “O halde ben ne yolda yazı yazmalı idim? ...bir avam evladına nasıl yazı yazmak [yaraşır]sa öyle. ... Madem ki aşağıda bulunanları yukarıya doğru çıkaracağız; o halde onların bulundukları yere inmekliğimiz lazımdır. ... Elimde dört telli bir kemençe ile zavallıların gizli dertlerini söyler kaba bir sesim vardır.”⁴⁴

Rasim Haşmet 1905’te *Çocuk Bahçesi* sayfalarının sahne olduğu “Türkçe Şiirler” tartışmasını yakından takip etmiş, çok mektuplaştığı Mehmet Emin Bey’in çizgisini hemen benimseyip savunmuştur. Nüzhet Haşim bu etkilenmeyi, Rasim Haşmet’in fakir bir aileye mensup olmasına bağlar.⁴⁵ 1908 Devrimi’nin ardından yayımlanacak şiirlerinin bazıları Mehmet Emin etkisinde Aralık 1905’te kaleme alınmıştır. *Eşref / Musavver Eşref* dergisinde çıkan üç şiiri “1321” (Teşrinisanı veya Kânunuevvel) kaydını ve “Türk Sesleri” üst başlığını taşır. Bu şiirlerden hatta biri, “muhterem üstadım Mehmet Emin Beyefendi’ye” ithaflıdır. Şiirde “zenginler”e hitap edilir:

*Gülme sakın duymadığın bu hisse,
Sen zenginsen halkı dahi aldatma...*

-

42 Rûsumat Emaneti Evrak Müdürü Mehmet Emin, “Zavallılar”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 25, 21 Temmuz 1321, s. 1-3.

43 Tevfik Fikret, “Zavallılar Şair-i Muhteremine”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 25, 21 Temmuz 1321, s. 4-6.

44 Mehmet Emin, “Türkçe Şiirler”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 28, 27 Kânunusani 1324, s. 24-26.

45 Nüzhet Haşim, s. 107.

*Fakir var, bir hakkı vardır. O sese
Koşamazsan koşanları kanatma!*

-
*Zengin isen gafletini çiçekle;
Denizlere, ufuklara bak yine!..⁴⁶*

Yine Aralık 1905'te kaleme alınmış ve Namık Kemal'in "Bir nefesime kalsam şeh-i devrâne kul olmam" mısraıyla başlayan "Ezilirken" başlıklı şiirinde de "ezilme ve direniş" temaları işlenir.⁴⁷

Mehmet Emin de Rasim Haşmet'e ithafta bulunmuştur. Mart 1909'da yayımlanan "Ne Zaman?" başlıklı şiirine düştüğü nota bakılırsa, bu şiir "Japon-Rus Muharebesi zamanında yazılmıştır."⁴⁸ Yani 1904 veya 1905'te. Mehmet Emin'in bu şiirinde ilim, hukuk, sanat, medeniyet bakımından çağın gelişmelerine işaret edildikten sonra sorulur:

*Lakin ruhun/asrın⁴⁹ o mübarek rüyaları bunlar mı?
Hep zincirler kırıldı mı, hep yangınlar söndü mü?
Fenalıklar bütün bütün iyiliğe döndü mü?
Ümitlerle beklenen şu kan selli bahar mı?*

Şairin cevabı olumsuzdur. Ona göre doymazlık (aç gözlülük) yine eski aç gözlülüktür. Asrın felsefesi yine birbirini yemektir. Hak kuvvetlinindir ve hâlâ Sezar tarihi okunmaktadır.

Ancak, genç Rasim Haşmet'i etkileyen tek isim Mehmet Emin değildir ve ideolojik olarak ondan daha solda dur-

46 Rasim Haşmet, "Türk Sesleri: İlk Duygu", *Eşref*, 1. sene, no. 26, 27 Ağustos 1325, s. 4.

47 Rasim Haşmet, "Türk Sesleri: Ezilirken", *Musavver Eşref*, 1. sene, no. 1-27, 3 Eylül 1325, s. 6.

48 Mehmet Emin, "Ne Zaman?", *Resimli Roman Mecmuası*, 1. sene, no. 1, 1 Mart 1325, s. 64. Bu şiir birkaç yıl sonra *Türk Sazı* isimli kitabında hem Rasim Haşmet'e ithaf hem de yazıldığı tarihe dair not çıkarılmış olarak yer alır. Bkz. Mehmet Emin, *Türk Sazı Yaralar ve Sargılar*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330, s. 157-160.

49 Bu kelime şiirin 1909'daki ilk yayımında "ruhun", *Türk Sazı*'nda ise "asrın"dır.

duğuna da şüphe edilemez. Rasim Haşmet'in *Çocuk Bahçesi*'nde yayımlanan ve ütöpik sosyalist Saint-Simon'a atıfta bulunduğu yazısında⁵⁰ sosyalizm tınısı kuvvetli şekilde duyulur. Söyleşi tarzındaki eserde, hayal ettiği topluma dair ipuçları verir. Ona göre insanlık büyük adımlar atmakta ve bu adımlar gittikçe hızlanmakta ise de alınacak daha çok yol vardır. İnsanlık henüz yeterince olgunlaşıp ilerlememiş, yüzyıllarca süren emeklerinin meyvelerini toplamak için daha yüzyıllarca çalışmaya girişmiştir. Ama Saint-Simon'dan beslenen Rasim Haşmet gelecek için ümitle doludur:

Koşuyoruz, tekemmül edecek, istediğimiz nokta-i saadete vasil olacağız, Saint-Simon'un dediği gibi: Altın devri arkamızda, mazide değil; önümüzde, müstakbeldedir"⁵¹ diye bir seda-yı latif, bir ümit-i mütebessim bütün kalplerden daima yükseliyor. Her ruhta, her vicdanda bütün an'anâtıyla mevcut bulunuyor ...

İnsanlığın ele geçirmek istediği mutluluk burcu henüz zihinlerin tümüyle tespit edemediği bir insaniyet evi, sığınma yeridir. Her halde işte o zaman "insan" ismiyle anılan bu muktedir mahlûk, adına tümüyle uygun hale gelecek, tamamıyla bir "insan" olacaktır. Tam bir insanlık düzeni, insanlığın daimî barışı doğacaktır. Gerçeğin, doğanın emrine engel olmamak için herkes bu muhteşem insaniyetin hareketine bağlı olarak o ümit ufkuna doğru uzuvlarında kalan son hayat hücresi bitinceye dek aynı hararetle koşmalıdır. Bütün başarı, bütün debdebe o ulvi ufuktur:

50 Rasim Haşmet, "Büyük Olsaydım", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 24, 14 Temmuz 1321, s. 4.

51 Saint-Simon şöyle der: "Şairler, altın çağı insanlığın beşiğinde hayal etmiş; ilk zamanların bilgisizliği ve kabalığı içinde bir altın çağ; demir çağı demek çok daha doğru olurdu. Altın çağ önümüzde, olgunlaşan bir toplum düzeninde. Atalarımız görmemiş böyle bir çağı, birgün çocuklarımız görecek. Altın çağın yolunu açmak bizlere düşer." Cemil Meriç, *Saint-Simon (İlk Sosyolog - İlk Sosyalist)*, İstanbul: Çan Yayınları, Aralık 1967, s. 17.

İleri! Hep ileri! Bütün bu didişmelerin, bütün bu düşüp kalkmaların, bütün bu eninlerin sonunda “ben her şeyi biliyorum, ben her şeye malikim” diyebilecek bir insaniyetin, âyan ve avamın ayrılmadığı bir âdemiyet-i mütesâvîyyenin saye-i saadetine nail olmak için ileri!

Daima ileri koşmayı önererek yazısını sonlandıran Rasim Haşmet’in Saint-Simon’dan alıntılıdığı geleceğin “altın devri”, seçkinler (âyan) ile halk (avam) arasında ayrım olmayan, insanlar arasında eşitliğin hüküm sürdüğü bir toplumdur ve bu mutluluğa erişmek için insanlık daima ilerlemelidir.

Bu “gelecek ümidi” ve “emek” vurgusu Rasim Haşmet’in diğer eserlerinde de göze çarpar. “Dul Valide” başlıklı didaktik hikâyesinin çok acılar çekmiş kahramanları, ancak emekleri ve gelecek ümitleriyle mesutturlar.⁵² “İnsanlık” vurgusu, insanların etnik ve dinsel ayrımlar ötesinde kardeşliği teması Rasim Haşmet’in 1905 eserlerine hâkimdir. Bir çocuğun ağzından yazılmış “Küçüklük” başlıklı monologunda tüm insanlığa hizmet fikri esastır.⁵³ “Vodina Tenezzüh Katarı: Azîmet” isimli hikâyesinde farklı etnik ve dinsel kimlikten insanların birleşebilecekleri, kardeş olabilecekleri, aralarında güven ve samimiyet duygusunun kurulabileceği mesajı verilir.⁵⁴ “Bülbül” başlıklı mensur şiirinde gece kuşu insanlığın ezilişine kederle ağlar. Şairin içinde bulunduğu ormancık bütün insanlığın yorgunluklarından, dövüşmelerinden uzak, sakın bir yer; bir tür ütöpik diyardır. Bu eserde insanlığın ezilişi, kavgaları teması işlenir, mevcut hayatın memnun olmayıp güzeli tahayyül edilir.⁵⁵

52 Rasim Haşmet, “Dul Valide”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 25, 21 Temmuz 1321, s. 7.

53 “Söyleniş: Küçüklük”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 25, 21 Temmuz 1321, s. 14.

54 Rasim Haşmet, “Vodina Tenezzüh Katarı: Azîmet”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 27, 4 Ağustos 1321, s. 3-4.

55 Rasim Haşmet, “Bülbül”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 37, 13 Teşrinievvel 1321, s. 8-9.

1905'te *Çocuk Bahçesi*'nde bu minvalde eserler veren tek isim Rasim Haşmet değildir. Sözgelimi onun yakın arkadaşı Akil Fevzi, "Hayat-ı Hakikiye Sahnelerinden" üst başlıklı ve "Dilenciler" isimli şiirinde yoksulların yaşadıkları acılarını dillendirir:

...

Bunlar öyle yoksullar ki gecelerin sırtında,
Soğukların, karanlığın, yağın karın altında
Mesutların evlerinden artıkları alarak
Oracıkta bir kapının eşiginde yalarlar...
Kara çıkmış kurtlar gibi her kapıya salarlar...
Kulübede ateş yoktur orada kalan aç bekler.

-

Lakin burada, bir duvarın dirseğine dayanan
Düşen karda, yerlerdeki çamurda çalkalan
Delik deşik paçavralar içinde bir yavrucağ
Henüz on bir ya on iki yaşlarında bir çocuk
Titrek, kirli ellerini her geçene uzatır:
"Acı bana, açım!" diyen bu hastalıklı seste
Öyle derin bir inilti var ki her bir nefeste
Donacakmış, düşecekmiş, ölecekmiş gibidir.

56
...

Nüzhet Haşim bu iki arkadaşın kendi kuşaklarından farkını Akil Koyuncu'yu tanıtırken şöyle ifade eder: "Kendisi, daha 1321 senesinde, Mehmet Emin Bey 'Çocuk Bahçesi'ne Türkçe Şiirler gönderince, merhum Rasim Haşmet Bey gibi bir iki arkadaşıyla bu tarza heves etmiş, Emin Bey'in o zamanlar mevzuunu teşkil eden zavallılığı, tıpkı onun üslubuyla yazmıştır. Halbuki o sıralar, her genç, Tevfik Fikret'in aristokrat lisanına" tutkundur.⁵⁷

56 Akil Fevzi, "Hayat-ı Hakikiye Sahnelerinden: Dilenciler", *Çocuk Bahçesi*, 1. seneye, no. 41, 10 Teşrinisani 1321, s. 8.

57 Nüzhet Haşim, s. 100-101.

1905'te *Çocuk Bahçesi*'nde yazarken her ikisi de henüz 19 yaşında olan Rasim Haşmet ile Akil Fevzi Koyuncu, 1908 Devrimi'nin getireceği özgürlük ortamında fikirlerini daha açık olarak ifade edebilecek, sol / sosyalist içerikli eserler vereceklerdir.

1908'den sonra Selanik matbuatında faal göreceğimiz daha genç bir sima, Hüseyin Hüsnü de *Çocuk Bahçesi*'nde yine aynı üslupla benzer temalar işler. "Kötürüm" başlıklı şiiri "üstad-ı muhteremim Mehmet Emin Beyefendi hazretlerine" ithafıdır.⁵⁸ "Yırtık Ses" isimli şiiri ise "R. Haşmet Bey biraderime":

...

*Dört beş gündür sokak sokak dolaşarak beş para,
Dilenmişti bu biçare, sefil, yurtsuz, zavallı,
Düşünerek diyordu ki – "benim bahtım pek kara,
Bu yoksulluk, hayatından bıktırıyor insanı,
Hâlâ o ses şu tarafta inim inim inliyor,
Gelenlerden, geçenlerden beş paracık diliyor,
Yürek yanık, beniz soluk için için ağlıyor.*

...⁵⁹

Çocuk Bahçesi'ndeki dil ve edebiyat tartışmalarına Mehmet Emin taraftarı olarak katılan bir isim daha vardır ki gerek Rasim Haşmet'le gerekse sosyalizmle ilişkisi bakımından dikkat çeker: Raif Necdet [Kestelli]. İlk temasları 1905'teki polemik esnasında olsa gerektir. Raif Necdet de Rasim Haşmet gibi Mehmet Emin'in "Türkçe Şiirler"inden yana saf tutmuş ve bu yönde bir açık mektubu dergide yayımlanmıştır.⁶⁰ Mehmet

58 Yadigar-ı Terakki Talebesinden H. Hüsnü, "Kötürüm", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 27, 4 Ağustos 1321, s. 2.

59 Yadigar-ı Terakki'den H. Hüsnü, "Yırtık Ses", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 28, 11 Ağustos 1321, s. 2.

60 Raif Necdet, "Şair-i Hakikat-bin Mehmet Emin Beyefendi'ye", *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 38, 20 Teşrinievvel 1321, s. 1-3. Bu açık mektubunu, çeşitli eser-

Emin'e takdim ve ithaf ettiği Mayıs 1321 (Haziran 1905) tarihli "Küçük Dilenci" başlıklı mensur şiirinde,⁶¹ mektubundaki kendi ifadesiyle, hayat sahnesinde tesadüf ettiği sefalet levhalarını tasvir eder.

Rasim Haşmet'in Raif Necdet'le dostluğu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Raif Necdet 1908 Devrimi'nin ardından yayımlanan ve "12 Nisan 1322" (25 Nisan 1906) kaydını taşıyan "Derinliklerde" başlıklı yazısını Rasim Haşmet'e ithaf etmiştir. Nisan 1906'da kaleme alınmış olup Eylül 1908'de yayımlanan bu yazıda, maden işçilerinin kötü yaşam koşulları ve ezilişleri ile zenginlerin umursamazlığı ve tahakkümü konusu işlenir.⁶² "Derinliklerde" ile Rasim Haşmet'in Kasım 1909'da yayımlanacak ve Saint-Simon'a ithafı "Sosyalizm Arkasında" başlıklı şiiri⁶³ arasında bariz benzerlikler söz konusudur.

Erken Türk sosyalizminin izini sürerken, Rus edip ve düşünür Lev Nikolayeviç Tolstoy'a özel önem atfetmek gerekir.⁶⁴ Nitekim Rasim Haşmet'i yakından tanıyanlar, onun "Tolstoy tarzındaki düşünceleri"nden, "en âlim muharrir" olarak Tolstoy'u kabul ettiğinden, yabancı yazarlar arasında en çok Tolstoy okuduğundan söz etmişlerdir.⁶⁵ Ra-

lerini derlediği kitabına da alacaktır. Bkz. Raif Necdet, *Hisler ve Fikirler*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, Mart 1326, s. 187-191.

61 Raif Necdet, *Hisler ve Fikirler*, s. 50-52. Bu eserin 1908'de yayımlandığını göreceğiz.

62 Raif Necdet, "Devre-i İstibdat Tahassüsâtından: Derinliklerde", *Resimli Kitap*, cilt 1, no. 1, Eylül 1324, s. 42-43. Bu yazısını aynı ithaf ve aynı tarih kaydıyla kitabına da alır. Bkz. Raif Necdet, *Hisler ve Fikirler*, s. 27-29.

63 Rasim Haşmet, "Sosyalizm Arkasında", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 10, 11 Teşrinisani 1325, s. 151-153.

64 II. Meşrutiyet döneminde genel olarak Rus edebiyatı ve özel olarak da Tolstoy'a yönelik ilginin yoğunlaşması üzerine bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 139-178.

65 Kahkaha [Ali Canip], "Handekâr Sahife: Rasim Haşmet", *Genç Kalemler*, 2. cilt, no. 3, 6 Mayıs 1327, s. 56; "Karikatür: Edebiyat Fırıldagı", *Rumeli*, 2. sene, no. 492, 4 Temmuz 1327 / 17 Temmuz 1911, s. 3; Nüzhet Haşım, s. 107-108.

if Necdet'le ortak bir yönleri de budur. Raif Necdet, Türkiye'nin ilk Tolstoy çevirmenlerindendir. Sanat görüşünde en çok Tolstoy'a dayanır. Tolstoy'dan başka, anarşist Pierre-Joseph Proudhon'dan da beslenmiştir.⁶⁶ Raif Necdet'in Tolstoy hayranlığı, Tolstoy 20 Kasım 1910'da öldüğünde onun hakkında kaleme alacağı anma yazılarında açıkça görülür.⁶⁷

Raif Necdet'in bilinen ilk Tolstoy tercümesinin 1904'te Rus-Japon Harbi sırasında *Bir İzdivacın Romanı* olduğuna yukarıda değinilmişti. Haziran 1909'da *Musavver Muhit* dergisinde tefrikasına başlanan⁶⁸ eser 1910 senesi sonlarında kitap halinde basılacaktır.⁶⁹ Sadık Naci ile beraber yine Fransızcadan tercüme ettiği *Anna Karenina* ise 1911-1912'de dört cilt halinde yayımlanır.⁷⁰ Tolstoy'un bu başyapıtının tefrikasına daha evvel Selanik'te Kâzım Nami Bey'in tercümesiyle girişildiğini göreceğiz.

Raif Necdet Kestelli'nin sosyalist olduğu dile getirilmiştir. Necdet Kurdakul, kendisinin edebiyat hocası olan Hakkı Süha Gezgini'nin, arkadaşı Raif Necdet'i "sosyalist görüşlü" diye andığını belirtir. Yıllar sonra Nâzım Hikmet'i, 20 küsur yıldır hasretini çektiği gerçek şiirin genç temsilcisi olarak hayranlıkla selamlayacak olan Raif Necdet, Kurdakul'a göre yazım hayatına güzel bir sosyalist olarak genç yaşta girmiş ve güzel bir sosyalist olarak da devam etmiştir.⁷¹

66 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. basım, Ülken Yayınları, 2001, s. 231-233.

67 Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiye", *Resimli Kitap*, cilt 5, no. 25, Teşrinievvel 1326, s. 5-12; Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiye", *Resimli Kitap*, cilt 5, no. 26, Teşrinisani-Kânunuevvel 1326, s. 90-99.

68 Birinci kısım için bkz. "Bir İzdivacın Romanı", *Musavver Muhit*, cilt 2, no. 10-32, 11 Haziran 1325, s. 311-312. Tefrika tamamlanmamıştır.

69 Tolstoy, *Bir İzdivacın Romanı*, müt. Raif Necdet, Dersaadet: Şant Matbaası, 1326.

70 Leon Tolstoy, *Anna Karenin*, 4 cilt, müt. Raif Necdet ve Sadık Naci, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1328.

71 Necdet Kurdakul, "Raif Necdet (Kestelli)", *Tarih ve Toplum*, cilt 12, sayı 69, Eylül 1989, s. 57-64.

Bu arada, arkadaşı Raif Necdet'in sosyalist olduğunu dile getiren Hakkı Süha Gezgin'in 1895'te Manastır'da doğduğunu, II. Meşrutiyet yıllarında Selanik'te öğrenci olduğunu belirtelim. Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'nde Hakkı Süha'nın edebiyat hocası Ali Canip [Yöntem], sosyoloji hocası Ziya Gökalp'tir⁷² ve ilk şiirleri de hocalarının yönetimindeki *Genç Kalemler*'de yayımlanır.

1905'te *Çocuk Bahçesi*'nde imzalarına rastlanan gençler ve daha başkaları aslında bir arkadaş grubudur ve 1908'den evvel birtakım ortak faaliyetleri tespit de edilebilmektedir. Rasim Haşmet, Akil Fevzi Koyuncu, Enis Avni (Aka Gündüz), Hüseyin Hüsnü, Abdi İsmet [Ulukut], Ali Canip [Yöntem], Yusuf Osman'dan oluşan bu arkadaş çevresinin Talat Bey/Paşa, Ömer Naci, Mehmet Cavit, Kâzım Nami gibi İttihatçılarla tanışıklıkları ve ahbablıkları bulunur. Hüseyin Hüsnü, Dr. Nâzım'ın yeğenidir. 1907-1908 kışında Selanik'teki Romanya Ticaret Mektebi'nde gece dersleri açıldığında, o sırada Feyziye Mektebi müdürü olan Cavit Bey bu gençlere iktisat ve istatistik dersleri vermiştir. Bu tür etkinliklerden başka, kendi aralarında toplantılar düzenledikleri ve gayet canlı bir fikir ve tartışma hayatı sürdükleri de görülür. Aralarında ateşli ve samimi tartışmalar yaşanır. Toplantı mekânları arasında Romanya Mektebi'nden başka Mısırlı'nın rıhtım üzerindeki kiraathanesi, tartışma konuları arasında "Türkçe Şiirler" de vardır.⁷³

Sosyalizmi de konuşup tartışmış olduklarını düşünmek akla yatkındır. Mısırlı'nın rıhtım üzerindeki kiraathanesinde (ve muhtemelen daha başka mekânlarda) toplaşmaları akla Kurat'ın "Selânik'in birçok kahvesinde bu çeşit [sosya-

72 Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, haz. Beşir Ayvazoğlu, 1. basım, İstanbul: Timaş Yayınları, Temmuz 1997, s. 56-57, 334-335.

73 Bütün bu faaliyetler ve 1908 Devrimi'nden sonra Selanik basınına yansımaları hakkında bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 57-61.

lizme dair] konuşmaların da eksik olmadığı muhakkaktır,” tespitini getirir.

Kâzım Nami o sıralarda yüzbaşı rütbesinde ve 3. Ordu müşirlik yaveridir. Bu sayede yabancı postanelerden yasak yayınları (Jön Türk gazeteleri ile Fransızca ve İngilizce gazeteleri) alabilmekte, anılan gençlere ve diğer arkadaşlarına gizlice ulaştırmaktadır.⁷⁴ Tercümesini bizzat yaptığı *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* gibi metinleri de ulaştırdığına kuşku yoktur. Kâzım Nami *Les Annales* ve *La Revue* gibi Fransız dergilerine de abonedir.⁷⁵ Rasim Haşmet’in takip ettiği Fransızca dergilere ise ilerleyen sayfalarda değineceğiz.

Çocuk Bahçesi’nin imtiyaz sahibi, Akil Koyuncu ile Ali Ulvi’nin [Elöve] ağabeyi, Ömer Naci ile Hakkı Baha’nın dostu Necip Necati de Fransız postanesinden “vasıta ile” aldıkları yasak gazetelerin dağıtımını Muallim Salim Bey’le birlikte yapar.⁷⁶ Muallim Salim’in de Ali Ulvi’nin de 1908 Devrimi’nin akabinde Selanik’teki sendikalaşma faaliyetleri içinde nasıl yer aldıklarını yine ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

Literatürde sosyalizmin Türklere Osmanlı gayrimüslimlerinden sirayet ettiğinin altı kalınca çizilirken, Jön Türklerle teması olan ve yabancı dil (çoğunlukla Fransızca) bilen Türklerin yurtdışı yayınlara (evrak-ı muzırraya) doğrudan ulaşabildikleri olgusu çoğu kez ihmal edildiği için bu noktaya dikkat çekmekte fayda vardır.

Ama pek bilinmeyen bir başka ayrıntıya daha dikkat çekilmelidir. Selanik’te 9 Aralık 1907’de (26 Teşrinisani 1323)

74 Ali Canip Yöntem, “Devirlerden Hatıralar: Selanik’te Toplanan Gençler İstibdadı Karşı Bir Fikir Hareketine Nasıl Başladı Bu Hareketi Nasıl Yürüttüler”, *Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayı 1, 1 Mart 1962, s. 3; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 10, 13, 18.

75 Kâzım Nami Duru, s. 23.

76 Akt. Fethi Tevetoglu, *Ömer Naci*, s. 7, 9.

açılan Hukuk Mektebi yöre gençlerinin (örneğin Rasim Haşmet, Ali Canip, Mustafa Nermi, Hüseyin Hüsnü, Abdi İsmet, Mehmet Zekeriya [Sertel], Nebizade Ahmet Hamdi [Ülkümen] gibi) bir kısmının yüksek öğrenim gördükleri/görecekları okuldur. Selanik Hukuk Mektebi müdürü, iktisat ve idare hukuku hocası Muslihiddin Adil [Taylan] Bey ders notlarını, *Iktisat Dersleri* başlığı altında 1910 senesi sonları veya 1911'de Selanik'te kitaplaştıracaktır. Bu kitap sayesinde Selanik Hukuk Mektebi'nin müfredatı hakkında sınırlı da olsa fikir edinilebilir. Adil Bey sosyalist olmayıp sosyalizme tümüyle olumsuz yaklaşmayan bir liberalse de ders kitabının önemli bir bölümü (35 sayfası) sosyalist düşünceye ve sosyalizmin değişik biçimlerinin anlatımına ayrılmıştır.⁷⁷ Öyle ki Kerim Sadi (yani Ahmet Nevzat Cerrahlar) bu kitabın ilgili kısımlarını tanıtmaya değer bulur.⁷⁸

Selanik gençlerinin kendi aralarında tartışmalar yürüttükleri dönemde (1907/1908'de), Selanik Hukuk Mektebi talebesi Rasim Haşmet hukuk konulu bir makale kaleme almıştır. Ancak 1908 Devrimi'nden sonra (Ocak 1909'da) yayımlanacak bu makalesinde, en ulvi görünen toplumsal sınıflarda güçlü insanın zayıfın hakkı üzerine oturduğunu, güçlünün diğerinin ekmeğini almak için iktidarını sarf ettiğini yazar. Zayıf kendisini savunmaya veya mülkünü muhafazaya çabalar. Buradan şer (kötülük) doğar. Şer, kuvvet ve kudret rekabetidir; unsurların (anasırın) ihtilafları, çıkarların uzlaşmazlığıdır. Her nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun da-ima tezahür eder.⁷⁹

1962 yılında Ali Canip Yöntem, II. Meşrutiyet'te Selanik gençlerinin Ziya Gökalp'in etrafında "pervane" oldukları id-

77 M. Adil, *Iktisat Dersleri Birinci Kitap*, Selanik: Zaman Matbaası, 1328, s. 52-87.

78 Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 2. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, Nisan 1994, s. 192-212.

79 Rasim Haşmet, "Fünûn-i Hâzıraya Nispetle Fikr-i Hukuk", *Füyuzat*, 1. sene, no. 1, 1 Kânunusani 1324, s. 39.

diasını⁸⁰ kesin bir dille reddederken, yakından tanıdığı ve dahası kendisi de mensubu olduğu Selanik gençlerine dair çok ilginç bilgiler vermiştir. Yöntem'e göre bilime büyük önem atfeden bu gençlerden Akil Koyuncu, Yusuf Osman ve Rasim Haşmet sosyalizmi çoktan beridir tanımaktadır. Sosyalizm bilgisiyle donanmışlardır. Üstelik hemen hepsi fakir, çalışmaya muhtaç gençlerdir: "İlme hürmetleri pek aşırı olmakla beraber, kimsenin etrafını kuşatmak şanlarından olmadığını yakinen bildiğim Selânikli ve Selânik'teki gençler, Ziya'yı hemen yakalamış olmadıkları gibi, onun mülâhazalarına bîgâne kalacak derecede gafil de değildiler: Yusuf Osman, Âkil Koyuncu, Rasim Haşmet biyoloji, Darwinizm, sosyalizm gibi bilgilerle çoktan mücehhezdiler. M. Nermi gibi bazıları ise, Şark âlimlerine, hattâ Arapçaya âşına, tasavvufu müdrik gençlerdi. Bunlar, bilhassa Fransız edebiyatıyla daima uğraşmakta idiler. Hemen hepsi fakir, çok çalışmaya muhtaç oldukları için, bilâkis öyle geceli gündüzlü Ziya'nın etrafında pervane olamamışlardır."⁸¹

Ziya Gökalp, ITC'nin 1910 kongresinde Merkez-i Umumi üyeliğine seçilince Selanik'e yerleşmiş ve şehirdeki faaliyetlerine bu tarihten itibaren başlamıştır. Yöntem'in "çoktan mücehhezdiler," demesine bakılırsa, Selanik gençlerinin sosyalizmle tanışmaları II. Meşrutiyet'ten daha öncedir.

Nitekim 1905'te yayımlanan *Çocuk Bahçesi* ve 1908'den önce kaleme alınmış olup ancak II. Meşrutiyet'te gün yüzü görebilecek başka yazılar bunu kanıtlar. Mehmet Emin ve

80 İddianın kaynağı için bkz. Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, haz. Aykut Kazancıgil - Cem Alpar, 2. basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 69. Aslında iddianın kökü -Yöntem'in de işaret ettiği gibi- daha eskiye, Selanik'te aynı çevre içinde yer almış Ali Haydar Taner'e uzanır. Ali Haydar'a göre "Selanik'te bulunan ilim müştakı gençler hep Ziya Bey'in peyki olmuşlardır." Bkz. Darülfünun Etfaliyyât Müderrisi Ali Haydar, "Hatıralar", *Milli Mecmua*, 1. sene, no. 24, 5 Teşrinisani 1340, s. 377.

81 Ali Canip Yöntem, "Milliyetperverlik' Cereyanının En Büyük ve Kuvvetli Şahsiyeti Ziya Gökalp", *Yakın Tarihimiz*, cilt 3, sayı 38, 15 Kasım 1962, s. 353.

Necip Necati bir yana; Rasim Haşmet, Akil Koyuncu, Hüseyin Hüsnü gibi gençlerin eserlerinde yoksullara ve emekçilere gösterilen ilgi ve sevgi, emek vurgusu, eşitlikçi bir topluma duyulan özlem, insanlığın gelecekte böyle bir toplumu yaratabileceğine dair beslenen ümit ve de ütöpik sosyalist Saint-Simon'a atıf sosyalizm etkisi ve/veya sosyalistlik sonucudur. Sosyalist görüş II. Abdülhamid rejiminde kamusal düzlemde daha açık anlatılamaz. Daha açık anlatılabilmesi için bu rejimin yıkılması gerekir ve Temmuz 1908'de gerçekleşecek şey de budur. O nedenle sosyalist fikir ve faaliyet ancak Temmuz 1908 sonrasında açık şekilde takip edilebilecektir.

“Türk sosyalizmi” evvela insanlık/yoksulluk/zavallılar temasıyla ve edebiyat (çoğunlukla şiir ve mensur şiir) formatta zuhur eder. Friedrich Engels'in Saint-Simon gibi ütöpik sosyalistler için yaptığı tespit erken Türk sosyalistler için de geçerlidir. Ütöpik sosyalistlerin ortak yanı, “proletaryanın çıkarlarının temsilcileri olarak ortaya çıkmamalarıdır. Aydınlanmacılar gibi, bunlar da [ilk önce] belirli bir sınıfı değil, tersine [derhal] tüm insanlığı kurtarmak isterler.” Bunun yanında, Saint-Simon için her zaman ve her yerde en önemli şey, “en kalabalık ve en yoksul sınıf”ın yazgısıdır.⁸²

Sözgelimi Rasim Haşmet'in eserlerinde vurgu daima tüm insanlığa, insani değerlere, insanlığın gelişimine yapılır. Daha ilk şiirinde, insanlığın acılarını paylaşan ve insanlığa hizmeti esas alan hümanist ve enternasyonalist bir anlayış kendini belli eder. İnsanlığın acılarına kendince deva arar. Ona göre herkes kardeştir.⁸³

“İnsaniyet için” kayıtlı bir başka şiiri, Ağustos 1909'da yayımlanır ama düşülen tarihe bakılırsa 1906 veya 1907'de

82 Friedrich Engels, *Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Edışı* [“Anti-Dühring”], çev. İsmail H. Yarkin, 1. basım, İstanbul: İnter Yayınları, Mayıs 2000, s. 58, 341.

83 Yedigâr-ı Terakki Mezunlarından Rasim Haşmet, “Muallim Efendilere”, *Çocuk Bahçesi*, 1. sene, no. 17, 12 Mayıs 1321, s. 3-4.

(1322) kaleme alınmıştır. Burada evvela insanlığın kazanımlarını vurgular. Mesirelerle saraylar karşısında yeni bir ufuk için çalışılmış ve sonunda ilerlemenin şanlı bayrağı yükselmiştir. Cehalet ve taassupla bağdaşan ne varsa hepsi yıkılmış, insana yeni bir ufuk açılmış, medeniyet görünmüştür. İnsanlık umutla dolmuştur ama mazlum yine aciz ve sefilidir. Hep zayıf olan masum, gamlı yaşamaktadır. Medeniyet, karmaşa içinde inleyerek ağlayan gönüller bulmuştur. Bu hasta vücutlar, her an solan, ölen bu buhran dolu hayat ve gençlik sadece “hiç”, sadece zillet ve zulmet ve sadece hayal zehrini bulmuştur.⁸⁴ İnsanlığın çektiği acılar, sefalet, toplumsal eşitsizlikler ve dolayısıyla sınıfsal farklılaşmalar Rasim Haşmet’in zihnini yoğun şekilde meşgul etmiş görünür.

Osmanlı ölçeğinde kapitalizmin ve işçi sınıfının nispeten gelişkin olduğu Selanik’te yoksulluk önemli bir toplumsal sorun olagelmıştır.⁸⁵ Kaldı ki böyle bir toplumsal ortamda doğup büyüyen Rasim Haşmet ve Akil Koyuncu gibi gençler de kendilerini tanıyanların verdikleri bilgiye göre fakir, çalışmaya muhtaç kimselerdir. Diğer bir deyişle, yoksulluğu bizzat deneyimlemişlerdir. Dolayısıyla sosyal çevrelerinin ve sınıfsal konumlarının onları sosyalizme yönlendirdiği söylenebilir.

Mehmet Emin halkçı çizgisi ve ezilenlerin yaşam koşullarını teşhir edişiyle bu tabloya uygun düşer. Sosyalizme meyleden gençler bakımından bir tür meşruiyet kaynağı oluşturduğu söylenebilir. Mehmet Emin, Selanik’in günlük gazetelerinden *Asır*’da 1897 Türk-Yunan Savaşı sırasında yayımlanan şiirleriyle şöhret bulmuş, “milli şair” olarak ünlenmiştir. Onun kamuoyu açısından bu meşru ve itibarlı statüsü, sosyalist fikirlere yönelen gençleri cesaretlendirmiş ve onun

84 Rasim Haşmet, “İstikbale Doğru”, *Servet-i Fünûn*, cilt 37, no. 951, 13 Ağustos 1325, s. 235.

85 Mark Mazower, s. 261-262.

yoluna girip onun formatına bürünmek yoluyla bir bakıma meşruiyet duygusu edinmelerini sağlamış olsa gerektir. Mehmet Emin “Türk” vurgusu nedeniyle “milli şair” olarak ünlenmiştir ama onun “Türk”ü gayet sınıfsal bir içerik taşır. Söz konusu ettiği, alt sınıflardan Türkler, ezilen Türklerdir. Selanikli genç sosyalistlerin Mehmet Emin meşruiyetine düşünsel/ideolojik sızma kanalı tam da burasıdır. Meşhur ve de “milli” bir şairin hiç tanınmamış gençlerle mektuplaşmasının, onlara şiir ithaf etmesinin bu gençlerin cesaretlenmesindeki payı da hayli çok olsa gerektir.

II. Abdülhamid devrinde Türk sosyalizmi edebî formlara bürünmüştür. Bu dil/edebiyat görüngüleri tesadüf olmadığı gibi tali de değildir. Dil meselesinin sosyal sorunla ne denli ilişkili olduğu ve dil tartışmalarının taşıdığı siyasi/ideolojik muhteva malumdur. Dilin bürüneceği biçim meselesi örneğin Rum sosyalistler için de bir mihenk taşı olmuş, bunlar “demotikçi” tarafta (halkın konuştuğu sade Yunanca tarafında) saf tutmuşlardır.⁸⁶ Dolayısıyla Rasim Haşmet gibi Türk sosyalistlerin Mehmet Emin’in bayraktarlığını yaptığı halk dili ve hece vezninden yana saf tutmaları ideolojik bakımdan tutarlıdır.

Denebilir ki II. Abdülhamid rejiminde açıkça dile getirilemeyen sol / sosyalist görüşler, “Türkçe Şiirler” şemsiyesi altına girmiş, onda bir tür koruyucu kalkan bulmuştur. Nitekim 1908 Devrimi’nden sonra bu kalkana artık pek ihtiyaç duyulmayacak, sosyalist fikirler ve faaliyetler açık hale gelecektir. Bu eklemlenmenin enikonu düşünülmüş bilinçli ve planlı bir tercih olduğu iddia edilemez. Söz konusu olan, kendi bilincinde olmayan bir süreçtir. Dahası, Mehmet Emin’in mevzuunu teşkil eden zavallılığı tıpkı onun üslubuyla kaleme almışlardır ama Saint-Simon’un altın devri-

86 Stefo Benlisoy, *İstanbul’un İrgatları: II. Meşruiyet’te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, 1. basım, İstanbul: İstos Yayın, Nisan 2018, s. 47-52.

ne göndermelerle Mehmet Emin'in ötesine (soluna) geçtiklerinin işaretini de verirler.

Prelüt (1908 Devrimi öncesi) bir başka Selanikliyle sonlandırılabilir. 1881 doğumlu Mustafa Kemal [Atatürk] daha 1904'te kişisel not defterine yoruma tümüyle açık bir kayıt düşer: "Evvela Socialiste olmalı maddeyi anlamalı!"⁸⁷

1908 Devrimi ve sonrası

Sosyalizmin daha görünür hale gelebilmesi için mutlak monarşinin yıkılması gerekmiştir ve 23/24 Temmuz 1908'de gerçekleşen tam da budur. Selanik zaten devrimin merkezi, yani "Kâbe-i Hürriyet"tir. Üstelik 1908 Jön Türk Devrimi işçi hareketine büyük canlılık kazandırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce görülmedik çapta bir grev dalgasına kapı aralamıştır. 1908 senesinin özellikle Ağustos ve Eylül ayları Osmanlı toprakları o güne dek görülmedik ölçüde hızlı, yaygın ve büyük bir grev dalgasına sahne olur. Hemen tüm işkollarını kapsayan grevler Selanik, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde yoğunlaşır.⁸⁸ "Genel grev" niteliğindeki bu hareketlenmeye işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi eşlik eder. İşçi hareketi ve grevler, 1908'deki kadar olmasa da 1909-1910 yıllarında da canlılığını sürdürecektir. Bu aynı zamanda, sosyalizmin de mevziler elde edeceği bir ortamdır.

1908 Devrimi'nin sağladığı özgürlük ve kitlesel mobilizasyon ortamında Selanik'in fikir ve matbuat hayatı canlanıp zenginleşir. Yeni gazete ve dergiler yayın hayatına girer. 1908 ön-

87 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt 1: 1903-1915, 1. basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 1998, s. 15.

88 1908 grevleri için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946*, 1. basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 2016, s. 13-108; Yavuz Selim Karakışla, *Eski Zamanlar Eski İnsanlar Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, 1. basım, İstanbul: Doğan Kitap, Eylül 2015, s. 113-138; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 1. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 230-269.

cesinde göze çarpan arkadaş grubuna 1890 doğumlu Mustafa Nermi (ve az sonra da 1884 doğumlu Ömer Seyfettin) gibi yeni simalar katılırken, bu gençlerin matbuattaki etkinlikleri artar. Daha önce sadece yazar konumunda bulunan isimler artık başyazar, yönetici, yayıncı olarak da boy gösterecektir.

1905 yılı sonunda kapatılan *Çocuk Bahçesi*, 3 Ağustos 1908'de *Bahçe* adıyla yayın hayatına geri döner.⁸⁹ Derginin idari kadrosu aynı isimlerden müteşekkildir. İmtiyaz sahibi Necip Necati, kendisinin verdiği bilgiye göre derginin aynı zamanda başyazarıdır.⁹⁰ Ancak, Akil Koyuncu, Rasim Haşmet, Abdi İsmet, Ali Ulvi gibi isimlerin de başyazarlar kaleme aldıkları görülür. *Kadın* dergisi ise 26 Ekim'de Enis Avni'nin yönetiminde çıkar. Mustafa Nermi, yazarlarından olduğu *Kadın*'ın aynı zamanda çalışanıdır. Mehmet Emin Bey iki dergiye de Raif Necdet Bey ise *Bahçe*'ye İstanbul'dan yazılar göndermektedirler ve bu dergilerin zengin yazı kadroları içinde, anılan gençler daha faal halde bulunur: Rasim Haşmet, Akil Koyuncu, Enis Avni, Ali Canip, Abdi İsmet, Mustafa Nermi, Hüseyin Hüsnü, Yusuf Osman, Ali Ulvi, Kâzım Nami, Ömer Seyfettin. Hatta Rasim Haşmet'in kız kardeşi Rukiye Haşmet'in *Kadın*'da,⁹¹ erkek kardeşi Ali Haşmet'in *Bahçe*'de⁹² şiirleri çıkar. Ali Haşmet ayrıca *Bahçe*'de muhabir ve tahsildar olarak çalışmaktadır.⁹³

6 Kasım günü Selanik'te yeni bir günlük gazete yayın hayatına girer: *Zaman*. İmtiyaz sahibi ve başyazarı Avukat İbrahim

89 Zıpır başlıklı bir de mizahi ilavesi vardır ama fazla uzun ömürlü olmaz. Bkz. I. Arda Odabaşı, "Osmanlı Selanik'inde Türkçe Mizah Yayınları: Zıpır ve İğne", *Müteferrika*, sayı 50, Kış 2016, s. 273-278.

90 Akt. Fethi Tevetoglu, *Ömer Nâci*, s. 9-10.

91 Rukiye Haşmet, "Bir Dulun Feryadı", *Kadın*, 1. sene, no. 6, 17 Teşrinisani 1324, s. 5.

92 Tahsildar Haşmet, "Defter-i Hayatımdan: Vasilka'da", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 44, 23 Haziran 1325, s. 283; Haşmet Ali, "Ferrer İçin", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 6, 14 Teşrinievvel 1325, s. 92.

93 "İhtar", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 7, 21 Teşrinievvel 1325, s. arka kapak dış yüz.

Hikmet Bey'dir. Sütunlarında Enis Avni ile Yusuf Osman'ın sıkça, Ali Canip, Mustafa Nermi, Rasim Haşmet ve Akil Koyuncu'nun daha seyrek olarak imzalarına rastlanır. Rasim Haşmet'in bir müddet bu gazetenin "muharrirliğinde" bulunduğu ifade edilmiştir.⁹⁴ 14 Ocak 1909'da Hakkı Baha'nın yönetiminde yayın hayatına giren *Füyuzat* ise ünlü Fransız dergisi *La Revue* tarzında çıkarılmıştır.⁹⁵ Sayfalarında yine Rasim Haşmet, Yusuf Osman, Kâzım Nami imzalarına rastlanır.

Yeri geldikçe değineceğimiz üzere, takip eden aylar ve yıllarda şehirde başka gazete ve dergiler de çıkacaktır. Bu yayınların ve çoğu yazarının ortak bir özelliği, 1908 Devrimi'nin hararetli destekçisi, yeni rejim (meşruti monarşi) yanlısı ve İttihatçı olmalarıdır. Bu olgu çok şaşırtıcı sayılmaz ama daha ilginç, şu veya bu düzeyde sosyalizmle gerek düşünsel gerekse örgütsel ve eylemsel düzeyde kurdukları ilişkilerdir. 1908 Devrimi sonrası Selanik'te sosyalizmin durumunu kavramak için evvela birinci elden bir tanıklığa başvurulabilir.

1919'da Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kuran ve *Kurtuluş* dergisini çıkaran "Türk Spartakistleri" arasında göreceğimiz Mustafa Nermi 1890'da Rumeli'nin Köprülü kasabasında doğmuş, rüştiye tahsilini Selanik'te, idadi tahsilini Üsküp'te tamamladıktan sonra 1908 Devrimi'nin akabinde Selanik'e gelerek Hukuk Mektebi'ne girmiş, aynı zamanda *Kadın* dergisinde çalışmaya başlamıştır.⁹⁶

94 Nüzhet Haşim, s. 106. Fazlı Necip Bey'in yönetiminde 1895'ten beri çıkmakta olan *Asır* gazetesi, 1908 Devrimi'yle birlikte *Yeni Asır* adını alır. Bkz. İ. Arda Odabaşı, "Basın Tarihimizin Kayıp Türü İlave ve Yeni Asır'ın İlan-ı Hürriyet İlavesi", *Müteferrika*, sayı 38, Güz 2010, s. 202-205. Nüzhet Haşim (bkz. s. 106) Rasim Haşmet'in *Yeni Asır*'ın başyazarlığını da bir müddet idare ettiğini söyler. Ancak, *Yeni Asır*'ın kütüphanelerdeki koleksiyonu fazlasıyla eksik olduğundan bu konuda bir şey diyebilecek durumda değiliz.

95 "Füyuzat", *Bahçe*, no. 24, 30 Kânunuevvel 1324, s. arka kapak dış yüz.

96 Nüzhet Haşim, s. 122. *Kadın* dergisindeki konumu hakkında ayrıca bkz. İ. Arda Odabaşı, "Kadın Dergisi (Selanik) Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan

1911’de Selanik’te şekillenen Türkçü harekete dâhil olan Mustafa Nermi, aynı yılın sonlarına doğru ITC tarafından sosyoloji tahsili için Paris’e gönderilecek ve oradan Türkiye’deki gazete ve dergilere yazmayı sürdürecektir. Bu yazılarından biri, ITC’nin yayın organı *Rumeli* gazetesinde Aralık 1911’de çıkmıştır ve “Vatan ve Sosyalistlik” başlığını taşır.

Mustafa Nermi’nin bu yazıyı kaleme aldığı sırada dünya görüşü her ne olursa olsun, 1908 Devrimi sonrası Selanik’te sosyalizmin ne denli güçlendiğine ve Türk gençleri arasında yayıldığına dair verdiği bilgiler gayet değerlidir. Çünkü 1908-1911’de Selanik’in matbuat ve eğitim hayatında faal olan, şehrin entelektüel çevreleri içinde yer almış genç aydınlarıdır. Ve belki daha önemlisi, yazısında sözünü ettiği “sosyalist gençler”den biri de kuvvetle muhtemelen kendisidir. Şöyle yazar:

... İnkılâbın sevinçlerle titreyen günlerinde idi. ...

...

... Bulgaristan’dan, Sırbistan’dan, daha bazı memleketlerden sevimli sakallı, siyah kravatlı, geniş şapkalı insaniyet hamileri, sosyalistler geldi. Hayatta nasıl bir usul tutmak lazım geleceğini anlatacaklardı, ooh, ne güzel!..

Bunlar sosyalist haa... Pek büyük adamlar.

Biz niyetlerimizin saflığı, samimiliği ile sakallarından şefkat şelaleleri akıtırken, onların yüreklerinden insaniyet, o büyük ve mevhum insaniyet yerine ihtilaller, facialar, kanlı sahneler geçiyordu. Ve bunu itiraf edelim ki pek çoğumuz göremiyorduk. Sosyalistlik, bu iri kelimeyi anlamadan cümlemiz bir ağızdan demek istiyorduk ki:

– Ey Osmanlılar, bu en büyük içtimai bir manzume (système)dir.

...

Bu cereyan, sosyalistlik fikri, karşısında hiçbir müdafî bulmaksızın gidiyordu. Birçok genç zekâlar, dimağlarında muzır izlerin yaşamasına meydan veriyordu. Öyle bir zaman oldu ki gençlerin bir kısmı, ceplerinde Fransızca kırmızı kaplı sosyalist risaleleri taşımaya başladı. Sosyalistlik güneşi doğacak, zulmetler yırtılacak, beşeriyet istediği devre vasil olmuş bulunacaktı. Bundan iyi bir şey mi olabilirdi? O vakit Feylesof, “Bahçe” risalesi idarehanesine derç edilmek için birçok fotoğraflar, pehlivan kıyafetleri gönderiyordu. Birçok gençlerden işitiyordum:

– Hükümet, diyorlardı, o yirminci asırda niçin yaşamalı,⁹⁷ toplar, tüfekler, zırhlılar bir memleketin bütçesinde ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmiyor mu? Bunlarla mektep açmalı, kanlı devirleri hâlâ mı göreceğiz, düşünelim, bizim babamız Âdem (a.s) anamız Havva (a.s) değil mi? Bütün insanlar kardeş... O halde birbirimize niçin kurşun atalım? Birbirimizi niçin öldürelim? Askerlik vahşettir, onda hiçbir mukaddeslik yoktur.

Sevgili vatandaşlar, bütün bu sözler söylenildi. Bunları ben uydurmuyorum. Lakin esas ne idi? Bu fikirler memleketimize nasıl girdi? Bunlar, hariçten gelen sosyalistlerden menkul idi. Biz ne kadar saf[ız] ki nakledilen şeyleri derhal kabul ediyoruz! ...⁹⁸

Bu birinci elden tanıklığa bakılacak olursa, 1908 Devrimi'nden sonra Balkan ülkelerinden sosyalistler Selanik'e gelmiş ve propagandaya girişmişlerdir. Bu sosyalistler Selanik gençlerinden kabul görmüş, sosyalizm cereyanı hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmiş, pek çok genç bu fikirleri be-

97 Metnin orijinalinde “yaşamamalı” şeklinde geçmekteyse de bunun bir dizgi hatası olduğu bellidir.

98 Alpaslan, “Avrupa Dehlizlerinde: Vatan ve Sosyalistlik”, *Rumeli*, 2. sene, no. 613, 7 Kânunuevvel 1327 / 20 Kânunuevvel 1911, s. 1. Metnin tamamının çevriyazısı için bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 286-293.

nimsemiş, sosyalizm gençler tarafından “en büyük toplumsal sistem” olarak kabul edilir olmuştur. Hatta bazıları ceplerinde kırmızı kaplı Fransızca sosyalist yayınlar taşıyacak derecede bu düşünceyi ve kimliği benimsemişlerdir. Burada bahsi geçenler, gayrimüslim Osmanlılar değil, Türk/Müslüman gençlerdir.

Mustafa Nermi, o vakit “Feylesof” lakabıyla anılan Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey’in *Bahçe* dergisi idarehanesine birçok fotoğraf gönderdiğini söylerken, bu gelişmenin daha çok hangi çevrede ve hangi tarihlerde yaşandığına dair ipucu vermiş olur. Söz konusu çevre *Bahçe* dergisi etrafında öbekleşmiştir. Rıza Tevfik’in çok sayıda fotoğrafının yer aldığı bu dergide, bahsi geçen pehlivan fotoğrafları 1909 yılının Haziran ve Temmuz aylarında (43. ve 44. sayılarda) yayımlanmıştır. Aynı sıralarda *Bahçe*’de sol içerikte yazılı ve görsel metinlere rastlanır ve bu tarih diliminin aynı zamanda Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu’nun kurulup eyleme geçtiği günlere denk geldiği belirtilmelidir.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu’nun (SSİF) kurucularından Avraam Benaroya, 1882 veya 1887⁹⁹ Vidin doğumlu bir Bulgaristan¹⁰⁰ Yahudisidir. Sosyalizmle henüz lise öğrencisiyken tanışmış, Bulgar sosyalist hareketi içinde yetişmiştir. 1908 Devrimi’nin ardından, devrimin sağladığı yeni sosyalist propaganda olanaklarından yararlanmak üzere Selanik’e gelip yerleşmiş, sendikal mücadele ve örgütlenme faaliyetleri içinde aktif şekilde yer almıştır.¹⁰¹ Yani Mustafa Nermi’nin sözünü ettiği, Balkan ülkelerinden gelip propagandaya girişen sosyalistlerdendir.

Yahudi işçiler ile sosyalistlerin sayıca ağırlıkta olduğu

99 Haupt ve Dumont (s. 23, 281) doğumu için 1887 tarihini verirken, Osmanlı belgelerinde (akt. Emre Polat, s. 41-43) doğum tarihi 1882 olarak geçer. İkinci daha makul görünür.

100 Henüz Osmanlı toprağıdır.

101 George Haupt ve Paul Dumont, s. 23, 281-282; Emre Polat, s. 41-52.

SSİF'in, genel olarak Osmanlı sosyalizmi için olduğu kadar Selanik'in Türk sosyalistleri açısından da çok önemli bir örgüt olduğuna değineceğiz. Ancak, Selanik Valisi Hüseyin Kâzım Kadri'nin iddia ettiği gibi, Selanik'te sosyalizmin Benaroya tarafından yoktan var edildiği de söylenemez.¹⁰² Evveliyatı vardır.

Nitekim İTC'nin resmî organı olarak 6 Ağustos'ta yayın hayatına giren *İttihat ve Terakki* gazetesinde daha Eylül-Kasım 1908'de "sosyalizm, devlet sosyalizmi, komünizm" gibi kavramlar tartışılır hale gelmiştir.¹⁰³ Ne ilginçtir ki sosyalistlikle ilgisi olmadığı halde ve hatta sosyalizm karşıtlığı malum olan Rıza Tevfik bile 8 Eylül'de *Bahçe* dergisinde tefrikasına başladığı "Hapishane Hatıraları"nda sosyalizmden söz açar. 1892'de ilk defa hapse girmesi, dinsizlik (materyalistlik) ve sosyalistlik isnadıyla jurnal edilmesindendir.¹⁰⁴

1908 Devrimi ve işçi hareketinin yükselişiyle beraber dernekleşme ve sendikalaşma faaliyetleri de hız kazanacaktır. *Bahçe*'nin 22 Eylül'deki "Beynelmilel Muallimin Sendikası" başlıklı duyurusunda, Selanik muallimleri tarafından uluslararası bir sendika kurulduğu; İslâm, Musevi, Hristiyan,

102 Selanik'te kısa süre valilik yapan Hüseyin Kâzım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Mart 1328 (30 Mart 1912) tarihli yazısında, Benaroya'nın birkaç sene zarfında memlekette sosyalistliği yoktan var ettiğini yazar. Bkz. BOA. DH-SYS. 65/7.

103 "Musahabe-i İcîtimaiye: Hükümet - Teşebbüsât-ı Hususiye 1", *İttihat ve Terakki*, 1. sene, no. 23, 14 Eylül 1324 / 27 Eylül 1908, s. 4; "Musahabe-i İcîtimaiye: Hükümet - Teşebbüsât-ı Hususiye 2", *İttihat ve Terakki*, 1. sene, no. 24, 16 Eylül 1324 / 29 Eylül 1908, s. 4; "Musahabe-i İcîtimaiye: Hükümet - Teşebbüsât-ı Hususiye 3", *İttihat ve Terakki*, 1. sene, no. 39, 23 Teşrinievvel 1324 / 5 Teşrinisanı 1908, s. 4.

104 31 sayı süren tefrikanın ilk ve son bölümleri için bkz. Rıza Tevfik, "Hapishane Hatıraları", *Bahçe*, no. 6, 26 Ağustos 1324, s. 1-3; Edirne Mebusu Doktor Rıza Tevfik, "Hapishane Hatıraları", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 44, 23 Haziran 1325, s. 284-285. Abdullah Uçman tarafından derlenen hatıralarında "Hapishane Hatıraları" da yer alır ama bir bölüm atlanmıştır. Bkz. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, 2. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 271-354.

ecnebi, Selanik'te öğretmenlik yapan herkesin bu sendikaya üye olabileceği bildirilir. Katılmayı arzu edenler Feyziye Mektebi muallimlerinden Salim Efendi'ye müracaat etmelidir. Sendikanın nizamnamesini kabul etmek, iştirak ücreti olmak üzere bir defaya mahsus olarak 10 ve her ay beşer kuruş vermek üye olma koşullarıdır.¹⁰⁵ Sendikanın faaliyetlerini "Selanik Muallimin Cemiyeti" adı altında Mayıs 1909'da sürdürmekte ve reisinin de Feyziye Mektebi muallimlerinden Salim Efendi olduğu tespit edilebilmekte, *Bahçe*'nin de sendika/cemiyet için bir iletişim/duyuru kanalı olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Salim Efendi'nin II. Abdülhamid döneminde Necip Necati ile birlikte yasak yayınları gizlice tedavüle sokanlar arasında bulunduğu yukarıda görülmüştü. Aralık 1905'te *Çocuk Bahçesi*'nin kapatılması üzerine Atina'ya firar eden, geri döndüğünde kısa süreli bir tutukluluğun ardından Selanik'teki ticarethanelerde kâtiplik yapan¹⁰⁷ (Necip Necati'nin kardeşi) Ali Ulvi [Elöve] de sendika çalışmaları içindedir. Ekim 1908'de Tüccar-ı Kâtip ve Müstahdemîni Sendikası'na üyedir. Kâzım Nami'nin *Nasıl Oldu?* isimli piyesi bu sendika menfaatine sahnelenmiş, sendika üyesi ve *Bahçe* dergisi yazarı Ali Ulvi eser sahnelenmeden önce yaptığı konuşmada sendikanın esas teşekkülü ve takip ettiği mesleği, grevleri teşvik değil durdurmak için sarf eylediği mesaiyi anlatmış, Errera ve Orosdi-Back grevlerine sendikanın büsbütün ilgisiz bulunduğunu izah etmiştir. *Bahçe*, piyesini sendikanın menfaatine sahnelettiği için Kâzım Nami Bey'e büyük bir samimiyetle teşekkür eder ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sendikaya gösterdiği lütfu minnetle karşıladıklarını dile ge-

105 "Beynelmilel Muallimin Sendikası", *Bahçe*, no. 8, 9 Eylül 1324, s. 14.

106 "Selanik Muallimin Cemiyeti'ne", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 39, 5 Mayıs 1325, s. arka kapak dış yüz.

107 Nüzhet Haşim, s. 119-120.

tirir.¹⁰⁸ Bahsi geçen sendika herhalde, 1910 yılında Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na bağlı sendikalardan biri olan Ticarethane Memurları (veya Ticarethane Memur ve Görevlileri) Sendikası'dır.¹⁰⁹

Enis Avni'nin 26 Ekim'de yayın hayatına soktuğu dergisinin ismi bile sınıfsal bir mahiyeti haizdir. *Kadın*, Osmanlı matbuatında isminde "kadın" kelimesini kullanmayı tercih eden ilk yayındır. O zamana dek kadınlara yönelik süreli yayınlarda, "iffetli kadınlar" anlamına gelen ve daha çok Müslüman kadına işaret eden "muhadderat" ile orta ve üst sınıftan elit kadını anlatan "hanım" kelimeleri kullanılmıştır. "Kadın" ise, ev içi hizmetlerde çalışan, çamaşır, yemek ve temizlik işleriyle meşgul olanlar, yani alt sınıflar için kullanılan bir kelimedir.¹¹⁰ İsim tercihiyle sınıfsal yönelimi konusunda ipucu veren dergi yönetimi, çıkış yazısında tercihini açıkça dile getirmiştir. *Kadın*, umuma şamil, aristokrasiden uzak, kulübeden konağa, saraydan fakirhaneye, havastan avama kadınlık muhitini kapsama hedefi güden bir dergidir.¹¹¹

Raif Necdet'in Haziran 1905'te Mehmet Emin'e ithaf etmiş olup hayat sahnesindeki sefalet levhalarını betimlediği "Küçük Dilenci"nin *Bahçe*'de yayımlandığı¹¹² Kasım ayında, İttihatçı Kâzım Nami'nin tercümesi *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* da basılır. Kitabın net hâsılâtının yarısı İTC'ye aittir ve Figner'e saygı ve övgü ifadeleriyle dolu ilanları da Cemiyet'in yayın organlarında yer almış-

108 "Nasıl Oldu?", *Bahçe*, no. 10, 23 Eylül 1324, s. 5. Ayrıca bkz. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi Nasıl Oldu?: Bir İttihat ve Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro*, yıl 1, sayı 4, Mart-Nisan 2008, s. 23-30.

109 George Haupt ve Paul Dumont, s. 87, 93.

110 Fatma Kılıç Denman, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, 1. basım, İstanbul: Libra Kitap, Aralık 2009, s. 13, 49-50.

111 "İfade-i Mahsusa", *Kadın*, 1. sene, no. 1, 13 Teşrinievvel 1324, s. 2.

112 Raif Necdet, "Küçük Dilenci", *Bahçe*, no. 17, 11 Teşrinisani 1324, s. 6-7.

tır.¹¹³ 23 Kasım'da *Kadın*'da çıkan makalesinde Kâzım Nami, Rus devrimci hayatına dair tiyatro ve roman olmak üzere birkaç eser okuduğunu, Hürriyetin İlanı'ndan evvel "Vera Figner namında muhterem bir kadının" hayat hikâyesini içeren ufak bir eser tercüme ettiğini, bu kitabın "geçenlerde" basıldığını belirtir.¹¹⁴

Rasim Haşmet, kitabın eleştirel bir tanıtımını *Füyuzat* dergisinde Şubat 1909'da yapacak, Narodnik devrimci Figner'i övgü ve hayranlıkla değerlendirirken kendi sosyalist ve hatta devrimci şiddet yanlısı fikirlerini de ortaya koyma fırsatı bulacaktır. Karl Marx'tan söz ettiği ilk yazısı budur. Babeuf, Saint-Simon, Fourier, Weitling, Louis Blanc, Proudhon, Reclus, Bakunin, Kropotkin ve Lassalle anılan diğer sol şahsiyetlerdir. Rasim Haşmet'e göre bütün bir insanlık ordusunu teşkil eden barış taraftarları, laikler, komünistler, sendikalar, kolektivistler, anarşistler, sosyalistler ve sosyalist devrimciler, mevcut sefil medeniyeti ortadan kaldırarak kamunun refah ve saadetine medar olacak daha metin bir temel atmak, daha mükemmel bir bina kurmak istemekte ve bu kutsal dileklerini ifade ve muhakeme etmekle uğraşmaktadırlar. Onların mesaisine genç, ihtiyar, erkek, kadın herkes destek vermektedir. Rasim Haşmet'in, bir dönem Marx ile Engels'in de çalışmalarına katıldığı *Revue Socialiste*'i takip ettiği de yine bu yazısından anlaşılır. Üstelik kitabın mütercimine dair kayda değer bir yorumda bulunmuştur. Ona göre bir mütercimin tercüme etmek için belli bir eseri seçmesi, o eserin içerdiği tasavvurlar silsilesine ve konulara yakın birçok maddenin, mütercimin kendi dimağında daha önceden hazır bulunmasından kaynaklanır. Daha açık bir ifadey-

113 Kitabın Kasım ayında basıldığını da bu gazete ilanlarından tespit ediyoruz. İlki için bkz. "İlanât: Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı", *İttihat ve Terakki*, 1. sene, no. 44, 1 Teşrinisani 1324 / 14 Teşrinisani 1908, s. 4.

114 Kâzım Nami, "Acem Kadını ve İhtilali", *Kadın*, 1. sene, no. 5, 10 Teşrinisani 1324, s. 11.

le, Kâzım Nami'nin böyle bir kitabı tercüme etmesinin nedeni, kitabın içeriğinin onun dünya görüşüne uygun düşmesidir.¹¹⁵

Rasim Haşmet'i tasdik edercesine Kâzım Nami, *Füyuzat*'ın ertesi sayısında "Rus sahaif-i ihtilaliyesinden" (Rus ihtilal sayfalarından) kaydıyla "Pop'un Kızı" isimli hikâyeyi yayımlayacaktır. Bu, babası papaz¹¹⁶ olan, devrim yolundaki görevi uğruna yeni doğan bebeğini öldürmek zorunda kalan devrimci Marya'nın hikâyesidir.¹¹⁷ Aynı dergide sosyolojiye dair Z. Palant'dan Münir Cemil tarafından yapılan kapsamlı tercümenin satır aralarında sosyalizmden, Saint-Simon'dan, Alman sosyalizminden de bahisler bulunduğunu bu arada belirtelim.¹¹⁸

1905'te *Çocuk Bahçesi*'nin yazı kadrosunda gördüğümüz (1883 Serez doğumlu ama küçük yaşından beri okumaya geldiği Selanik'te yaşayan) Moiz Kohen (daha sonra alacağı ismiyle Munis Tekinalp)¹¹⁹ de bu aralar sosyalizmle gayet ilgilidir. Sosyalizm üzerine Türkçe bir kitap yazmayı tasarlamaktadır ve hazırlıklara da girişmiştir. 2 Şubat 1909'da

115 R. H., "Neşriyat-ı Şehriyye", *Füyuzat*, 1. sene, no. 2, 1 Şubat 1324, s. 58-64. Adı geçen kitap ve Rasim Haşmet'in değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basımında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 294-311. Ayrıca bkz. I. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 196-199.

116 Aslında hikâyede babanın yeri talidir. Ama "Pop", 1905 Devrimi'nin başlangıcını teşkil eden meşhur Kanlı Pazar'ın öne çıkan siması Pop (Papaz/Peder) Gapon'u hatırlatır.

117 Kâzım Nami, "Hikâye: Pop'un Kızı", *Füyuzat*, 1. sene, no. 3, 15 Mart 1325, s. 46-52.

118 "İlm-i İçtima", *Füyuzat*, 1. sene, no. 2, 1 Şubat 1324, s. 31-39; "İlm-i İçtima", *Füyuzat*, 1. sene, no. 3, 15 Mart 1325, s. 20-29.

119 Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, 1. basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 13-14. II. Meşrutiyet döneminde şehrin hemen bütün Türkçe gazetelerine (*Yeni Asır*, *İttihat ve Terakki*, *Zaman*, *Rumeli*) yazmıştır. Yaşamının Selanik dönemi ve ilk yazıları için ayrıca bkz. I. Arda Odabaşı, "Munis Tekinalp (Moiz Kohen)'in Erken Dönem Biyografisine ve Bibliyografyasına Katkı", *Toplumsal Tarih*, sayı 204, Aralık 2010, s. 34-45.

günlüğüne şu satırları düşer: “Sosyalizm hakkında Türkçe bir kitap yazma projem için sosyalizme iyice nüfuz etmeye başladım.”¹²⁰

Aynı günlerde (8 Şubat’ta) Enis Avni’nin *Kadın*’da tefrikasına başladığı *Aşk ve İstibdat* isimli piyesi sosyal içeriğiyle dikkat çeker. Hem dili hem de içeriğiyle “halkçı” bir metindir. 1905 Rus Devrimi’nin de bahse konu olduğu oyun, esas itibarıyla bir İstibdat eleştirisidir ve bu yönüyle dönem tiyatrosunun genelinden farklılık arz etmez ama benzer türde eserlerden ayırıcı vasfı, bu eleştirinin siyasi olmaktan ziyade sosyal nitelikte oluşudur. İstibdat rejiminin sonucu olan toplumsal eşitsizliklere odaklanmış, rejimin bu yönünü teşhir etmiş, fakir halkın sorunlarına önem verip acılarını dile getirmiştir.¹²¹

Enis Avni’nin benzer çizgisi, yine aynı sıralarda (2 Mart 1909’da) *Bahçe*’de “Muhterem Amelelere” ithaflı şiirinde de görülür.¹²² *Bahçe* sayfalarında aynı sıralarda bir de Tolstoy rüzgârı esmektedir. Tolstoy’dan yoğun şekilde etkilendiği bilinen Rasim Haşmet *Bahçe*’nin sıradan bir yazarı değil, yazı heyeti erkânındandır.¹²³ 1908-1909’da en çok yazdığı dergi olan *Bahçe*’de, “asrımızın en büyük dehalarından biri” şeklinde tanıtılan Tolstoy’un konu edildiği bir dizi imzasız yazı dikkat çeker.¹²⁴ Ayrıca Tolstoy’un metinler içinde kullanı-

120 *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*, cilt 2: *Günlükler*, haz. Rıfat N. Bali, 1. basım, İstanbul: Libra Kitap, 2012, s. 72.

121 Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 193-210.

122 Enis Avni, “Nâle-i İstirdâd”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 31, 17 Şubat 1324, s. 71. Aka Gündüz 1928’de kendisiyle yapılan bir söyleşide Tolstoy ve Maksim Gorki’den “iki engin atlas denizi” diye söz edecek, edebiyat dışında çok okuduğu yazarlar olarak da anarşist kuramcılar Bakunin ile Kropotkin’i anacaktır. Bkz. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz Hayatı-Hâtıraları-Eserleri*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1959, s. 24.

123 *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 52, 25 Ağustos 1325, s. arka kapak dış yüz.

124 “Mebâhis-i İlmîyyeden: Tolstoy, Rus Muharriri”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 36, 24 Mart 1325, s. 146-149; “Mebâhis-i İctimaiyyeden: Tolstoy, Rus Muharriri

lan görsellerinden başka, fotoğrafları da 6 Nisan 1909 tarihli nüshanın kapağını süslemiştir.¹²⁵

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucularından; Necip Necati, Kâzım Nami ve Rasim Haşmet'in olduğu kadar Mustafa Kemal [Atatürk]'ün de yakın arkadaşı; *Füyuzat* dergisinin müdürü ve başyazarı Hakkı Baha [Pars] Bey, bu günlerde (7 Nisan'da) *Yeni Asır* gazetesinde yayımlanan "Zenginlerimiz" hitaplı makalesinde, 1908 Devrimi'nin yarattığı coşku ve mutluluk fazla uzun sürmeden karşı karşıya kalınan açlık ve sefalet gerçeğine parmak basar. Sorumluluklarını yerine getirmedikleri gerekçesiyle zenginleri suçlar. Ona göre hükümet bir "Serseri Nizamnamesi"¹²⁶ çıkaracak yerde, zenginlerden nakdî servet vergisi almalıdır.¹²⁷

Aslında bu, bir makale dizisinin ikinci bölümüdür. Tam bir koleksiyonu kütüphanelerde bulunmayan *Yeni Asır* gazetesinin ilgili nüshasına ulaşamamış olsak da Hakkı Baha'nın 1910 veya 1911'de (1326'da) basılan ve çeşitli eserlerinin derlendiği kitabında birinci bölüm bulunmaktadır. Hakkı Baha ilk makalesinde de yeni rejimin gidişatından memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Toplumsal ve siyasi mücadelelerin temelinde iktisadi dinamiklerin yattığına işaret eder. "Silahsız muharebeler" derken sınıf savaşımından söz ettiği açıktır. Ona göre ülkede silahsız bir muharebe cereyan etmektedir. "Din, milliyet, ırk" ne gibi dış görünümlere bürünürse bürünsün, mücadelenin (muharebelerin) yegâne hedefi, bir toplumsal sınıfın (heyet-i içtimaiyenin) iktisadi menfaatinden başka bir şey olmadığı gibi, "hamiyet, fedakâr-

2", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 37, 31 Mart 1325, s. 163-166; "Tolstoy'un Nasihatleri", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 39, 5 Mayıs 1325, s. 205.

125 *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 36, 24 Mart 1325.

126 9 Mayıs 1909'da yasalaşan *Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun*. Kısaca *Serseri Kanunu*.

127 Hakkı Baha, "Makale: Teessüratım 2", *Yeni Asır*, 14. sene, no. 1524, 25 Mart 1325 / 7 Nisan 1909, s. 1.

lık, dindarlık” ne gibi sebepleri haiz olursa olsun silahsız muharebelerin gayesi de bir kısım halkın maddi menfaatidir.¹²⁸ Bu sol tandanslı yazı dizisinin üçüncü bölümünün, bir sene sonra sosyalist *İştirak* dergisinde yayımlanacağını göreceğiz.

Hakkı Baha, sonuna düşülen tarihe bakılırsa daha 1 Temmuz 1901’de (18 Haziran 1317) yazdığı ve Rasim Haşmet’e ithaf ettiği “Sefalet Bebeği” isimli hikâyesini de kitabına almıştır ve hikâyede fakirlik, sefalet, insanlar arasında eşitsizlik, açlık, zorlu yaşam koşulları, paranın tahakkümü eleştirilir. Bu olumsuz koşulların insanları intihara sürüklemesi hikâye edilir.¹²⁹ 7 Teşrinisani 1323 (20 Kasım 1907) tarih ve “Sa’y [Emek] ve Hayat” başlıklı yazısı da bu minvalde kaydedilebilir.¹³⁰

Rasim Haşmet 1910’da yayımlanacak bir makalesinde Hakkı Baha’nın dünya görüşüne dair önemli bir ayrıntı vermiştir. Hakkı Baha Bey vatan sevgisinin insanlığın gençliği-nin bir çeşit ihtirası olduğunu, insanlığın olgunluk yaşının iki muhabbeti olacağını söylemektedir. Bunlar insan ve fazilettir.¹³¹ Hakkı Baha’ya atıfla “vatan sevgisi”nin tarihselliğine işaret eden Rasim Haşmet, “vatan”ın tarihsel bir kategori, bir kurgu olduğunu daha evvel de (Ocak 1909’da) dile getirmiştir: İnsanlar bir kısım topraktan “vatan gibi diğer bir sanîa icat” etmektedirler.¹³²

31 Mart Vakası ve sonrası

13 Nisan’da payitahtta patlak veren 31 Mart Vakası, devrimin ve ITC’nin merkezi Selanik’i sarsar. İsyanı bastırmak üzere

128 Hakkı Baha, *Safahat-ı Hayat*, Bursa: Muin-i Hilal Matbaası, 1326, s. 70-71.

129 Hakkı Baha, *Safahat-ı Hayat*, s. 15-28.

130 Hakkı Baha, *Safahat-ı Hayat*, s. 77-78.

131 Rasim Haşmet, “İbsen ve Biz”, *Hüsün ve Şiir*, 1. cilt, no. 5, 1 Ağustos 1326, s. 27.

132 Rasim Haşmet, “Fünûn-ı Hâzıraya Nispetle Fikr-i Hukuk”, *Füyuzat*, 1. sene, no. 1, 1 Kânûnusani 1324, s. 41.

toplanan Hareket Ordusu'na gönüllü yazılanlar arasında Benaroya,¹³³ *Bahçe* dergisinin müdürü Abdurrahman Medhi ile Ali Ulvi gibi bazı yazarları,¹³⁴ hem *Bahçe*'nin yazarı hem de *Kadın*'ın müdürü Enis Avni¹³⁵ ve her iki derginin yazarı Ömer Seyfettin¹³⁶ de vardır. *Bahçe* ve *Kadın*'ın yayımlarına ara verilir. *Füyuzat* ise 31 Mart'tan sonra bir daha çıkmayacaktır.

Kadın yaklaşık bir aylık aranın ardından 9 Mayıs'ta yeniden yayımlandığında, "muhterem ve ulvi bir Rus kadını" diye andığı Vera Figner'in hayat hikâyesinden, kitabın mütercimi Kâzım Nami'nin izniyle parçalar sunar.¹³⁷ *Aşk ve İstibdat* piyesinin ertelenen ilk temsili ise 27 Mayıs'ta gerçekleştirilir. Enis Avni başrolde ilk kez sahne almıştır.¹³⁸

Bahçe de bir aylık aranın ardından 18 Mayıs'ta Rasim Haşmet'in başyazısıyla çıkar. "Mutlakîyet-i İdare ve İmtiyâzât-ı Sunûf" (İdarenin Mutlakîyeti ve Sınıfların İmtiyazları) başlıklı makalede,¹³⁹ tarihin sınıf mücadelesi perspektifinden okunması ve avam (halk) sınıfının galebesine yapılan vurgu dikkat çeker. Rasim Haşmet "avam sınıfı" yanlısı devrimci bir söylem tutturmuştur. 31 Mart'ı insanlığın tarihsel gelişimi bağlamında ele alması ve üstelik bu gelişimin sınıfsal bir arka planı olduğuna dikkat çekmesi, 31 Mart'ın henüz sade-

133 Emre Polat, s. 47-49; George Haupt ve Paul Dumont, s. 288-289.

134 "Umum Hamiyetperver Karilerimize", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 38, 5 Nisan 1325, s. 177; Nüzhet Haşim, s. 120.

135 Sadeddin Nüzhet, s. 6.

136 Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 142. İki buçuk sene kadar sonra *Genç Kalemler*'de yayımlanacak hikâyesi "İrtica Haberi"nde Ömer Seyfettin, 31 Mart'ın Rumeli'de haber alınışı ile Hareket Ordusu'nun hazırlanışını konu edinir. Otobiyografik özellikler taşıyan hikâyenin kahramanlarından biri de yeni tanıştığı ve "tam benim fikrimde," dediği arkadaşı Akil Koyuncu'dur. Bkz. Perviz, "İrtica Haberi", *Genç Kalemler*, 2. cilt, no. 6, 19 Haziran [1327], s. 103, 106-110.

137 "Vera Figner", *Kadın*, 1. sene, no. 26, 26 Nisan 1325, s. 15-16.

138 I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutîyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 197-199.

139 Rasim Haşmet, "Mutlakîyet-i İdare ve İmtiyâzât-ı Sunûf", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 39, 5 Mayıs 1325, s. 193.

ce siyasi düzlemde değerlendirildiği o günler için (ve hatta bugün için bile) istisnai ve de sosyalistçedir.

31 Mart Vakası sonrası, Selanik'te sosyalist hareketin belirgin şekilde ilerleme kaydedeceği bir dönem olması bakımından önemlidir. Az sonra Selanik Sosyalist Amele Heyeti Müttehidesi (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu) adını alacak olan Selanik Amele Cemiyeti bu dönemde (Mayıs-Haziran) kurulur. Hareket Ordusu'na gönüllü katılan Benaroya, karşı-devrimin bastırılmasının ardından Selanik'e döndüğünde, bütün işçiler için milliyet farkı gözetilmeksizin ortak bir örgütlenmeye gidilmesini savunmuş, aynı görüşü benimseyen bazı Bulgar sosyalistlerle temas kurmuştur. Kısa süre sonra Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu adını alacak olan Selanik Amele Cemiyeti, Benaroya gibi Bulgar sosyalist hareketi içinde yetişmiş Yahudi sosyalistler tarafından 1909 senesinin Mayıs-Haziran aylarında kurulur. Sosyalist bir Bulgar grup da oluşum içinde yer almıştır.¹⁴⁰

SSİF çoğunlukla Yahudi üyelerden oluşsa da örgüte Bulgarlar, Makedonlar, Rumlar ve Türkler de katılmıştır. Söz konusu Türklerden biri Rasim Haşmet'tir ki onun Federasyon içindeki faaliyetlerine değineceğiz. Benaroya da hatıratında örgüte katılan bazı Türklerden söz eder: Bir öğretmen (herhalde Rasim Haşmet), tütün işçisi (aynı zamanda Türk tütün işçileri sekreteri) İhsan ve bir marangoz.¹⁴¹ Abidin Nesimi'ye göre ise Osmanlı Türk sosyalistleri ile SSİF'in yakın ilişkileri olmuş, Osmanlı Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet, Enis Avni (Aka Gündüz), Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin Federasyon'a girmiş, örgütün önde gelen isimlerinden Benaroya ve Vlahov ile birlikte çalışmışlardır.¹⁴² Mus-

140 18. dipnottaki kaynaklara bkz.

141 George Haupt ve Paul Dumont, s. 295, 305-306.

142 Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul: Promete Yayınları, Haziran 1979, s. 30-31.

tafa Nermi'nin de ilintili olduğu görülecek ama burada anılan (ve anılmayan) isimlerin Federasyon ile ilişkileri her ne düzeyde olursa olsun, örgüte girmiş olsun veya olmasınlar, SSİF'in erken Türk sosyalizmi açısından en önemli ve etkili sosyalist yapılanma olduğu belirtilmelidir. O nedenle SSİF'e biraz daha yakından bakılmalıdır.

Kimi çalışmalarda Benaroya ile Vlahov'un hatıralarına¹⁴³ dayanılarak, 1909'da Selanik'te 1 Mayıs'ın, başında Benaroya'nın bulunduğu "işçi kulübü" tarafından düzenlenen etkinlikle kutlandığı öne sürülür.¹⁴⁴ Bu iddia anakronik ve SSİF belgeleri ile çelişiyor olmaktan başka, gerçekte 1909'da Selanik'te 1 Mayıs'ın kutlandığına ilişkin yeterli veri de bulunmaz. Bunun başlıca sebebi 31 Mart hengâmesidir.¹⁴⁵

SSİF'in II. Enternasyonal'e sunduğu 1909-1910 yıllık raporunda da belirtildiği üzere, örgütün ilk kitle eylemi, Mebusan Meclisi'nde müzakereleri sürmekte olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu protesto etmek amacıyla 19 Haziran 1909'da düzenlenen mitingdir.¹⁴⁶ Benaroya'nın hatıralarında verdiği bilgiye göre, mitingde bir Türk öğretmen de konuşmacılar arasında yer almıştır.¹⁴⁷ Bahsi geçen Türk öğretmenin ismi belli değildir ama örgütün takip eden etkinliklerine bakılacak olursa, bu kişinin Rasim Haşmet veya Celal Derviş olduğu düşünülebilir.

Aynı sıralarda ve hatta daha evvelinde Selanik'te Tatil-i Eşgal Kanunu'nu eleştiren ve protesto eden İttihatçı Türk-

143 Bkz. George Haupt ve Paul Dumont, s. 274, 290.

144 Örneğin bkz. Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 91; Mehmet Ö. Alkan, "1 Mayıs Tarihinin İzinde... Chicago'dan İstanbul'a, Haymarket'ten Taksim'e", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014*, s. 42-43.

145 Konu hakkında kısa bir tartışma için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 102-103.

146 George Haupt ve Paul Dumont, s. 77-89.

147 George Haupt ve Paul Dumont, s. 298.

ler görmek, ITC noktasında statik ve toptancı bir perspektife sahip olan hâkim literatür için şaşırtıcı olabilir ama olmamalıdır. Örneğin İttihat ve Terakki Selanik merkezinin ve şehir matbuatının önde gelen simalarından; *Zaman*, *Bahçe* ve *Kadın*'ın yazarı; Selanik Hukuk Mektebi hocası, Sabiha Sertel'in ağabeyi Avukat Celal Derviş [Deriş] Bey,¹⁴⁸ daha Federasyon ortada yokken (Ocak 1909'da) geçici Tatil-i Eşgal Kanunu'nu "esaret kanunu" şeklinde niteleyerek eleştirmiştir.¹⁴⁹ Temmuz ayında Yusuf Osman da Meclis'te yasalaşmak üzere olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu eleştirmekte, işçi sınıfının grev yapma ve sendika kurma hakkını *Bahçe* sayfalarında savunmaktadır.¹⁵⁰ Yaklaşık bir yıl sonra yayımlanan bir makalesinde¹⁵¹ kanunu eleştirdiğine bakılırsa, İttihatçı Rasim Haşmet de arkadaşı Yusuf Osman ve okulunun hocalarından Celal Derviş'le aynı görüştedir.

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Yusuf Osman, arkadaşı Ali Canip'in deyişiyle "Anatole France'ı tamamıyla yutmuştur." Mektep hocasıdır. *Yeni Asır* ve *Zaman* gazetelerine yazar.¹⁵² 1917'de Bolşevik Devrimi arifesinde karşımıza çıkacaktır. İstanbul'da Rasim Haşmet'le birlikte *Tasvir-i Efkar*'ın yazı heyetindedir. Bolşevik Devrimi'ne yoğun ilgi gösteren gazetede Yusuf Osman'ın "Sosyalizm Nedir?" başlıklı nite-likli bir makalesi 5 Haziran 1917'de yayımlanır. Yazının su-

148 Hakkında kısa bilgi için bkz. Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, 3. basım, İstanbul: Belge Yayınları, Ocak 2001, s. 26, 44-47.

149 Celal Derviş, "Ahval-i Umumiye: Grev Kanunu - Esaret Kanunu", *Zaman*, 1. sene, no. 79, 13 Kanunusani 1324 / 26 Ocak 1909, s. 1.

150 Yusuf Osman, "Musahabe: Sendikalizm", *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 46, 10 Temmuz 1325, s. 314-315. O günlerde grev hakkını ve sendikal özgürlüğü savunduğu için, sosyalist olmadığını açıkça beyan etmesine karşın, Selanikli Mehmet Cavit Bey sosyalist olmakla itham edilmiştir. Bkz. Zafer Toprak, s. 141-152.

151 Rasim Haşmet, "Sendikalizme Dair", *Resimli Kitap*, cilt 4, no. 20, Mayıs 1326, s. 659-660.

152 Kahkaha [Ali Canip], "Handekâr Sahife: Yusuf Osman", *Genç Kalemler*, 2. cilt, no. 5, 19 Haziran [1327], s. 96.

nuşunda kendisinden “sosyalizm hakkında müdekkik [araştırmacı] gençlerimizden” diye bahsedilmesi kayda değer.¹⁵³

1909’un Haziran-Temmuz ayları, Mustafa Nermi’nin işaret ettiği tarih dilimidir. Sosyalizm Türk gençler arasında revaçtadır. Ömer Seyfettin’in Maksim Gorki’den¹⁵⁴ yaptığı “Çocuğun Sefaleti” isimli çeviri¹⁵⁵ ile Akil Koyuncu’nun “Hayata Dair” başlıklı şiiri Haziran ayında *Bahçe*’de yayımlanır. Şaire bakılırsa tarih hep bir çıkanla bir inenin macerasıdır; hep bir kan sedasıdır. Kanlar hep karanlık (zulüm) ve cehalet cezasıdır. Hayatın esası, hep kanla işleyen mütemadi mücadelelerdir.¹⁵⁶

Akil Koyuncu’nun neyi ima ettiği, aynı sıralarda yaptığı tercümelerden anlaşılır. Fransızcadan tercüme ederek “Hayat-ı İhtimaiye” üst başlığıyla Haziran-Temmuz aylarında *Bahçe*’de tefrika ettiği “Yarın Ne Olacağız?” ve “Kırmızı ve Kan” başlıklı metinler sol / sosyalizm içeriklidir. İlkinde kolektivizm (iştirak-i emval / iştirakiyye-komünizm) konu edilmiş; Jean Grave, Paul Brousse, Jean Allemane, Jules Guesde, Hamon, Peter Kropotkin, Edouard Vaillant, Jean Jaurès, Lucien Deslinières gibi dönemin tanınmış ve çoğunlukla Fransız sol/sosyalist/anarşist düşünce adamlarının kolektivizmin yürürlükte olacağı geleceğin toplumunun nasıl bir toplum olacağına dair görüşleri aktarılmıştır.¹⁵⁷ “Maba-

153 Bkz. Yusuf Osman, “Sosyalizm Nedir?”, *Tesvir-i Efkâr*, no. 2124, 5 Haziran 1333/1917, s. 2.

154 Gorki Türkçeye ilk kez 1908 Devrimi’nin ilk aylarında çevrilir ve bu ilgi II. Meşrutiyet dönemi boyunca sürer. Bkz. I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 139-178.

155 Maksim Gorki, “Küçük Hikâye: Çocuğun Sefaleti”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 40, 26 Mayıs 1325, s. 221-222. Mütercimi: Perviz.

156 Ayın. Asfer, “Hayata Dair”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 41, 2 Haziran 1325, s. 229. “Ayın. Asfer” Akil Koyuncu’nun takma ismidir.

157 “Hayat-ı İhtimaiye: Yarın Ne Olacağız? 1”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 42, 9 Haziran 1325, s. 248-251; “Hayat-ı İhtimaiye: Yarın Ne Olacağız? 2”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 43, 16 Haziran 1325, s. 262-268. Mütercimi: Ayın. [Akil] Kaf. [Koyuncu].

dı var” kaydına rağmen (belki de fazla radikal bulunduğundan) ikinci bölümü yayımlanmayan “Kırmızı ve Kan”da ise, “ihtilal ve anarşi amelesi”nin hükümdarlara ve siyaset adamlarına yönelik suikastları konu edilir.¹⁵⁸

Her iki yazı da ilginç görsellerle süslenmiştir. İlkinde “Sosyalizm ve İhtilal Ejderi - Guesde, Vaillant, Gérault-Richard, Allemane, Lafargue, Jaurès ve Brousse cemiyet-i müstakbelenin topraklarını kürekliyorlar” altyazısıyla adı geçen sol düşünce ve eylem adamlarının portreleri toprağı kürekleyen tek bir vücuttan çıkmış halde verilmiştir. İkincisinde ise, suikast sonucu öldürülen hükümdarlar ve siyaset adamları ile suikastçıların resimleri her biri ayrı ve toplu halde yer alır. “Sosyalizm ve İhtilal Ejderi” ile “Öldürülenler” Haziran ve Temmuz aylarında çıkan 42. ve 45. sayılarında *Bahçe*’nin dış kapaklarını süsler. Diğer bir deyişle, sol / sosyalizm içerikli metinler aynı içerikte görsel malzeme ile desteklenir. Bu görsel malzemenin kapağa da çıkarılmış olması, dergi idaresinin tuttuğu yayın çizgisi açısından anlamlıdır. Zaten (Necip Necati ile Ali Ulvi’nin kardeşi) Akil Koyuncu, *Bahçe*’nin başyazarlığını da yürütmüş ve –Nüzhet Haşim’in deyişiyle– ona istifadeli bir mahiyet vermiştir.¹⁵⁹

Raif Necdet’in (15 Eylül 1322 / 28 Eylül 1906 kayıtlı) “Beşer ve Cinayetler”i 6 Temmuz’da pehlivan fotoğrafları arasında yayımlanır. Gündemini toplumsal sorunlar, insanların biçareliği, avam tabakanının sefilliği, içtimai facialar işgal eder. Tahsil görmüş canilere, kendi ikbal ve istirahati için bütün bir milleti zalim pençesi altında ezen bütün bir aristokrat canilere olan nefreti dışa vurur.¹⁶⁰

158 “Hayat-ı İçtimaiye: Kırmızı ve Kan 1”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 45, 30 Haziran 1325, s. 297-301. Mütercimi: Ayın. (Akil) Kaf. (Koyuncu).

159 Nüzhet Haşim, s. 99.

160 Raif Necdet, “İstibdat Tahassüsâtından: Beşer ve Cinayetler”, *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 44, 23 Haziran 1325, s. 275-276.

Temmuz ayında Selanik'te İttihat ve Terakki kulüplerine bağlı iki yeni süreli yayın çıkar. Öğrencilere yönelik bir dergi olan *Tenvir-i Efkâr* Abdi İsmet'in müdürlüğü ve başyazarlığında 8 Temmuz'da, yine aynı günlerde Rumeli köylüsüne yönelik *Vatandaş* gazetesi Necip Necati'nin başyazarlığında yayımlanır. Birbiriyle ilişkili bu iki yayının yazarları arasında Necip Necati ile Abdi İsmet'ten başka Rasim Haşmet, Mustafa Nermi, Ali Canip ve Kâzım Nami de vardır. *Vatandaş* halkçı ve köycü bir gazetedir.¹⁶¹

Moiz Kohen'in günlüğüne "Sosyalizm üzerine olan kitabımı yazmaya devam ediyorum,"¹⁶² kaydı düşmesinin (17 Ağustos'un) ertesi günü, Enis Avni *Zaman* gazetesinde "Köylünün Hakkı" başlıklı makalesini *Vatandaş*'ın yayın hayatına girmesi münasebetiyle kaleme alır. Ona göre köylü demek millet demektir. "Memleketimiz çiftçi, amele memleketidir. Öyle çiftçiler, öyle ameleler ki payitaht ve teva-bii ondan ekmek dilenir." Enis Avni'ye göre, köylünün hakkı ve hürriyeti Meşrutiyet devrinde de yerini bulmamıştır. Köylü için eski düzen sürmektedir. Reji, delikanlılarını kılıçtan geçirir. Zenginler, malını gasp eder. Memur, süre süre vergi alır. Müttegallibe, hükümdar kesilir. Sonra hükümet hâlen, rızkını ve işlerini bağlamak için nizamnameler yapar, mekteplerine bakmaz. Canlarının yanması umurunda değildir. Hükümet dört kuruş tahammüllük vermek için dört ay köylüyle gırtlaklaşır.¹⁶³

Mustafa Nermi *Tenvir-i Efkâr*'da çocuklara, sokaklarda inleyen zavallıları sevdirmeye çalışır. Çocuklara, acınacak haldeki bu biçareleri korumanın herkesin vazifesi olduğunu, düştükleri fakirlikten onları kurtarmak emeliyle çalışmala-

161 *Vatandaş* gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm, s. 211-234.

162 *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*, cilt 2: Günlükler, s. 74.

163 Enis Avni, "Köylünün Hakkı", *Zaman*, no. 281, 5 Ağustos 1325 / 18 Ağustos 1909, s. 1.

rını öğütler. İnsaniyet bunu beklemektedir.¹⁶⁴ “İnsaniyet-i Hakikiyeye Doğru” başlıklı yazısındaki enternasyonalist ve anti-militarist telkinleri daha ilginçtir. Eski zaman adamlarının hep savaşmak için yaratıldıklarını söyleyip “halbuki biz bütün insanlarla hoş geçinmek isteriz,” diye ekler. İnsanlar şimdi birbirleriyle daha güzel anlaşmakta, farklı milletler birbirinin yardımına koşabilmektedir. Bir kardeşlik duygusu mevcuttur.¹⁶⁵

Mustafa Nermi’nin fakirlere duyarlılık ve enternasyonalizm telkinlerinde bulunduğu günlerde şehirde işçilerin enternasyonalist bir etkinliği gerçekleşir. SSİF’in ikinci kitale eylemi, 28 Ağustos’ta Beşçınar (diğer adlarıyla Millet veya Prens) Bahçesi’nde düzenlenen “beynelmilel amele eğlencesi” olur. Rasim Haşmet’in de konuşma yaptığı şenlik aynı zamanda, örgütün yayın organının finansmanı için gerçekleştirilmiştir. Aynı gün dört dilde (Ladino, Bulgarca, Rumca ve Türkçe) çıkan yayın organının Türkçe versiyonunda tanıdık imzalar göze çarpar. SSİF’in Türkçe yayın organı *Amele Gazetesi*’nin yöneticisi Rasim Haşmet’tir.¹⁶⁶ Yayın hayatına girişini *Bahçe* dergisinin de duyurup tebrik ve başarısını temenni ettiği¹⁶⁷ *Amele Gazetesi*’nin yazarları arasında Mustafa Nermi de bulunur.¹⁶⁸

SSİF’in yine büyük kitlesel eylemlerinden olan 24 Ekim’deki Ferrer mitinginde ise kürsüde Türkçe konuşmayı yapan

164 M. Nermi, “Küçüklere - Neler Görüyorum”, *Tenvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 8, 13 Ağustos 1325, s. 92.

165 M. Nermi, “İnsaniyet-i Hakikiyeye Doğru”, *Tenvir-i Efkâr*, 1. sene, no. 9, 20 Ağustos 1325, s. 101-102.

166 Beynelmilel Amele Eğlencesi ve *Amele Gazetesi* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. I. Arda Odabaşı, *Osmanlı’da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 105-114, 135-137, 201-202; I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 114-117, 137-138, 312-322.

167 *Bahçe*, 1. sene, 2. cilt, no. 52, 25 Ağustos 1325, s. arka kapak dış yüz.

168 “Müellif ve mütercim” olarak “Sendikalizm” başlıklı bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Bkz. Mete Tunçay, s. 473 (“Belgeler” kısmı).

kişi İttihatçı Celal Derviş'tir.¹⁶⁹ Raif Necdet "Ferrer'in Büyük Ruhuna" ithaf ettiği yazısını İstanbul'da yayımlarken,¹⁷⁰ Moiz Kohen de Selanik'te *Sosyalizm* isimli eserini forma forma neşre başlar.¹⁷¹ 3 Kasım'da günlüğüne, "sosyalizm gibi ciddi mevzularda eser vermeye çalışmak lazım," diye yazmaktadır.¹⁷² SSİF üyesi ve yayın organı *Amele Gazetesi*'nin müdürü Rasim Haşmet mitingin hemen ardından (27 Ekim'de) *Bahçe* dergisinin baş sütununda meseleyi ele alırken,¹⁷³ kardeşi Haşmet Ali'nin "Ferrer İçin" şiiri de aynı sayıda yer bulur.¹⁷⁴

Ferrer konusunda sert tepki gösteren Rasim Haşmet enternasyonalist ve devrimci şiddet yanlısı bir tutum alır. Ferrer meselesinin İspanya'nın bir iç meselesi değil, bütün uygarlık âlemine ait acı bir hadise olduğunu ve insanların eşitliğini vurgular. Ona göre gerçeğin ve adaletin önünde bütün kavimler küçük, bütün ihtişamlar sefil, bütün iktidar ve nüfuzlar hiç kalmakta, fakir işçinin isyan sesi İspanya saraylarında gururla yankılanmaktadır. Ferrer'in intikamını almak için bomba taşıyan eller vazifeleri başına gitmiş, silah başına geçilmiştir. İspanya kralı, saray sahipleri, vicdanlarını papazlara satan hâkimler birer çukura girecektir. Eylem birliği içinde insanlar kardeş olmaya başlamıştır. Zayıf, aciz, cahil bilinen halk, adaletin anlamını, insanlığın gayesini anlamakta; hükümetlerin suiistimal, rahiple-

169 Ferrer mitinginin detayları ve Celal Derviş'in konuşma metni için bkz. 1. Arda Odabaşı, "Ferrer Olayı'nın Osmanlı'da Yankıları ve Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Mitingi", *Toplumsal Tarih*, sayı 319, Temmuz 2020, s. 36-41.

170 Raif Necdet, "Ah, O Zaman", *Resimli Kitap*, no. 13, Teşrinievvel 1325, s. 76-77. Ayrıca bkz. Raif Necdet, *Hisler ve Fikirler*, s. 62-64.

171 "Âsar-ı Münteşire", *İkdam*, no. 5427, 16 Teşrinievvel 1325, s. 5.

172 *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*, cilt 2: *Günlükler*, s. 80. Ama kitabını tamamlayamaz. Bkz. Jacob M. Landau, s. 15.

173 Rasim Haşmet, "Haftalık Notlar", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 6, 14 Teşrinievvel 1325, s. 81-85.

174 Haşmet Ali, "Ferrer İçin", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 6, 14 Teşrinievvel 1325, s. 92.

rin iğfal, vaizlerin mugalâta ettiğini kavramakta, gerçek çıkarlarını, haklarını takdir ve esas ihtiyaçlarını tayin etmektedir. Yalanlara, riyalara, tahakkümlere, hilelere karşı durmaktadır. Bütün bu buhranlar arasında hak ve adalet, nur ve hakikat için geçmişin bağlarından ve inançlarından kurtulmuş dimağlar toplanmayı; teşkilata sahip kuvvet olmayı, savaş açmayı başarmaktadır. Rasim Haşmet'in konuyla ilgili alıntılar yaptığı kaynaklar arasında Fransız Sosyalist Partisi'nin aylık yayın organı *Socialisme* ile Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin merkez organı *Vorwaerts* gibi sosyalist yayınlar, Fransız sosyalizminin önderlerinden Jules Guesde ile ("büyük" sıfatıyla niteleyerek hayranlığını dışa vurduğu) Jean Jaurès de vardır.¹⁷⁵

17 Kasım'da Enis Avni'nin yönetiminde yayın hayatına giren *Hak* gazetesi ise Federasyon'un mitingini övmüş, "büyük ve insan Ferrer için, büyük ve insanca bir miting yapan Osmanlılara" Ferrer adına izafetle bir ilkokul kurmalarını teklif etmiş, bundan kaçacak hiçbir "arkadaşın" düşünülmeceğini belirtmiştir.¹⁷⁶ Benaroya da hatıratında, SSİF'in az sonra açacağı kütüphane ve kitapevine "Ferrer" adını verdiğini yazar.¹⁷⁷

Hak gazetesinin yayın hayatına girdiği gün *Bahçe*'de Rasim Haşmet'in "Kardeşlik" şiiri yayımlanmaktadır. Bu uzunca eserinde inildeyen, acı çeken tüm insanlık için (ulus, ırk, etnisite ayrımı gözetmeksizin) kardeşliği arayıp yüceltir. Hümanist, anti-militarist ve enternasyonalist bir çizgi ortaya koyar. Onun deyişiyle savaş ve kavga acı şeylerdir. İnsanın görevi ölmek veya öldürmek değil, iyilikle rahat içinde yaşamaktır. Etnik/ulusal/ırkî ayrımlar yalan ve fanidir. Os-

175 Rasim Haşmet, "Haftalık Notlar", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 6, 14 Teşrinievvel 1325, s. 81-85. Ayrıntılar için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 203-207.

176 "Ferrer Mektebi", *Hak*, no. 1, 4 Teşrinisani 1325, s. 4.

177 George Haupt ve Paul Dumont, s. 294.

manlı toprağı da bu ayrımı bilmez; kardeşlikten başka şey tanımaz.¹⁷⁸

Bir hafta sonra (24 Kasım'da) yayımlanan "Sosyalizm Arkasında" başlıklı şiiri ütöpik sosyalist Saint-Simon'a ithaf edilmiştir. Zengin-fakir karşıtlığı, zenginin fakirin sefaletini ve acılarını umursamazlığı, insanlığın acılar çekerken eşitliği arayışı ana temayı oluşturur. Bir isyan havası taşıyan şiirde ezilenlerden yana saf tutulmuş, varlıklıların vurdumduymazlığı ve gaddarlığı eleştirilmiştir. Sadece kazan-cına tabi olan zenginin rahat ve zevk içindeki yaşamı ile fakirin çileli hayatı karşılaştırılır. Rasim Haşmet'e göre zenginin kıymeti ve asaleti bir hiçten ibarettir. Her serveti, hazineleri üreten aslında fakirler, ezilenlerdir. Zengin rahat içinde saraylarda gezerken, fakirler ağlaşmaktadır. Biçare insanlığın ilerleyişi ve hukuku bundan ibarettir. Zenginlere ve zenginliğe ebedî bir nefretin açıkça dile getirildiği şiirde servetlerin kaynağı sorgulanır. Kanunların hep yalan olduğu ifade edilirken kanuni/siyasi eşitliğin aldatıcılığına da işaret edilmiş olur. Rasim Haşmet'e göre kibar zümrelerin maksatları mahvolmalı, alçak ve sefil servet narası son bulmalıdır.¹⁷⁹

SSİF'in en faal olduğu sene 1909'dur. En çok sayıda ve en kitlesel eylemlerini bu yıl içinde gerçekleştirmiştir. Anastasiadou, "Federasyonun tarihinde 1909 özellikle görkemli bir yıl olmuştu," derken¹⁸⁰ haklıdır ama 1909 sadece Federasyon için değil, Türkler de dâhil bütün Selanik sosyalizmi için çok parlak geçmiştir. Hatta Batılı bir gözlemci (M. Hartmann), 1909'da yayımlanan eserinde, Meşrutiyet'in ilk yıllarında Selanik'teki Türk, aydın çevreler üzerinde önde ge-

178 Rasim Haşmet, "Kardeşlik", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 9, 4 Teşrinisani 1325, s. 139-142.

179 Rasim Haşmet, "Sosyalizm Arkasında", *Bahçe*, 2. sene, 3. cilt, no. 10, 11 Teşrinisani 1325, s. 151-153.

180 Meropi Anastasiadou, s. 369.

len Alman sosyalistlerinden August Bebel'in fikrî tesirlerinden söz etmektedir.¹⁸¹

1910

1910 senesinin Ocak ayında Selanik'te yeni bir günlük gazete yayın hayatına girer. ITC'nin yayın organı *Rumeli*'nin başyazarlığını bir süre Kâzım Nami yürütür.¹⁸² O sırada Selanik Hukuk Mektebi'ne devam etmekte olan (1890 Usturumca doğumlu) Mehmet Zekeriya [Sertel] matbuat hayatına *Rumeli*'de atılır. Gazetenin başına daha sonra Yunus Nadi [Abalıoğlu] Bey geçecektir.¹⁸³ Kâzım Nami, Tolstoy'un başyapıtlarından *Anna Karenina*'nın tercümesini yayın hayatına girer girmez gazetede tefrika etmeye başlar.¹⁸⁴

1910 senesi de sosyalizm bakımından canlı geçecektir. Bu yıl İstanbul sosyalistleriyle temaslar sıklaşmış gibidir. 26 Şubat 1910'da İstanbul'da Hüseyin Hilmi'nin *İştirak* dergisi yayın hayatına girdiğinde, daha ilk sayısında Selanikli isimler göze çarpar. Ali Canip, arkadaşı "Rasim Haşmet'e" ithaf ettiği "Sosyalizm" başlıklı, sosyalizme olumlu yaklaşan mensur şi-

181 Akt. Mete Tunçay, s. 20 ("Belgeler" kısmı). Quataert de söz eder. Kuruluşundan birkaç ay sonra, *Journal del Laborador / Amele Gazetesi*'nin ikinci sayısını çıkardığı sırada (yani Eylül 1909'da) Selanik Amele Cemiyeti'ni ziyaret eden bir Alman, o zaman kulübün Alman sosyal demokrasisi üzerine son derece bilgili 100 üyesi olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Donald Quataert, s. 120-121.

182 *Hüsûn ve Şiir* dergisindeki makalelerinde "Rumeli Sermuharriri" imzasını kullanacaktır ve Ali Canip aynı dergide "Rumeli Sermuharriri" olarak Kâzım Nami'nin mizahî bir portresini kaleme alır. Bkz. Kahkaha [Ali Canip], "Sahife-i Handekâr: 2- Rumeli Sermuharriri", *Hüsûn ve Şiir*, 1. cilt, no. 6, 16 Ağustos 1326, s. 48.

183 Kâzım Nami Duru, s. 42-43; Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 5. basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Şubat 2001, s. 31-33.

184 Gazetenin eksiksiz bir koleksiyonuna ulaşamadığı için ilk kısmın çıktığı sayı tespit edilememektedir. 14. kısım, 14 Şubat 1910 tarihli nüshada yer alır. Bkz. Leon Tolstoy, "Anna Karenin", *Rumeli*, 1. sene, no. 17, 1 Şubat 1325, s. 3. Mütercimi: K. [Kâzım] N. [Nami]. Tefrika tamamlanmaz.

irini yayımlar.¹⁸⁵ Görev gereği tayini nedeniyle artık Bursa'da bulunan Hakkı Baha da *Yeni Asır* gazetesinde çıkan makalelerinin devamını 16 Nisan 1910'da *İştirak*'te getirmiştir.¹⁸⁶

Selanik'te 1 Mayıs'ın Balkan sosyalist hareketinin önde gelen simalarından Kristian Rakovski'nin de katılımıyla SSİF tarafından serbestçe kutlandığı¹⁸⁷ günlerde, Rasim Haşmet'in "Sendikalizme Dair" başlıklı makalesi İstanbul matbuatında yer bulur. Rasim Haşmet'e göre sendikalizm sosyalizm kadar önemlidir. Sosyalizmin iktisadi hayatta gerçek düşman olan sermaye karşısına koyduğu kuvvettir. Sendikalizmin esasları da sosyalizm gibi işçi sınıfının mağduriyetinden doğar. Rasim Haşmet, ücretliler üzerinde hüküm süren esareti, emek-sermaye çelişmesini vurgular. Emekçiler yeni iktisadi saltanatın nüfuz ve tahakkümü altında birer esirden, aciz birer hayvandan beter şekilde sürüklenmektedir. Başkasının emeğine dayanan sermayedar her gün daha çok kazanırken, gerçek üretici olan işçi o oranda mahvolmaktadır. Sermayedarlar ne kadar menfaat elde ediyorsa, işçilere karşı o kadar zorba bir vaziyet almış ve zavallı emekçiler o oranda düşkünleşmiştir. Çağın efendisi olan "patron"u kendi mal varlığından başka hiçbir şey müteessir edemez. Patron, bir çıkar aleti haline getirdiği insanı düşünmez. İşçi, Fransız Devrimi'nden beri özgürlüğünü kazanmıştır ama çalışmak için, açlıktan serbestçe ölmek şartıyla. İsteddiği fikri yayabilir ama sermayedarın fikirlerine aykırı olmamak ve maddi çıkarlarına zarar vermemek şartıyla. Fransız Devrimi imtiyazları kaldırmış fakat emekçilerin durumunu düzeltecek, onları refaha kavuşturacak vasıtalara müracaat etmemiştir. Bilakis işçiye yasaklar getirmiş, böylece sermayenin keyfi icraatlarına yolu açmıştır. Rasim Haşmet, Fransız Dev-

185 Ali Canip, "Sosyalizm", *İştirak*, sene 1, no. 1, 13 Şubat 1325, s. 13.

186 Hakkı Baha, "Teessüratım 3", *İştirak*, sene 1, no. 8, 3 Nisan 1326, s. 116-117.

187 George Haupt ve Paul Dumont, s. 85-86.

rimi ile 1908 Devrimi'ni bu açıdan kıyaslayıp benzerliğin altını çizer. Avrupa'da işçiler sermayeye karşı koyabilmek için birleşmenin, örgütlü hareket etmenin kesin bir gereklilik olduğunu anlamışlardır. Bu fikirle işçi federasyonları, sendikalar kurulmaya başlamış, sendika teşkilatları, işçi örgütleri giderek güçlenmiştir. Rasim Haşmet temel bir ilkeyi de hatırlatır: "Amelelerin felahı, amelelerin kendilerinin eserinden başka bir şey olmayacaktır."¹⁸⁸

14 Nisan 1910'da Manastır'da yayın hayatına giren *Hüsün ve Şiir* dergisi Temmuz ayında Selanik'e taşınır. Derginin kurucuları Hüseyin Hüsnü ile İsmail Suphi (Suphi Ethem)'dir.¹⁸⁹ İttihatçı Dr. Nâzım'ın yeğeni olup 1905'te *Çocuk Bahçesi*'nde gördüğümüz Hüseyin Hüsnü, 1910'da Selanik Hukuk Mektebi talebesidir. Derginin kuruluşunda Mustafa Nermi ile Ali Canip'in de payı bulunur.¹⁹⁰ Diğer yazarları da tanıdık simalardır: Rasim Haşmet, Mustafa Nermi, Akil Koyuncu, Kâzım Nami, Ömer Seyfettin,¹⁹¹ Enis Avni gibi... Bu arada, *Hüsün ve Şiir* Selanik'e taşınırken (Temmuz 1910'da), yazarlarından Akil Koyuncu da ağabeyi Necip Necati ile birlikte Selanik'ten ayrılıp İzmir'e yerleşir.¹⁹²

188 Rasim Haşmet, "Sendikalizme Dair", *Resimli Kitap*, cilt 4, no. 20, Mayıs 1326, s. 655-663. Daha detaylı bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 208-214.

189 İsmail Suphi 1910 sonlarından veya 1911 başlarından itibaren Suphi Ethem ismini almıştır. II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin önde gelen evrimci materyalistlerindendir. İlerleyen yıllarda Türk Spartakistleri ve Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bazı mensuplarıyla ilişki içinde bulunacak olan Suphi Ethem hakkında bkz. Arda Odabaşı, "Suphi Ethem Bey'in *Tabiat*'ı", *Bilim ve Ütopya*, sayı 152, Şubat 2007, s. 42-49; İ. Arda Odabaşı, "Suphi Ethem Bey ve *Beşer ve Tabiat* Dergisi", *Bilim ve Ütopya*, sayı 159, Eylül 2007, s. 28-42.

190 Tahir Alangu, s. 156-157; M. Nermi, "Gökalt Etrafında Selanik Hatıraları (Ziya Gökalt Etrafında Hatıralar I)", *İş*, yıl 1, sayı 3-4, Temmuz-Tişrin 1934, s. 178; Ali Canip Yöntem, "Devirlerden Hatıralar", s. 4; Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947, s. 9.

191 Ömer Seyfettin bu dergide çıkan "Saat" isimli şiirini (no. 2, s. 7) Hakkı Ba-ha'ya, "Oh, Sus!" başlıklı şiirini (no. 8, s. 72) ise Rasim Haşmet'e ithaf etmiştir.

192 Ö. Faruk Huyugüzel, s. 41.

Daha ilk sayısında yine bir Tolstoy tercümesine rastlanan¹⁹³ *Hüsûn ve Şiir*'de bilhassa Rasim Haşmet ile Mustafa Nermi ideolojik duruşlarıyla göze çarparlar. Sözgelimi Rasim Haşmet'in 14 Ağustos 1910'da yayımlanan "Ibsen ve Biz" başlıklı makalesinde sosyalizm açıktan açığa savunulur. Rasim Haşmet'e göre büyük servetlerin lehine olarak sefiller, fakirler yekûnu her gün büyümektedir. Diğer taraftan vicdanlar uyanmakta, insanlık yeni bir âlem, yeni bir ufuk aramaktadır. Sosyalizm bu müthiş tekâmül ihtiyacını tatmin edecek mahiyettedir. Fakat sosyalizm bir hastalığı münferit olarak değil, umumiyeti itibariyle düşünür. Acaba sosyalizm de tek tek her şahsın olgunlaşmasına ve ilerlemesine muhtaç değil midir? İşte bu noktada Norveçli yazar ve düşünür Henrik Ibsen'i dinlemek gerekir. Ibsen iyimserdir. Hayatımız kötü ise onu ıslah etmenin ve refaha ulaştırmanın elimizde olduğunu söylerken haklıdır. Sarf edilen her gayret ergeç bir fayda verecektir. İnsanlık karanlıktan aydınlığa doğru gitmektedir.

Hakkı Baha Bey vatan sevgisinin insanlığın gençliğinin bir çeşit ihtirası olduğunu, insanlığın olgunluk yaşının iki muhabbeti (insan ve fazilet) olacağını söylemektedir ki Rasim Haşmet bu görüşe katılır. Fransız sosyalist (ve Fransız Sosyalist Partisi'nin aylık dergilerinden *Revue Socialiste*'in yöneticisi) George Renard'a atıfta bulunmakla yetinmez, 1905'teki örtük Saint-Simon atfını da açıklığa kavuşturur. Sosyalizmin çok muhterem atası Saint-Simon'un "altın devri arkamızda, mazide değil, önümüzde müstakbeldedir," sözünün yazılı olduğu bayrağı gençler takip etmelidir. Rasim Haşmet'in Osmanlı gençlerinden isteği bu "altın devri"ne (sosyalizme) itimatlarıdır. Yüzyılın bütün "ulema-yı içtimaiye"si (toplumcuları) gelecekten ümitlidir. Okulun kışlayı kaldıra-

193 Lev Tolstoy, "Felsefe Katreleri: Son Menzirim", *Hüsûn ve Şiir*, no. 1, 1 Nisan 1326, s. 6-7. Mütercimi: Elif. Naci.

cağı, fikrin “hatt”a (buyruğa veya sınıra) hâkim olacağı bilinmektedir. Yarın bayraklar, bütün kan ve vahşet timsalleri, batıl itikatlar, bütün bu kanlı yalanlar, ölen bütün mabutların ve hurafelerin yattıkları kuruntular seması içine bir daha doğmamak üzere gireceklerdir.

Ibsen eski inanç, kanun ve düşüncelerin, cinayetlerden kalma haksız esasların ölümünü, sosyalizmin ilerleyip yeni günün doğuşunu, bireyin vicdani uyanışında ve yükselmesinde, azim ve irade sahibi olmasında aramaktadır. İnsanları aydınlık bir geleceğe ikna etmek; bu aydınlık geleceği hazırlamak ve temin etmek için vicdanda bir zevk, bir uyanış ve nihayet bir azim ve irade uyandırmak; bu azmin gerçekleşmesine sebep olabilecek telkinde bulunmak, zaferin en büyük safhasına ulaşmaktır. Rasim Haşmet'e göre her halde karanlık bitecek, eski surlar çökecek, eski akideler devrilecek, örümcekler mazi kapısına inecek, süngü demirleri saban demirlerine dönüşecektir. Doğmak ve yaratmak zamanı gelmiştir.¹⁹⁴

29 Ağustos'ta çıkan ertesi sayıda ise Mustafa Nermi, yenilikçi ve gerçekçi Felemenk yazar Jacobus Johannes Cremer'i eserleri ve dünya görüşüyle kapsamlı şekilde tanıtır. Şehirden uzak bir kır hayatı yaşamayı arzulamış bir “köycü” olan Cremer, köylülerin yaşamını, köy hayatını, çiftçi ailesini bütün perişanlığı, ezilmişliği ve sefaleti, yani tüm gerçekliği içinde anlatan eserler vermiş, Hollanda Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden biri olmuştur. Ezilen köylüden yana saf tutan Cremer, örneğin *Köy Hatıraları* başlıklı eseriyle âdil bir sosyalizmi savunmuştur. Cremer ile Tolstoy arasında ruhsal ve düşünsel yönden açık bir benzerlik vardır. Cremer, Hollanda'nın Tolstoy'udur; popüler bir filozoftur.¹⁹⁵

194 Rasim Haşmet, “Ibsen ve Biz”, *Hüsün ve Şiir*, 1. cilt, no. 5, 1 Ağustos 1326, s. 26-28. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 214-217.

195 M. Nermi, “Hollanda Edebiyatı'ndan: Jacobus Johannes Cremer”, *Hüsün ve Şiir*, 1. cilt, no. 6, 16 Ağustos 1326, s. 36-39, 42-44.

Ekim 1910'da Rasim Haşmet, İtalyan psikiyatri profesörü ve kriminolog, İtalyan pozitivist kriminoloji okulunun kurucusu Cesare Lombroso'nun *Anarşistler* adlı kitabından tercüme ettiği bir bölümü, "Anarşizme Dair" başlığı altında tefrikaya girer. Böyle bir tercümedeki niyetin anarşizmi Osmanlı okuruna tanıtmak kadar, "hükümet" meselesini açmak olduğu da söylenebilir. Nitekim yazı, "hükümetin lüzum-ı mevcudiyeti nedir?" sorusuyla başlar. Hükümet bir gasp, bir zor meselesidir. Hükümetin lüzumunu ispatlamak için kullanılan kuramlar batıl fikirler üzerine kuruludur. Hükümet, bir azınlığın bütün halk üzerinde keyfi şekilde hüküm sürmesi, azınlığın mülkiyet imtiyazlarının temin edilmesi demektir.

Bireyleri kanunlara uymaya mecbur etmek için kuvvet istihdam eden hükümet, milletten, halktan ayrı ve imtiyazlı bir sınıf oluşturur. Hükümetin imtiyazlı bir sınıf oluşturmadığı, etrafında imtiyazlı bir sınıf kurmadan yaşayabildiği, bütün toplumun sadık hizmetkârı ve vekili olarak kaldığı farz edilse, hükümet işlevini kaybeder. İnsanlar eski zamanlardan beri bütün kuvvetleri, zekâları, arzu ve iradeleri yutan, gayesine ulaşmasını engelleyen veya işine yaramayan her uzvu yok eden bir hükümet usulünün etkisi ve idaresi altında yaşamaya alışmışlardır. Bu nedenle, etraflarında meydana gelen her şeyin hükümetin arzusu sayesinde gerçekleştiğine, hükümet olmazsa toplum içinde ne kuvvet ne zekâ ne de iyi niyetin kalacağına büyük bir saflıkla inanırlar. Bu, işçinin –doğaya ait kuvvetleri sanki mülk sahibi yaratıyormuş gibi– efendisiz yaşayamayacağını zannetmesine benzer.¹⁹⁶

196 Cesare Lombroso, "Mebâhis-i İltimaiye ve Felsefiyeden: Anarşizme Dair", *Hüsn ve Şiir*, 1. cilt, no. 8, 21 Eylül 1326, s. 75-78. Mütercimi: Rasim Haşmet. Yazının sonunda "mabadi var" kaydı bulunmakla birlikte arkası gelmez. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 218-219.

Selanik'te 1910 senesi sonlarına gelindiğinde işçi hareketi ve grevler son bulmuş değildir. *Bahçe* dergisi buna örnek gösterilebilir. *Bahçe*'nin yayımı 1910 senesinde ciddi kesintilere uğramıştır. Dergi Ocak ayından Ağustos ayına aylarca çıkmaz. 23 Ağustos'ta yeniden neşre başladıktan sonra da düzenlilik sürer. Bu sorunlu halin nedeni veya nedenleri tam belli değilse de her hâlükârda grev faktörünü hesaba katmak gerekebilir. Nitekim derginin 8 Aralık 1910 tarihli sayısının kapağında şu açıklama yapılır: "Muhterem karilerimize: Bu numromuz vakt-i muayyeninde intişar edemedi. Zira matbaamızdaki mürettepler grev ilan ederek işlerini terk etmişlerdi. Kabahati bizden ziyade müstahdemine ait olan bu tehir-i neşreden dolayı muhterem karilerimizin aflatını dileriz."¹⁹⁷

Bu, *Bahçe*'nin tespit edilebilmiş son nüshasıdır. Bilebildiğimiz kadarıyla bir daha çıkmaz. 1911'de Selanik'te yeni dergiler yayın hayatına girerken, düşünsel atmosfer de dönüşmeye başlayacak, sosyalist düşünce ve hareket eski canlılığını kaybetme yoluna girecektir.

Kısa bir değerlendirme

Temmuz 1908'den 1910 senesi sonuna dek Osmanlı toprağı Selanik'te sosyalizm, canlı ve etkin bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkar. Bu tespit sadece gayrimüslim Osmanlılar için değil, Türkler/Müslümanlar için de geçerlidir. Hatta Türkler arasında sosyalizm esintileri 1904-1905'ten beri hissedilmektedir.

Okumakta olduğunuz makale Türklere odaklanmış olmakla birlikte, buraya kadar resmedilen genel tablodan çıkarılabilecek ilk sonuç, sosyalizmin tek tek etnik/dinsel gruplara indirgenemeyeceğidir. 20. yüzyıl başında Selanik'te Osmanlı unsurlarına münhasır izole sosyalizmlerden ziya-

197 *Bahçe*, 2. sene, no. 22, 25 Teşrinisani 1326, s. 325.

de, çok unsurlu ve unsurlar arası bir sosyalist alandan söz etmek daha makul olabilir. Farklı etnik ve dinsel gruplardan müteşekkil bir nüfusa sahip olan, üstelik devrimin merkezi olması hasebiyle kozmopolitliği daha da güçlenen Selanik'te sol düşünce ve hareket, farklı Osmanlı unsurları arasında etkileşimin belirdiği geçişken bir platform olarak zuhur eder. Kaldı ki zaten enternasyonalizm iddiası taşımakta ve işçi sınıfını bölen etnik ve dinsel farklılıkları aşma hedefi gütmektedir. 1908 Devrimi'nin estirdiği Osmanlıcılık (ittihad-ı anasır, yani farklı unsurların Osmanlı vatandaşlığı üst kimliğinde birleşmesi) rüzgârı da bunun için uygun ve de meşruiyet sağlayıcı bir zemin oluşturur. Sosyalizm sık sık Osmanlıcılıkla eklemlenir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık ile sosyalizm (1908-1910'da) birlikte yükselmiş, (1911'den itibaren) birlikte gerilemişlerdir.

Selanik'te sosyalizmin Osmanlıcılıkla irtibatlı, farklı unsurlar arasında geçişken ve etkileşimli bir alan olarak belirmesinin en açık göstergelerinden biri SSIF'in kendisi ama ondan da çok, SSIF'in elde ettiği başarılarıdır. Osmanlı'daki diğer sol oluşumlarla kıyaslandığında, SSIF kitle tabanına ve kitlesel eylem kabiliyetine sahip belki de tek örgüttür. Sosyalist bir örgütün neredeyse iki ayda bir eylem yapabilmesi, bu kitle eylemlerinde 5-6 bin gibi hatırı sayılır kalabalıkları bir araya getirebilmesi, Osmanlı ölçeğinde son derece parlak başarılarıdır. Bunun altında yatan nedenlerin en belli başlılarından biri SSIF'in tüm unsurları kucaklayan ve Osmanlı birliğini benimseyen çizgisi ise, bir diğeri de ITC ile kurduğu ilişkiler olsa gerektir.

Salt niceliğe bakarak SSIF'i bir Yahudi örgütü/sosyalizmi şeklinde konumlandıran perspektif, bu örgüt içinde yer almış farklı unsurların rollerini önemsizleştirdiği gibi, ITC ile SSIF arasındaki ilişkileri daha en baştan olumsuzmuş gibi sunarak da aslında "Türk faktörünü" perdeler. Çünkü Ra-

sim Haşmet gibi Türk sosyalistler aynı zamanda İttihatçıdır. Gerçekte Selanik için bir Yahudi, Bulgar veya Türk sosyalizminden ziyade, içinde Yahudilerin, Bulgarların, Rumların ve Dönmeler de dâhil olmak üzere Türklerin yer aldığı bir sosyalizmden söz etmek daha isabetli olur. Yine de literatürdeki ihmal dolayısıyla bu makale seyrini Türklerle sürdürecektir. Bu bir çelişki gibi görünebilir ama bilakis, kızışmış Türklerin (literatürce yadsınan) varlığı aslında Osmanlı sosyalizminin çeşitliliğini ve çok unsurluluğunu anlatır.

Bu makale kapsamında anılan isimler üzerine genel bir değerlendirmeye girişilecek olursa, göze ilk çarpan şey, çok boyutlu bir ilişkiler ağı içindeki bir çevreyle (muhtle) karşı karşıya olunduğudur. Tanışıklıkları, ahabplıkları, dostlukları (ve belki küslükleri de) bulunan kimseler; arkadaş grupları, aynı ailenin fertleri (kardeşler), sınıf arkadaşları, aynı okulların hocaları ve öğrencileri, meslektaşlar, aynı örgütlerin üyesi yoldaşlar gibi. Söz konusu olan tam olarak, başka şeylerin yanı sıra sosyalizmin de tedavülde olduğu bir ilişkiler ağıdır.

İkincisi, söz konusu olan bir kuşak, bir jenerasyondur. Makale boyunca anılan Selanikli, Selanik'te yaşamış veya Selanik'le bir şekilde ilişkili isimlerin büyük bölümü 1880'lerde doğmuştur ve 1908 Devrimi patlak verdiğinde henüz 20'li yaşlardadırlar. Ali Ulvi, Mustafa Kemal ve Raif Necdet 27, Celal Derviş, Abdi İsmet ve Benaroya 26, Moiz Kohen 25, Enis Avni ve Ömer Seyfettin 24, Rasim Haşmet ve Akil Fevzi Koyuncu (ve belki Yusuf Osman da) 22, Ali Canip ve Şefik Hüsnü 21 yaşındadır. En küçüklerden Mustafa Nermi, Zeke-riya Sertel gibi 18'indedir. Hüseyin Hüsnü'nün yaşını tam bilemiyorsak da Mustafa Nermi'den büyük olmadığı söylenebilir. Celal Derviş'in 1895 doğumlu kız kardeşi Sabiha Nazmi'nin (yakın geleceğin sosyalistlerinden Sabiha Sertel) yaşlarında olsa gerektir. Grubun en ihtiyarları bile daha 35'i görmemiştir. Kâzım Nami 32, Hakkı Baha 29 yaşındadır.

Üçüncüsü, bu isimlerin hepsi modern tarz eğitim almış mekteplilerdir. Hemen hepsi Fransızca bilir. Büyük bölümü öğrenci veya öğretmendir veya aynı anda her ikisidir. 1910'da Rasim Haşmet, Ali Canip, Mustafa Nermi, Hüseyin Hüsnü, Abdi İsmet, Mehmet Zekeriya ve Nebizade Ahmet Hamdi Selanik Hukuk Mektebi talebesidirler. Avukatlık yapan Moiz Kohen de hukuk okumaktadır. Necip Necati, Ali Ulvi, Abdi İsmet, Rasim Haşmet, Yusuf Osman ve Ali Canip öğretmendirler. Akil Koyuncu Resne'de okul müdürlüğü yapar. Avukat Celal Derviş Hukuk Mektebi'nde ders verir.

Hakkı Baha, Kâzım Nami, Raif Necdet gibi meslekten asker olanlar da asker olmaktan ziyade öğretmendirler. Raif Necdet'in Harbiye'den 1900'de mezun oluşunun ardından neredeyse bütün meslek hayatı öğretmenlikle geçer.¹⁹⁸ 1902'de görev gereği Selanik'e yerleşip 1906'da Selanik Askerî Rüstiyesi'nde muallimliğe tayin edilen Hakkı Baha, bu okulda üç buçuk sene öğretmenlik yapar.¹⁹⁹ 1908 Devrimi'nin ardından ders kitabını bastıracaktır.²⁰⁰ Kâzım Nami 1898'den 1902'ye kadar Tiran ve Berat (Arnavutluk) rüstiyelerinde öğretmenlik yapmış, 1903'te Selanik'te göreve başladıktan sonra Selanik İdadisi, Hamidiye Sanayi Mektebi ve Fransız Lisesi'nde dersler vermiştir. Temmuz 1910'da Selanik Vilayeti Maarif Müfettişliği görevine atanacak, Ağustos ayında askerlikten istifa edecektir.²⁰¹ Ömer Seyfettin de 1907-1908'de İzmir'de Jandarma Okulu'nda öğretmenlik yapmıştır.

Selanik gençlerinin 1910 sonlarında şehre yerleşen Ziya Gökalp'in etrafında pervane olmadıklarını, oldukça donanımlı ve bu arada sosyalizm hakkında da bilgili oldukla-

198 Ayfer Yılmaz, s. 15-16.

199 Ö. Faruk Huyugüzel, s. 169.

200 Selanik Rüstiye-i Askeriyesi Kitabet Muallimi Hakkı, *Usul-i Tenkit*, Selanik: Akvaroni Matbaası, 1324.

201 I. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, s. 295-298.

rnı dile getiren Ali Canip Yöntem'in bu uyarısı hem genel olarak hem de sosyalizm özelinde çok değerlidir. Gökalp'in önemi ve Selanik'te 1911'den itibaren beliren etkisi yadsınmaz ama 1908-1910 Selanik matbuatına kaba bir göz gezdirmeye bile, Gökalp'ten önce şehrin Türkçe fikir hayatının ne denli canlı ve zengin olduğunu fark etmeye yeter. Gerçekten de sözgelimi Gökalp'le özdeşleştirilen sosyolojiyle de gayrimüslimlerle özdeşleştirilen sosyalizmle de Türkçe matbuatta kolayca karşılaşılır.

Bahsi geçen çevrenin çeşitli düzlemlerdeki örgütlülüğünün altı çizilmelidir. Kimilerinin sendikalar ve cemiyetlerdeki faaliyetlerine daha evvel temas edildi. Siyasi bakımdan Jön Türk geleneğinden gelme bu isimlerin ezici çoğunluğu İttihatçıdır. ITC'nin resmen üyesidir ve Cemiyet'in kulüp gibi organlarında faal görevler almışlardır. Bir kısmı SSIF ile değişik düzeylerde ilişkilidir. Rasim Haşmet SSIF üyesi ve yayın organının yöneticisidir. Mustafa Nermi, Enis Avni ve Celal Derviş'in SSIF ile bir şekilde ilişkisi söz konusudur.

Selanik'te sosyalist hareketin 31 Mart Vakası'nın ardından hız kazanması tesadüf olmasa gerektir. 31 Mart'ın yeni rejim bakımından hayati bir olay olarak etkisi bir yana, isyanı bastıran Hareket Ordusu'nun rolü de tartışılmalıdır. Hareket Ordusu gönüllüleri arasında Benaroya gibi sosyalistler bulunur. Benaroya'nın kendisinin de belirttiği gibi, Hareket Ordusu'na katılanlar "şanlı seferden" döndüklerinde kahraman olarak karşılanmış, yiğitlikleri dolayısıyla işçileri etkilemişlerdir. Bu prestijli konumdan da yararlanılarak örgütlenmeye girişilmiştir.²⁰² Üstelik çok uluslu ve çok dinli bir yapı arz eden Hareket Ordusu saflarında karşı-devrime karşı omuz omuza savaş, İttihatçılarla Balkanlı sosyalistleri yakınlaştırmış olsa gerektir.

Zaten, bilhassa Paul Dumont tarafından dillendirilen iddi-

202 George Haupt ve Paul Dumont, s. 289.

anın aksine, ITC ile SSIF arasındaki ilişkiler bütün bir 1909 senesi boyunca ve 1910'un önemli kısmında gayet sıcak seyretmiştir. SSIF'in, işçi örgütlerine baskı yaptığı gerekçesiyle hükümetten ilk kez şikâyet ettiğini görebilmek için 1910 senesinin Ağustos ayını beklemek gerekir.²⁰³ İki örgüt arasındaki iş birliği ancak 1910 senesinin ikinci yarısında bozulmaya başlar.²⁰⁴

Selanik'in kamusal hayatında ve erken Türk sosyalizminde Dönme (Sabataycı) kökenli simalar önemli bir yere sahiptir. Örneğin Necip Necati, Ali Ulvi ve Akil Koyuncu kardeşler, Raşim Haşmet ve kardeşleri, Celal Derviş ve kız kardeşi Sabiha Nazmi, Abdurrahman Medhi, Abdi İsmet, Şefik Hüsnü ve Dr. Nâzım'ın yeğeni Hüseyin Hüsnü Dönme ailelerinden gelmektedirler. Çoğu bu cemaatin farklı kollarının kurdukları Feyziye ve Terakki mekteplerinde okumuş ve öğretmenlik yapmıştır.

Selanik'in Dönme cemaati üzerine geliştirilen anlatılarda etnik/dinsel kökenin esas alınması sonucu Dönmeler Yahudi dairesinde, Osmanlı Yahudilerinin parçası olarak anılabilmektedir. Elbette kendini böyle sayanlar da bulunur. Ancak, etnik/dinsel kökenleri her ne olursa olsun ve ne tür bir özel hayat yaşıyor olurlarsa olsunlar, kamusal alanda Dönmeler karşımıza Türk olarak çıkar. Müslüman/Türk isimleri kullanmaları, Türkçe konuşup yazmaları, Türkçe tedrisatlı okullar kurup işletmeleri, Türkçe gazete ve dergiler çıkarmaları, ITC gibi örgütlerde yoğun faaliyet göstermeleri, kendilerine Osmanlı ve/veya Türk kimliği biçmeleri ve hatta kimilerinin Türk milliyetçisi olarak boy göstermesi, etnik kökencilige düşmeden, Dönmelerin daha çok Türk dairesinde sayılmalarını gerektirir. Üstelik Rasim Haşmet ve Akil

203 George Haupt ve Paul Dumont, s. 75-76.

204 ITC-SSIF ilişkilerinin seyrine dair bir tartışma için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 131-147.

Koyuncu örneklerinde görüldüğü üzere, etnik/dinsel kökeni önemsizleşmiş ve hatta bu kökeni reddetmiş; Dönmeliğin tümüyle kalkmasını, Dönmelerin Türklerle kaynaşmalarını, yani bir tür doğal asimilasyonu savunanlar da vardır.²⁰⁵ Sabiha ile Zekeriya'nın (Serteller) gündeme gelen evliliğine muhafazakârlar tepki gösterirken, Sabiha'nın ağabeyi Celal Derviş'in desteklemesi, onun da geleneği reddedenler arasında yer aldığını gösterir.²⁰⁶

Selanik'in Türkçe basınında Feyziye ve Terakki gibi modern tedrisat uygulayan okulların, öğretmenlerin, Dönme kökenli Türk aydınların, İttihatçıların ağırlığı hissedilir. *Çocuk Bahçesi* ve *Bahçe* dergileri de böyledir. Sosyalizmden bakılacak olursa, Ocak 1905'te *Çocuk Bahçesi*'yle başlayan sürecin *Bahçe*'yle Aralık 1910'da bir anlamda sonlandığı söylenebilir. Selanik'te sosyalizm elbette son bulmaz ama 1911'den itibaren yeni bir döneme girilecektir. Kaldı ki Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle 1912 sonunda şehir artık Osmanlı toprağı olmaktan da çıkar. Ancak, Osmanlı Selanik ve Rumeli'sinde sosyalizm namına atılan tohumlar herhalde semeresiz kalmış değildir. Nitekim Türkiye solunun takip eden on yıllarda öne çıkacak simalarının biyografilerine üstünkörü bir göz gezdirme bile bu konuda yeterince uyarıcı olur. Şefik Hüsnü Deymer (1887 Selanik), Sabiha Sertel (1895 Selanik), Şevket Süreyya Aydemir (1897 Edirne), Reşat Fuat Baraner (1900 Selanik), Nâzım Hikmet (1902 Selanik), Hikmet Kıvılcımlı (1902 Priştine), Hasan Âli Ediz (1904 Prişkoj) hep Selanik veya Rumeli kökenlidirler. 1909-1912'de Rumeli bölgesinde (daha çok Manastır'da) yaşayan Ethem Nejat'ı da bu mecraya dâhil etmek gerekir.

205 Geniş bilgi için bkz. İ. Arda Odabaşı, "Kadın Dergisi (Selanik) Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan İlk Sabatayizm Tartışması", s. 83-112. Özet için bkz. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, s. 282-285.

206 Zekeriya Sertel, s. 67-71; Yıldız Sertel, s. 85-90.

SOSYAL DEMOKRASİDEN DEVRİMCİ SENDİKALİZME: MEŞRUTİYET İSTANBUL'UNDA BİR İŞÇİ ÖRGÜTÜNÜN EVRİMİ

STEF O BENLİSOY

Osmanlı sosyalist hareketinin farklı bileşenlerinin teorik öncülleri ve benimsedikleri siyasal stratejiyi oluşturan temel ilkeler durağan olmaktan ziyade sürekli olarak değişen ve evrilen bir biçime sahiptir. Bu bileşenler hem kendi fikri ve örgütsel pratikleri, hem Osmanlı sosyalizminin diğer bileşenleriyle olan etkileşimleri hem de uluslararası sosyalist ve işçi hareketindeki fikri arayış ve stratejik yönelimlerden beslenmişler ve kendi yapılarını buna uygun biçimde dönüştürmüşlerdir. Bu bahis bilhassa burada ele alınacak, Osmanlı sosyalist hareketinin temel yapıtaşlarından biri sayılması gereken İstanbul merkezli ve çoğunluğu Rumlardan oluşan sosyalist bir örgütlenme için çok daha geçerlidir.¹ Bu çevre 1908-1922 yılları arası dönemin büyük siyasal ve toplumsal çalkantılarına rağmen İmparatorluğun sonuna dek varlığını sürdürmeyi ve siyasal koşulların imkân verdiği anlarda başkentin işçileri arasında hatırı sayılır bir örgütsel faaliyet yaratmayı başaracaktır. Üste-

1 Kendisini Türkiye Sosyalist Merkezi (TSM) olarak adlandıracak bu çevrenin gelişimi ve gazetesi *Ergatis* için bkz. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları, II. Meşrutiyet'te Sosyalist bir İşçi Örgütü*, İstanbul, İstos Yayınları, 2018.

lik tüm bunları uluslararası işçi ve sosyalist hareketinin içerisindeki fikri ve örgütsel gelişmelerle oldukça uyumlu biçimde yapabilmeyi de ihmal etmeyecektir.

Okumakta olduğunuz çalışma İstanbul merkezli bu sosyalist çevrenin teorik ve siyasal yöneliminin evrimini büyük ölçüde kendi kaynaklarına dayanarak yeniden inşa etmeye çalışmakta. Bunu yaparken imparatorluk başkentindeki bu sosyalist çevreyi kendinden menkul biçimde değil, bileşeni olduğu uluslararası işçi ve sosyalist hareketinin özgül bağlamına yerleştirmeye gayret edecektir.

Osmanlı başkentinde sosyal demokrat bir çevrenin şekillenışı

Elimizde kesin bir tarih olmasa da, 1909 yılının ortalarından itibaren İstanbul'da, bilhassa başkentten Rum işçileri arasında örgütlenen, ama faaliyetlerini bu toplulukla sınırlı tutmayan sosyal demokrat bir grubun şekillenmeye başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu gruba ilişkin rastladığımız ilk tanıklık Aralık 1909'da *Rabotniçeska Iskra*² (İşçi Kıvılcımı) gazetesine yazan Theodor Sivaçef'in kaleme aldığı satırlardır. Matbaa işçisi olan Sivaçef, İstanbul'da sosyal demokrat bir grubun oluşması ve işçi hareketinde etkili olan aktörlerden birisidir. Sivaçef İstanbul'da on kişilik küçük bir sosyalist grupları bulunduğunu, grubun daha kalabalık da olabileceğini ancak hedeflerinin “şovenist amaçlı bir işçi örgütü” yaratmadığı, “sınıf bilinci uğrunda çalışacak ve sınıf savaşının enternasyonal ilkeleri doğrultusunda işçileri örgütleyecek haki-

2 Bulgar “dar” sosyalistlerine bağlı Makedonyalı sosyalistlerin 1909 yılında yayımlamaya başladıkları bu haftalık gazete Vasil Glavinov (1869-1929) tarafından yönetilmekteydi. Gazete, Makedonya ve Edirne vilayetindeki sosyalist gruplar arasında bağlantı sağlamaktaydı. Gazetenin basım yeri Manastır olarak zikredilmekteyse de aslında Sofya'da basılmaktaydı. Ekim 1910'dan itibaren Selanik'te yayımlanmaya başlar.

ki bir sosyal-demokrat organizasyon” kurmak olduğunu vurgular.³ Dolayısıyla daha en baştan bu grubun sosyal demokrat ilkeleri içselleştirmiş dar bir kadro etrafında şekillenmiş bulunduğunu teslim etmek gerekiyor. Nisan 1910’da ise aynı gazeteye yazan, grubun önemli isimlerinden gazeteci Stefanos Papadopoulos, Sivaçef’in satırlarını teyit eder bir tavra sahiptir. Şehirde kurulan sosyal demokrat işçi örgütüne o ana kadar “4’ü Rum, 2’si Türk, 2’si Ermeni, 2’si Bulgar ve 1’i Yahudi olmak üzere 11 kişi”nin katıldığını bildirir. Papadopoulos’un makalesinde İstanbul’daki diğer sosyalist gruplara ilişkin oldukça eleştirel olması dikkat çekiyor. Ona göre İstanbul’da “sosyalist görünümlü” Taşnak ve Hınçak Ermeni partileri bulunmakta, yeni kurulmakta olan Osmanlı Sosyalist Fırkası’nı da kastederek “demokratlar[ın] yakın zaman önce sosyalizme geçmeyi hedefleyen bir Türk partisi” kurduklarını bildirir. Papadopoulos’a göre “bu partiler sosyalizm maskeleri taksalar da bilinçsiz işçileri kandırıp peşlerinden sürüklemek dışında sosyalizme dair hiçbir şey ortaya koymamışlardır”. Ardından işçileri ve yoldaşlarını “ilkelerinde sosyalizme dair hiçbir şey olmayan sosyalist görünümlü partilere karşı” uyarmaktan da çekinmez.⁴

İstanbul’daki bu küçük sosyal demokrat örgütün kendisini, diğer sosyalist örgütlenmelerin aksine gerçek sosyal demokrat ilkeler temelinde kurulmuş bir çevre olarak addetmesinde şüphesiz ilhamını Bulgar sosyal demokrasisinin “dar” kanadından almasında yatıyor olsa gerek.

Bulgar “dar” sosyalistlerinin İstanbul’daki sendikal ve sosyalist örgütlenme faaliyetlerinde kurucu ve yönlendirici bir role sahip olması hususu henüz yeterince araştırılmamıştır.

3 *Rabotniçeska Iskra*, sene 2, sayı 1, 09.01.1910, s. 3. Anılan gazeteden yapılan tüm alıntılar Cengiz Yolcu tarafından çevrilmiştir. Kendisine bu vesileyle yardımları için tekrar teşekkür ederim.

4 *Rabotniçeska Iskra*, sene 2, sayı 9, 06.05.1910, s. 3-4.

Oysa Bulgaristan'ın zengin sosyal demokrat geleneği sadece Osmanlı Makedonya ve Trakyası'ndaki işçi hareketlerini değil, İstanbul'u da etkilemiştir. 1891 yılında kurulan Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (BSDİP) en önemli özelliklerinden birisi, kuruluşundan itibaren saflarında önemli görüş ayrılıkları barındırmasıydı. Parti nihai olarak 1903 yılındaki kongresinde küçük köylülükle ittifak, diğer partilerle ortak hareket etme sorunu ve işçi sendikalarının partiden bağımsızlığı meseleleri üzerinden “dar” sosyalistler (*Tesni Sotsialisti*) ve “geniş” (*Shiroki Sotsialisti*) ya da “birleşik” sosyalistler olarak ikiye ayrılmıştı. Yanko Sazonov (1860-1941) önderliğindeki “geniş” sosyalistler başta burjuvazi olmak üzere diğer toplumsal sınıf ve katmanların katılımına açık ve bunlarla ittifakları hedefleyen bir siyasal yönelime sahipti. “Dar”ların en önemli ismi Dimitar Blagoev (1855-1924) ise başta örgütlenme, strateji ve ulusal sorun gibi önemli meselelerde “geniş” fraksiyonu reformizm ve oportünizmle itham etmekteydi. Üstelik ilerleyen yıllarda “dar” sosyalistler, Blagoev'in görüşlerinin eleştirilmesiyle 1907 ve 1908'de iki defa daha bölünmeyle karşı karşıya kalacaklardı.⁵ Makedonya ve Edirne civarındaki bu örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinde öne çıkan bir isim, marangoz işçisi Vasil Glavinov'du. Glavinov, Bulgar sosyal demokrasisi-

5 Bulgar sosyal demokrasisinin gelişimi için bkz. Maria Todorova, *The Lost World of Socialists at Europe's Margins, Imagining Utopia 1870's-1920's*, Bloomsbury, 2020; John D. Bell, *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Zhivkov*, Hoover Institution Press, Stanford, 1986, s. 1-20; Alexandros Daggas - Akis Appostolidis, *Η Σοσιαλιστική Οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918* [Selanik'in Sosyalist Örgütü Federasyon 1909-1918], Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Atina, 1989; Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s. 36-59; *The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation, 1871-1915*, Revolutionary History 8, no. 3, Porcupine Press, Londra, 2003, s. 68-88; Bulgar sosyal demokrasisinin 1900-1903 ayrışmasını “geniş” sosyalistlerin teorik ve stratejik zaviyelerinden değerlendiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Augusta Dimou, *Entangled Paths Towards Modernity: Contextualizing Socialism and Nationalism in the Balkans*, Central University Press, Budapeşte, 2009, s. 157-300.

nin 1903 yılındaki bölünmesinden sonra “dar” sosyalistlerin safında yer almıştı. Bölgede sosyalist grupların oluşmasında öncü bir rol üstlenmiş ve 1909’dan itibaren *Rabotniçeska Iskra* gazetesini yayımlayarak sosyalist gruplar arasında bağları sıkılaştırmaya ve sınıf temelli sendikaların oluşturulmasına çalışmıştı. Sosyalist eğitimini “Darlar” arasında edinmiş ve İstanbul’da *Rabotniçeska Iskra* gazetesinin muhabirliğini yapan Stefanos Papadopoulos bu etkinin en önemli temsilcisidir.⁶ Bu etki öyle yoğunudur ki İstanbul’daki sosyal demokrat bu çevre II. Enternasyonal’in Ağustos 1910’daki Kopenhag’daki kongresinde Bulgar “dar”larından tanınmış sosyalist Georgi Kirkov tarafından temsil edilecektir.

Bu dönemde kendisini Türkiye Sosyalist Merkezi (TSM) olarak adlandırmaya başlayan çevre kendisini uluslararası sosyalist hareketin aktif bir parçası addetmekteydi. Buna Merkezin Kopenhag’da gerçekleştirilen II. Enternasyonal Kongresi’ne gösterdiği yoğun ilgi delalet eder. II. Enternasyonal kongreleri, 20. yüzyılın ilk on yılı geride kalırken giderek gelişen işçi ve sosyalist hareketinin kendine güvenini ve gelecek umudunu yansıtan toplantılar olma vasfını taşımaktaydılar. Artık sosyalist hareketin gelişimini simgeleyen kongreler sadece Avrupa’nın sanayileşmiş ülkelerinin temsilcileriyle sınırlı bir toplaşma olmaktan çıkmakta, “üzerinde güneş batmayan” bir siyasal hareket olma sıfatını haklı çıkaracak ölçüde dünyanın dört bir tarafından gelen delegelere oturumlarında yer açmaktaydı.

Yine Alman sosyal demokrasisinin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balkan sosyal demokrat hareketi üzerinde sa-

6 Darların Osmanlı Rumeli’sindeki faaliyetleri için bkz. İbrahim Yalımov, “1876-1923 Döneminde Türkiye’de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, der. M. Tunçay - E.J. Zürcher, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 133-162; Fikret Adanır, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, *a.g.e.*, s. 33-72.

hip olduğu büyük ve neredeyse tartışılmaz etki Merkez için de geçerliydi. Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD), Balkan sosyal demokratları nezdinde adeta bir “rehber parti” olarak addedilmekte, partinin disiplinine, örgütlülüğüne, kitleselliğine, işçi sınıfı içerisinde kök salışına, başta Karl Kautsky olmak üzere Ortodoks Marksizmin ilkelerine sahip çıkan parti kuramcılarına ve teorik düzeyine sınırsız bir hayranlık beslenmekteydi. Bilhassa Bulgar sosyalistlerinin hem “geniş” hem de TSM’nin esinlendiğı “dar” kanadı nezdinde, neredeyse kusursuz bir parti olarak görülen SPD’nin ve onun Bebel ve Kautsky gibi liderlerinin itibarı büyüktür. Bu dönemde Balkan sosyalistleri, SPD ve onun önderlerini, içine düştükleri kuramsal ve siyasal ihtilaflarda hakemliğine başvurulacak, kendi seslerini duyuracak bir otorite olarak görmekteydiler.⁷ Aşağıda göreçeğimiz Parvus’un Merkez üzerinde bir dönem sahip olacağı nüfuz ve etki, Alman sosyal demokrasisinin rehberliğine olan inanca bir kanıt olarak gösterilebilir. Öte yandan, Merkez içerisinde Nikos Yanyos gibi sosyalist pedagojisini Fransa’da edinmiş önemli kadroların SPD’ye olan hayranlıkla birlikte Fransız sosyalizminin vurgularına da aşına olduklarını, üstelik aşağıda göreçeğimiz gibi devrimci sendikalizmin kimi temalarını paylaştıklarını da eklemek gerek.

TSM çevresinin Haziran 1910’dan itibaren iki haftada bir yayımlamaya başladığı *Ergatis* gazetesi, grubun teorik ve siyasal yönelimini kavramak için elimizdeki en önemli kaynaktır. Gazete bu dönem basınının aslı müşterisini oluşturan tahsilli, orta sınıf bir okur kitlesine dayanmamaktadır. Bizzat işçilere yönelik bir yayın organı olması hasebiyle oldukça sade, anlaşılır ve somut bir dil, anlatım tarzı ve içeriğe sahiptir.

7 Georges Haupt, “Rehber Parti: Alman Sosyal Demokrasisinin Güneydoğu Avrupa’da Yükselişi”, *Tarihçi ve Toplumsal Hareket*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 123-160.

Gazetenin ihtiva ettiği haberler ağırlıkla İstanbul başta olmak üzere Osmanlı ülkesi ve Avrupa'daki işçi dünyasına ait meselelere ilişkindir ve bu haber ve gelişmeler, işçi örgütlülüğü ve sosyalist hareketin gelişimi zaviyesinden değerlendirilmektedir. Dört sayfalık gazetede haberler dışında sosyalizme ilişkin temel meselelere değinen makalelerse bariz bir pedagojik işleve sahiptir. Sosyalizme dair, tahsilli bir okur kitlesinin tercih edeceği daha sofistike kuramsal tartışmalar ve düşünsel spekülasyonlardan ziyade bilinçli biçimde sosyalist hareketin programının ve örgütsel anlayışının işçilerce benimsenmesine yönelik eğitici makaleler tercih edilmektedir. *Ergatis* gazetesi kendisini bizzat işçilere yönelik bir yayın organı olarak takdim ettiğinden ve sadece işçi hareketine ilişkin haberleri yayımlamakla kalmayıp bizzat işçi hareketine siyasal istikamet vermek ve örgütlemek yönünde tavır aldığından, dönemin işçi eylemlilikleri ve örgütlenme düzeyini anlamak için bilhassa zengin bir içeriğe sahiptir.

20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketini inşa etmeye yönelik her çaba, sınıf içerisindeki yoğun etnik, dinsel, mezhebi ve mahalli bölünmeler gerçeğiyle yüzleşmek zorundaydı. İşçi sınıfının tümünü kapsayacak bir sınıf dayanışması duygusunun gelişmesinde dinî, etnik ve mahalli farklılık ve rekabetler olumsuz bir rol oynamaktaydı. Bu bölünmeler, bilhassa mal ve hizmet

Ergatis gazetesi, sayı 11.

retimi sürecinin farklı aşamalara sahip olduğu sektörlerdeki çalışanların tabi bulunduğu vasıf, ücret ve statü hiyerarşilerinde de belli bir yansıma bulmaktaydı. TSM'nin daha fazla yöneldiği zanaat temelli üretimde, belli bir iş kolunda belli bir dinî, etnik, mezhebi veya mahalli topluluğun yoğunlaşması hali geçerliliğini korumaktaydı. Bu durum da bilhas-sa çalışanlarıyla aynı dini, mezhebi, etnik veya mahalli kim-liği (oğunlukla dördünü birden) paylaşan işverenlerin çalışanlar üzerinde pederşahi bir otorite kurmalarına yol açmakta ve bu da sınıf mücadelesinin gelişimine engel ol-maktaydı. İstanbul gibi çalışan sınıfların yoğun biçimde bu tür-den ayrımlara tabi olduğu bir mahalde TSM, bu gerçeklik karşısında net tavır almaya çalışacaktır.

Merkez, işçilerin etnik ve dinî bölünmüşlüğü aşarak, or-tak düşman sermayeye karşı birlik olması gereğini vurgulu-yordu. Ancak Merkez, Selanik'teki çeşitli milliyetlerden işçi-leri bir araya getirmek için federatif örgütlenme ilkesini be-nimseyen Selanik Sosyalist Işçi Federasyonu'ndan farklı bir yaklaşıma sahipti. SSİF'in federatif örgütlenme biçimi, onun her biri kendi ulusal konferansını yapan ve kendi ulusal ko-mitesini seçen ulusal kısımlardan/seksiyonlardan oluşması anlamına geliyordu. Bu ulusal seksiyonların Federasyon'un merkezî komitesinde ve her yıl gerçekleştirilen genel kong-resinde oransal olarak temsil edilmesi öngörülüyordu. TSM ise ağırlığı Rumlardan oluşmakla birlikte başta Yahudiler ol-mak üzere farklı unsurları bünyesinde barındırsa da bu tür-den federatif bir örgütlenme anlayışı içerisine girmeyecektir.

Diğer yandan işçilere yönelik sürekli örgütlenme ağrıla-rında sınıf temelli örgütlenmeler ile bir işkolundaki farklı sı-nıfsal konuma sahip kişileri aynı çatı altında toplayan kor-poratifte örgütlenmeleri birbirinden ayıracaktır. Özel-likle küçük ölçekli imalat sektöründe rastlanılan usta-kal-fa dayanışması temelinde teşkilatlanmış lonca tipi rgtlen-

melerin sendika sayılamayacağı, dahası bu tarz örgütlenmelerin barındırdığı sömürü ilişkileri vurgulanacaktır. İşte zanaat temelli üretim sektöründeki mevcut işçi cemiyetlerinin böylesi niteliklere sahip olduğu bir ortamda TSM çevresi sürekli olarak işçi programına sahip örgütlerin, yani sınıf sendikalarının oluşturulmasını savunacaktır.

TSM ve *Ergatis*'in sosyalizm anlayışı

Kendisini Türkiye Sosyalist Merkezi olarak adlandıran çevrenin sosyalizm ve örgütlenme anlayışı ile stratejisine dair ilk kapsamlı değerlendirmeye, gazetesi *Ergatis*'in üçüncü sayısında, çevrenin bu dönemdeki en önemli kadrolarından Nikos Yanyos'un (1885-1958) yayımladığı "Sosyalizm Nedir?" makalesinde rastlıyoruz. Bu makalede Yanyos, sosyalizme ilişkin bazı yanlış anlamalara ya da karalamalara verdiği cevaplar üzerinden sosyalist siyaset ve örgütlenmeye ilişkin temel esasları ifade etmeye çalışır. Örneğin sosyalistlerin insanların servetlerine, evlerine el koyma maksadında oldukları ifadelerine karşı sosyalist toplumun herkese aldığından daha fazlasını vereceğini belirtir. Sosyalizmin insan özgürlüğüne karşı olduğu iddialarını ise tam aksine işçilerin bugünkünden çok daha özgür olacaklarını, zira çalışma saatlerinin dört ya da beş saate ineceğini ve halkın tümünün kamu hizmetlerini ve idarecileri denetleyeceğini belirterek yanıtlar. Ona göre sosyalist Cumhuriyet gerçek demokrasi, çoğunluğun idaresidir. İdari sistem öyle taksim edilecektir ki herkes kendi kendisinin idarecisi durumuna gelecektir. Bu sosyalist Cumhuriyet'in üyelerine yasaklayacağı yegâne şeyse bir başkasını sömürme özgürlüğü olacaktır. Sosyalizmin bir ütopya olduğuna ilişkin iddialaraysa sosyalizmin mevcut toplumun bir ürünü olduğunu vurgulayarak itiraz eder. Bugün birçok ülkede adaletin, savunmanın, ulaşımın, eğitimin devletin teke-

line geçtiğine işaret eder. Ona göre bu, sosyalizmin şafağının bir işaretidir. Avrupa’da uyanmaya başlayan işçi sınıfı, siyaseten ve iktisaden kendi sınıf partilerinde birleştiğinde mevcut toplumsal sisteme son darbeyi vuracak ve diğer sınıflara sosyalizmi dayatacaktır. İşçiler er ya da geç “birlikten kuvvet doğar” amentüsünü benimseyeceklerdir. Bugünkü toplumun basitçe zengin ve yoksullardan oluşan iki kampa bölünemeyecek başka sınıflara da sahip bulunduğu itirazlarınsa Yanyos, proletaryanın her zaman toplumda çoğunluğu oluşturacağını ve sosyalizmin, sermaye egemenliğine darbe vurmak için onlara dayandığını vurgular. Ona göre liberaller dahil diğer bütün siyasal partiler plütokratik partilerdir; zira bunlar, mülkiyet meselesinde birbirleriyle anlaşmaktadır. Bu durumun Türkiye’de de Türk, Rum, Ermeni ve Bulgar mebusların işçi karşıtı kanunlar çıkarırken el ele vermelerinden anlaşılabilceğine işaret eder.⁸

Yanyos akabinde, sosyalist siyasal örgütlenmenin yapısını açıklamaya koyulur. Ona göre “dostların” bulunduğu her beldede sosyalist bir birlik teşekkül etmelidir. Her üye belli bir aidat ödeyecek, partinin gazete ve bildirilerini dağıtacak, gerçekleştirilecek toplantılara katılacak ve parti meselelerini tartışarak sosyalist bir eğitim edinecek ve böylelikle başkalarına da sosyalizmi öğretebilecektir. Yerel birlikler, beledi seçimler için aday göstereceklerdir. Daha sonra her vilayetteki birlikler birlikte bir vilayet merkezi oluşturacaklar ve bunlar da bir mebus adayı göstereceklerdir. Son olarak bütün vilayet merkezleri, “Umumi Merkez”de birleşeceklerdir. Umumi Merkez vilayet temsilcilerinden oluşacak ve sene de bir defa toplanacaktır. Umumi Merkez, Meclis’te sosyalist mebusların takip edecekleri siyaseti belirleyecek ve partinin resmî gazetesini denetleyecek olan merkez idare kurulumunu da seçecektir. Öte yandan Yanyos, sosyalistlerin örgüt-

8 N. Yanyos, “Τι Έστι Σοσιαλισμός [Sosyalizm Nedir]”, sayı 3, 25.07.1910.

lenmesinin sadece ulusal değil, enternasyonal bir mesele olduğuna da işaret ederek her iki veya üç senede bir tüm dünyadaki sosyalist partilerin, iktidarı ele almalarını çabuklaştıracak yöntemlerin tartışıldığı bir enternasyonal kongreye temsilciler de gönderdiklerini ekler. Yanyos bu noktada sosyalistlerin, mecliste sosyalist vekiller çoğunluğa ulaştıklarında iktidarı ele alacaklarını vurgular.⁹

Yukarıda ifade edilenler sosyalistlerin iktidara gelişi hususunda büyük ölçüde II. Enternasyonal sosyal demokrasisinin temsil ettiği "evrimci" parlamenter yola işaret etse de Yanyos sosyalistlerin sadece seçimlerde elde ettikleri oyla, yani siyasal örgütlenmeyle yetinmediklerine de işaret eder. Ona göre sosyalistler ayrıca sağlam bir ekonomik örgütlenme oluşturmaya, yani tüm işçi sınıfını kendi zanaatlarındaki sendikalarda örgütlemeye de çalışırlar. Bunun yanında işçilerin bulunduğu tüm şehirlerde sendikaların büyük bir binada bir merkez oluşturmalarını ve bu merkezin binasında toplanıp işçi sınıfını ilgilendiren meseleleri tartışmalarını salık verir. Ülkenin her köşesinde, aynı iş kolundaki sendikalar birleşerek güçlü sendikalar oluşturacak ve nihayetinde tüm sendikalar birleşip bir tüm işçiler konfederasyonu kuracaklardır (Panergatikos Sindesmos).¹⁰ Yan-

Ergatis gazetesi, sayı 7.

9 A.g.m.

10 A.g.m.

yos'un burada sözünü ettiği örgütlenme biçimi açık biçimde Fransız sendikalizminin temsilcisi CGT'nin (*Confédération Générale du Travail*) örgütlenme biçimini andırmaktadır. Federalizme dayanan CGT, ağırlıkla zanaat temelinde örgütlenmekte ve üç temel örgüt biçiminden oluşmaktaydı. İlk aşamada belli bir yerellikteki aynı zanaat veya işkolunda bulunan işçileri örgütleyen sendikalar bulunmaktaydı. İkinci düzeyde aynı işkolu veya zanaattaki yerel sendikaları birleştiren ulusal sendika federasyonları bulunmaktaydı. Son olarak aynı şehir/kasaba veya yereldeki tüm sendikaları birleştiren işçi merkezleri yani *bourses du travail* yer almaktaydı. Sendikalizmin önemli isimlerinden anarşist Fernand Pelloutier'e göre bu merkezler bağrında topladığı işçilere karşılıklı yardım sağlayacak, onları eğitecek, propaganda görevi görecek ve direnişin çeşitli biçimlerini örgütleyecekti. Aynı zamanda bu merkezler radikal bir ekonomik ve toplumsal dönüşümün örgütsel bir bileşenini de oluşturacaktı. Devlet ve özel mülkiyetin ilga edildiği koşullarda üretim ve tüketimi koordine etmeleri öngörülmektedir.¹¹ Bu yerel *bourse*'lar hızla yaygınlık kazanıp 1892'de bir federasyon haline gelmişler, Pelloutier de 1895'ten ölümüne dek federasyonun genel sekreterliğine seçilmişti. İşte yukarıda Yanyos'un andığı ve çevrenin de İstanbul'da oluşturmaya çalıştığı şehirlerde kurulacak "merkez"leri Fransa'daki *bourses du travail*'den esinlenmiş olmalıdır.

Yanyos, makalesinin devamında bir ülkedeki işçilerin büyük bir genel grev örgütleyebilecek adeta bir ordu gibi örgütlenmesi gerektiğini savunur. Ona göre nihayetinde işçiler isteklerini genel grev aracılığıyla sermayeye dayatabileceklerdir. Bir memleketteki tüm işçiler genel greve çıktıklarında bütün üretim ve hayat duracak, böylece vekil-

11 Ralph Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism, An International Comparative Analysis*, Ashgate: 2008, s. 120-121.

ler korku içerisinde işçilerin arzuladıkları sosyalist programı onaylamak zorunda kalacaklardır. Yanyos seçimlerdeki oylardan, yani iktidarın sosyalist mebuslar tarafından alınmasından ziyade, genel grev aracılığıyla sosyalist devletin (Σοσιαλιστική Πολιτεία) daha çabuk kurulabileceğini savunmaktadır. Öte yandan bu her iki yöntemin de sosyalistlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları etkili araçlar olduğunu belirtir. Aynı zamanda siyasal partilerinin bütünlüklü sosyalist bir reform programına sahip olduğunu ilave eder.¹²

Bu ifadeler Yanyos'un, II. Enternasyonal sosyal demokrasisinin sosyalizme seçimlerde elde edilen lineer güç artışıyla ulaşılabilceği yaklaşımı kadar devrimci sendikalizminin bu dönemde giderek popülerleşmiş genel grev anlayışına da yakın bulunduğuna işaret eder. Devrimci sendikalizm, 20. yüzyıl başlarında işçi hareketi içerisinde yükselişte olan bir akımdı. Sosyalist bir toplumsal ekonominin kapitalizmin yerini almasını ve işçi sınıfının asli devrimci özne olduğunu savunan bir akım olmakla birlikte sendikalizm, devlet iktidarına, parlamenter siyasete ve merkezileşmiş örgütlere yönelik şüpheli bir yaklaşımı içerisinde barındırmaktaydı. Dahası sendikalizm, kapitalizmi alaşağı etmek için devrimci sendikalarda genel grev hedefli faaliyet yürütmenin yeterli olduğunu savunan ve bu bağlamda devrimci bir siyasal partinin merkezî politik faaliyetine ihtiyaç duymayan bir akımdı. Devrimci sendikalizm 20. yüzyılın ilk on yılında bilhassa Fransa, İtalya ve İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinde ve ABD'de etkindi. Sosyalist partilerin reformist ve evrimci yönelimi ve siyasal ataletinden mustarip bilhassa militan genç kuşağı kendine çekmekteydi. İşte bu dönemin iki egemen popüler stratejik yaklaşımı karşısında Yanyos, belli ki henüz melez-eklektik bir konumu benimsemektedir.

12 N. Yanyos, "Τι Έστι Σοσιαλισμός [Sosyalizm Nedir]", sayı 3, 25.07.1910.

Ergatis gazetesi, sayı 4.

faaliyet arasında bir illiyet oluşturmaktan yanaydı.¹³ Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, bilhassa Zaharias Vezestenis'in (1891-1957) grup içerisinde ağırlık kazanmasıyla birlikte devrimci sendikalist vurgu ve temalar giderek daha belirgin hale gelerek siyasal parti ve parlamenter siyasete yönelik belirgin bir olumsuz tutum ortaya çıkacaktır.

Yine Ergatis gazetesinin aynı sayısında yer alan "Sosyalizmin Talepleri" başlığıyla 19 maddeden oluşan talepler silsilesi çevrenin bu dönemdeki temel programatik taleplerini özetlediği rahatlıkla söylenebilir. Bunlar sırasıyla 1) Erkek ve kadınlar için her türlü seçimde genel oy hakkı,¹⁴ 2) Mat-

13 Darlington, s. 134-136.

14 TSM çevresinin bu dönemde sendikalist bazı vurgulara sahip olduğunu vurgulamakla beraber sosyalizmin talepleri başlıklı programatik nitelikte bir metinde ilk maddenin erkek ve kadınlar için genel oy hakkına ayrılmasının bu noktada sendikalist vurgularla örtüşmediğini eklemek gerek. Zira sendikalizm yukarıda da değinildiği üzere en genel anlamıyla parlamenter ve seçim siyase-

buat ve toplantı özgürlüğü, 3) Vilayet ve beldelerin yönet-
sel özerkliği, 4) Ordunun halk ordusuna dönüştürülmesi,
5) Savaşa götürebilecek her türlü ittifaktan sakınma, 6) Her
tүrlү saldırgan savaştan kaçınma, 7) Temel ihtiyaç madde-
lerinden vergi alınmaması, 8) Her türlü sermayeden oran-
tılı vergi alınması, 9) Demiryollarının, madenlerin, banka-
ların ve her türden tekelin millileştirilmesi, 10) Sağlık, eği-
tim ve adaletin parasız sağlanması, 11) Ölüm cezasının kal-
dırılması, 12) Sekiz saatlik işgünü, 13) Haftalık bir gün ta-
til, 14) Sermayedarların 15 yaşından küçük erkek ve kız ço-
cuklarını işe almalarının yasaklanması, 15) Sermayedarların
çocuk ve kadınları gece çalıştırmalarının yasaklanması, 16)
Gece vardiyası için çifte ücret verilmesi, 17) İşsizlere iş bu-
lacak bir kamu bürosunun kurulması, 18) Devlet memurları
ve işçi temsilcilerinden oluşacak ve çalışma yerlerini de-
netleyip sağlıklı olup olmadıklarına karar verecek bir kuru-
lun oluşturulması ve 19) İşçi sendikaları kurma hürriyeti.¹⁵

Aynı biçimde *Ergatis* gazetesinin dördüncü sayısından iti-
baren yayımlanan “Sosyalizm Ne İstiyor?” başlıklı makale-
ler dizisi de Türkiye Sosyalist Merkezi’nin sosyalizm anlayı-
şı ve programatik taleplerini daha da ayrıntılandırır. Maka-
lelerin çoğunluğu yine Nikos Yanyos’un imzasını taşımak-
tadır. Dizinin ilkinde sosyalizmin ölüm cezasına karşı oldu-
ğu vurgulanır. Makale bir insanın başka bir insanı öldürme
hakkını nereden aldığını sorgulayarak suçluların işledikleri
cürümlerden kendilerinin değil, onları bu hale sokan toplu-
mun sorumlu olduğunu vurgular. Ölüm cezasının suç ora-
nını düşürmediği, yoksulların suç işlemek zorunda kaldıkları,
cezanın yoksullara ve siyasi tutuklulara uygulandığı, suç-

tinin gerçek değişimi sağlayabileceğine kuşkuyla yaklaşan ve onu işçileri bö-
len ve burjuva etkilerine açık hale getirerek yozlaştırma tehlikesine sahip bir
etkinlik olarak görmekteydi.

15 “Ο Σοσιαλισμός Θέλει” [Sosyalizmin Talepleri], sayı 3, 25.07.1910.

luları ıslah etme gerekliliği vurgulanır. Aynı makalenin ikinci kısmındaysa sosyalizmin savaşılar karşı olduğu ifade edilir Aşağıda ayrıntılı biçimde göreceğimiz gibi olası bir savaşı önlemek yüzyıl başında sosyalist ve işçi hareketlerinin önemli bir gündemi haline gelmişti. Makaleye göre milletler barbarlık aşamasındayken uyumsuzluklarını savaşıla çözmelerinin olağan olduğu, fakat artık medeni milletlerin anlaşmazlıklarını savaşılarla değil, uluslararası mahkemelerde çözebilecekleri vurgulanır. Savaşıa karar verenin halklar değil hükümetler olduğu ifade edilerek savaşıların, kralların ve sermayedarların çıkarlarına hizmet ettiği belirtilir.¹⁶

Bir sonraki yazıda sosyalizmin ailede, toplumda ve devlette cinsiyet eşitliğini savunduğunu ifade eden Theodora Vuku müstearını kullanan Eva Theodoridu-Pintza (ö. 1916) tarafından yazılmış bir makale yayımlanır. Öyle görünüyor ki Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kadın üyeleri arasında "kadın sorunu"na ilişkin de yabana atılamayacak bir siyasal birikim söz konusudur. Merkezin örgütlenmesine çalıştığı kimi işkollarındaki yoğun kadın işçi varlığının da bu yönde önemli bir itki sağlamış olduğunu varsaymak pekâlâ mümkündür. *Ergatis* gazetesi sayfalarında da özellikle işçi kadınların hayat ve çalışma koşulları ve cinsiyet eşitliğine ilişkin çok sayıda yorum ve habere rast gelinmektedir. Bu dönemde merkezin kadın üyeleri arasında bulunan ve sonraki yıllarda Yunanistan'da gelişen kadın hareketinde çok önemli bir rol üstlenecek olan Athina Gaitanu'yu da (1880-1952) muhakkak zikretmek gerekir.¹⁷

Vuku yukarıda zikredilen makalesinde özgür kadının evde kalmış, aile ocağını kurutan, nefret edilesi kalpsiz bir fi-

16 N. Yanyos, "Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İstedigi]", sayı 4, 08.08.1910.

17 Gaitanu hakkında bkz. Anna Vakali - Nacide Berber, "Athina Gaitanou-Gianniou: Bakırköy'den Atina'ya bir Feminist ve Sosyalist'in Bilinmeyen Hikâyesi", *Kadınlar Hep Vardı Türkiye Solundan Kadın Portreleri*, haz. Feryal Saygılıgil, Dipnot Yayınları, Ankara, 2017, s. 43-54.

gür olarak tasvirine karşı çıkarak kadınların mevcut kötü durumlarından kapitalizmi sorumlu tutar. Sosyalizmin, kadınların oy hakkını elde etmesini ve özgürce iş bulabilmelerini savunduğunu ifade eder. Kapitalizmin orta sınıflarda kadını adeta bir süse çevirdiğini, alt sınıf kadınlarını da yoksulluğa mahkûm ettiğini belirtir. Kadınların kötü koşullardaki ağır işlerde çalışmak zorunda bırakıldığından yakınıdır. İşçi kadınların yapması gerekenin ortak çıkarlarını savunmak için erkek işçilerle sendikalarda örgütlenmek olduğunu, kadının toplumsal eşitlik ve bireyselliğini kazanması gerektiğini vurgular. Vuku'ya göre kadınların hayallerini sosyalizm gerçekleştirecektir. Öte yandan kadının özgürleşmesinden ailenin bir kaybı olmayacak, aile sadece ataerkil (πατριαρχική) boyutunu kaybedecek, aileye ekonomik çıkarlardan ziyade sevgi egemen olacaktır.¹⁸

Gazetenin altıncı sayısında kaleme aldığı makaledeyse Yanyos, sosyalizmde doktorların hastalarını parasız olarak tedavi edeceğini ve ilaçların da parasız olacağını belirtir. Bir meciדיye kazanmak için kendilerini helak eden doktorların tümü kamuda çalışacak ve maaşları devlet tarafından ödenecektir. Makalesinin ikinci kısmında yoksulların mahkemelerde adalet bulamadığına işaret eden Yanyos, bunun ancak avukatların ücretlerinin mahkemelerce ödenmesi halinde mümkün olacağını vurgular. Adalet, sosyalist devletin temeli olacak; yargıçları bizzat halk seçecek, adalet gerçek olacaktır.¹⁹

Yedinci sayıda, kendisi de bir eğitimci olan Yanyos tarafından kaleme alınmış oldukça uzun bir makalede, sosyalist eğitim anlayışı ortaya konularak sosyalizmin okulların parasız olmasını savunduğu aktarılır. Bu dönemde, Sosyalist

18 Theodora Vuku, "Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İstedigi]", sayı 5, 22.08.1910.

19 N. Yanyos, "Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İstedigi]", sayı 6, 05.09.1910.

Merkez'in etrafında bir kısım sosyalist öğretmen kümelenmişti. Hatta Yunan işçi hareketinin tarihine ilişkin klasikleşmiş çalışmasında Yanis Kordatos grubun bilhassa Rum öğretmenler arasında yankı bulduğuna işaret eder.²⁰ Öte yandan bu durum sadece Merkez'e özgü değildir. Çoğunlukla kırsal kökene sahip yoksul öğretmenler TSM çevresinin örnek aldığı Bulgar sosyal demokrasisinin de önemli bir kadro kaynağını teşkil etmekteydi. Bundan ötürü de Bulgar sosyal demokrasisi içerisinde öğretmenlerin ve entelijensiyanın proletaryaya mı küçük burjuvaziye mi ait oldukları tartışması önemli bir başlık oluşturmaktaydı.²¹ Yanyos da paralel biçimde bahsi geçen yazısında "düşün işçileri" olarak tanımladığı öğretmenlerin sosyalizmin müttefikleri olduğunu ilan eder. Yanyos'a göre bugün öğretmenler zenginlerin, papazların ve Yunanistan siyasetinin aletleriydi. Fakat sosyalizmi anladıklarında, içinde bulundukları sefil durumdan kurtulup bağımsız hale gelecekler ve topluma kendi istediği eğitimi vereceklerdi. Sosyalizmde eğitim insanlığın medenileşmesinin bir vasıtası olacaktı. O gün gelinceye kadar demokrat sosyalistler, halka mümkün olduğu kadar eğitim olanakları sağlaması için hükümete baskı yapmalıdır. Bunun için de eğitimin parasız ve zorunlu olmasıyla birlikte, öğrencilerin kitap ve diğer gereksinimleri de parasız olmalıdır. Öğrenciler, fakir veya zengin ayırmaksızın eşit muameleye tabi tutulmalı ve yetenekli olanlar devlet yardımıyla yüksek tahsil görmelidir.²²

Dokuzuncu sayıdaysa sosyalizmin sekiz saatlik işgünü talebini öne sürdüğü aktarılır. Dönemin işçi ve sosyalist hareketinin en temel talebi olan sekiz saatlik işgünü aşağıda da

20 Yanis Kordatos, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος* [Yunan İşçi Hareketinin Tarihi], Ekdoseis Boukoumani, Atina, 1972, s. 172.

21 Julia Damphouse, "When Bulgarian Peasants Read Karl Kautsky", <https://www.jacobinmag.com/2021/01/bulgaria-socialism-spd-russia>

22 N. Yanyos, "Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İsteddiği]", sayı 7, 19.09.1910.

göreceğimiz gibi TSM çevresinin de oldukça vurguladığı bir taleptir. Makaleye göre işçilerin gündeliklerinin düşük ve işgününün uzun olmasının sebebi, sadece az sayıda işçinin iş bulabilmesi, böylelikle işsizlerin iş bulabilmek adına daha azına razı gelerek ücretleri düşürmeleridir. Bu nedenle çalışma saatlerinin azaltılması, işsizliği de ortadan kaldıracak ve ücretleri yükseltecektir. Çalışma saatlerinin azaltılması, işçilerin dinlenmelerine, sendikalarında okuyup tartışarak eğitimleri ve aileleriyle ilgilenmelerine ve yurttaşlık vazifelerini yerine getirmelerine olanak tanıyacaktır.²³

Yanyos, *Ergatis* gazetesinin on birinci sayısında, düzenli ordunun dağıtılarak yerine milis gücü oluşturulması talebini mercek altına alır. Orduya karşı olumsuz tutum, hiç olmazsa Paris Komünü'nden beri sosyalist programın merkezî bir unsuru addedilmekteydi. Yanyos makalesine oldukça gelişkin bir antimilitarist söyleme başvurarak başlar ve bilhassa Fransız solu içerisinde yaygın olan antimilitarist kültür ve temalara başvurur. Bu onun ne ölçüde bu akımlara aşina olup onlardan etkilendiğinin bir başka göstergesidir. Ona göre ordu toplumun içerisinde kendi yasaları ve düzenlemeleriyle yer alan bir organ, deyim yerindeyse “devlet içinde devlettir.” Toplum kendi bağrından sayısız insanı toplayıp, en kıymetli iki üç senelerini kışlalar içerisinde tüketmektedir. Yanyos’a göre kışla hayatı, hapishane hayatıyla neredeyse eşdeğerdir. Kışlalara tıkmış askerler terhis olduklarında insani yetilerini büyük oranda yitirirler. Yanyos, barbar ve tekdüze askerlik hayatının insanı aptallaştırdığını vurgular. Ordular sözde görevleri olan vatani korumayı dahi pek seyrek gerçekleştirirler. Halkın tüm kaynaklarını emen ordulara nadiren ihtiyaç duyulur. Fakat ordular ne kadar kullanışsız da olsa onları ilga etmek egemenlerin işine gelmez. Zira aslında orduyu “iç düşmana” karşı savaşmak için muhafaza

23 N. Yanyos, “Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İstedigi]”, sayı 9, 17.10.1910.

ederler. İç düşmansa, mevcut toplumu tehdit eden herkes-tir. Her devrimciyi şiddetle yerinde tutacak süngü gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Yanyos'a göre orduların halkın bağ-rından çıkmalarına rağmen halk sınıflarına hizmet etmeme-leri ve Türkiye'de Hamid'in, Avrupa'daysa sermayenin ale-ti olmalarının nedeni budur. Ordu ile halk arasında büyük bir uçurum vardır. Orduyu çocuklarıyla besleyen emekçi ve halk sınıfları, aynı zamanda ayrıcalıklı ve egemen sınıfa kar-şı başkaldıran sınıflardır. Yanyos okuyucularına, sermaye-darın çıkarları öyle istiyor diye nice kez işçi çocuklarının grevlerde babalarını kurşuna dizmelerine tanık olduğunu hatırlatır. Fakat ne yazık ki işçiler, yurtlarını korumak için değil, zenginlerin bankalardaki paralarını korumak için as-ker olduklarını henüz idrak edememişlerdir. Böylece serma-yedarın çıkar ve hatırı için devletler tepeden tırnağa kadar silahlanmış durumdadır ve yeryüzü bir baruthaneye dön-müştür. Sadece bir kıvılcım, iki Avrupalı devlet arasında sa-vaş, tüm dünyada bir yangına ve insanlığın bir kan banyosu içinde kalmasına yetecektir.²⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi Yanyos'un serdettiği görüş-ler büyük ölçüde Fransız antimilitarist kültüründen esin-lenmiş benzetmektedir. Üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşun-dan 1914'e dek antimilitarizm, sendikalizmden sosyalizme ve anarşizme Fransız solunun tüm renklerinin siyasi ve sosyal kültürünün en önemli bileşenlerinden birini oluşturma-ktaydı. Bilhassa ordunun bu dönemde grevleri bastırmak için kullanılması bu tutumu güçlendirmekteydi. Fransız an-timilitarizminin çeşitli yayın ve broşürlerinde ordu sermaye düzeninin en temel koruyucusu, suç ve alkolizm gibi kötülüklerin kaynağı ve en önemlisi de kışla hayatı genç işçile-ri yozlaştıran ve ait oldukları sınıfa ihanet etmelerini sağla-yan, onları akılcı düşünmekten alıkoyarak insanlık dışı ka-

24 N. Yanyos, "Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İsteddiği]", sayı 11, 14.11.1910.

tiller haline getiren bir kurumdu. Gördüğümüz üzere Yanyos makalesinde neredeyse tıpatıp aynı argümanları kullanmaktadır.²⁵

İşte Yanyos'a göre sosyalistler, son Enternasyonal kongrelerinde devletlerin silahsızlanmasını talep ederken akıllarında bu koşullar bulunmaktadır. Fakat mevcut toplumda hâkim konumda olan “vatan tacirleri”, ordu ve savaş taraftarlarıdır ve bundan ötürü de sosyalizmin barışçı arzusunu reddetmektedirler. Halka sosyalistleri, güya vatani her türlü silahlı dış tehdide karşı savunmasız bırakmak isteyen vatan hainleri olarak takdim etmektedirler. Bu noktada Yanyos, sosyalistler olarak memleketlerinin savunmasız kalmasını istemediklerini, aksine uygarlığını yıkmaya gelen barbarları kovabilecek güce sahip olmasını istediklerini belirterek, istemediklerinin düzenli ordu (ενεργό στρατό) olduğunun altını çizerek. Yanyos'a göre İsviçre'de geçerli olan askerlik sistemi en doğru olandır. Sosyalistler olarak istedikleri, ulusal bir milis gücüdür (εθνοφρουρά). Yani tüm halkın ordu olmasıdır. Herkesin yurdunu savunabilecek biçimde okuldan itibaren eğitim aldığı, profesyonel değil de bir halk ordusunda hizmet etmesidir.²⁶ Burada Yanyos'un zikrettiği görüşler Fransız sosyalist lider Jean Jaurés'in antimilitarist görüşlerinin izini taşımaktadır. En temelde Fransız sosyalistleri sürekli ordunun dağıtılarak yerine yurttaş milisinin konulmasını, ilhak amaçlı savaşların kesin reddini ve proletaryanın uluslararası dayanışmasını savunmaktaydı. Dahası Jaurés'nin, *L'Armée Nouvelle* (Yeni Ordu) başlığı altında yayımlayacağı ve bir reform tasarısı olarak meclise sunduğu görüşleri çerçevesinde “yeni” ordusu, mevcut ordudan farklı olarak İsviçre milis sistemine öykünen, üç ay için askere

25 Fransız antimilitarizmi için bkz. Paul B. Miller, *From Revolutionaries to Citizens Antimilitarism in France, 1870-1914*, Londra: Duke University Press, 2002.

26 N. Yanyos, “Ο Σοσιαλισμός Θέλει [Sosyalizmin İstedigi]”, sayı 11, 14.11.1910.

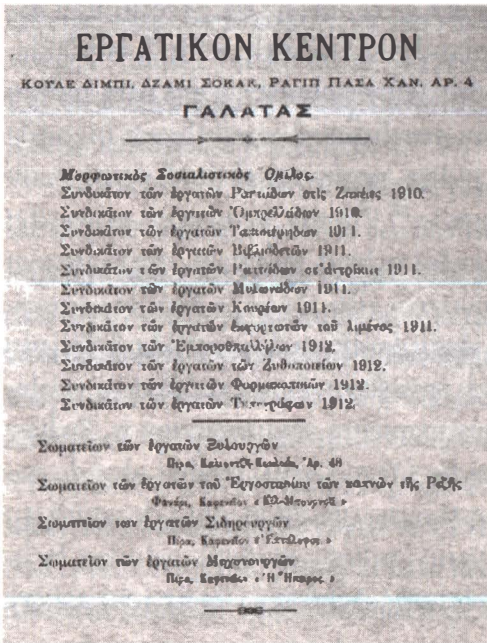
alınan ve yerelerde eğitim görüp savunma işlevi görecek bir sisteme dayanmaktaydı. Bu ordu tıpkı İsviçre'deki milis gibi düşünce ve eylem hürriyetine sahip olarak, hiyerarşik bir yapılanmadan ziyade demokratik bir yapıya dayanacaktı.²⁷

Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiye Cemiyeti ve Amele Cemiyetleri İttihadı (1911-1914)

Türkiye Sosyalist Merkezi ve gazetesi *Ergatis* hükümetçe 1910 yılının hemen sonunda kapatılır. Öte yandan bu baskı dalgası karşısında TSM çevresi dağılmaz. Aksine grup bu badireyi atlattıktan sonra çalışmalarına başka bir isim altında devam edecek ve bilhassa sendikal alandaki faaliyetini genişleterek sürdürecektir. Bununla birlikte çevrenin ideolojik konumlanışında süreç içerisinde değişimler meydana

gelecek, devrimci sendikalist eğilim ve vurgular, bu dönemde öne çıkan Zahariyas Vezestenis aracılığıyla grup içerisinde giderek daha baskın hale gelecektir.

Grubun ilk döneminde öne çıkan isim olan Nikos Yanyos, 1910 yılının Eylül ayında İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalıp Atina'ya yerleşir. Yanyos, Mayıs 1911'de Atina

İşçi Merkezi'nin (Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı) ilanı.

Sosyalist Merkezi'nin (Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών) kuruluşuna katılır. Akabinde, dönemin bir dizi sosyalist figürü gibi, çalkantılı siyasal atmosferin tesiriyle Venizelizmin liberal reformcu çizgisinin cazibesine giderek daha fazla kapılır. Bu dönemde mevcut uluslararası statükonun muhafazasına yönelik tutumunu da değiştirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çıkarılması yönünde tutum almaya başlayacaktır.²⁸

Öte yandan TSM'nin kurucu figürlerinden, Merkez'in kasaları ve matbaa işçileri sendikasının “önderi” Zaharias Vezenis ve çevresiyse, bu dönemde İstanbul'da bulunan ve Alman sosyal demokrasisinin bir kuramcı ve temsilcisi olarak büyük önem verdikleri Parvus Efendi'nin (Alexander Helphand)²⁹ teşvikiyle 1912 yılının başında ağırlıklı olarak kuramsal alanda faaliyet gösterecek, Toplumsal Araştırmalar Grubu'nu (Dersaadet Tettebbuat-ı İctimaiye Cemiyeti) kurar. Cemiyet 1 Ocak 1912 tarihinde hükümetten faaliyet izni almayı başarır.

Yine aynı çevre, sendikal alandaki faaliyetine de yeniden ağırlık vererek Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadi'nı

28 Aktaran Vangelis Kechriotis, “Greek-Orthodox, Ottoman Greeks or Just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution”, *Etudes Balkaniques*, 2005, no. 1, s. 68. Birinci Dünya Savaşı'nda ülkenin İtilaf Devletleri safında savaşa katılmasını savunan Venizelos'u destekleyen Yanyos, sosyalist hareketin Bolşevik Devrimi'nin akabinde ikiye bölündüğü dönemde de İkinci Enternasyonal saflarında kalmaya devam eder. Yunanistan Sosyalist Partisi içerisinde faaliyet sürdüren Yanyos, önemli siyasal dönemeçlerde Venizelosçu Liberal Parti'ye eleştirel destek sunarak sosyalizmin Yunanistan'da inşasına ilişkin evrimci-aşamacı ve “parlamentar yolu” benimseyen bir anlayış geliştirecektir. Yanyos'un Atina'daki siyasal kariyeri ve yönelimi hakkında bkz. Panayotis Noutsos, *Νίκος Γιαννιός, Ανδρός 1885-Αθήνα 1958* [Nikos Yanyos, Andros 1885-Atina 1958], Atina: Tipothito, 1997.

29 Parvus'un dalgalı siyasal kariyeri hakkında en önemli ve kapsamlı kaynak için bkz. Winfried B. Scharlau - Zbyněk A. Zeman, *Devrim Taciri*, çev. Süheyla Kaya, Kalkedon, İstanbul, 2007. Parvus'un Türkiye hakkındaki yazıları için bkz. Parvus Efendi, *Cihan Harbine Doğru Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013; Parvus'un İstanbul'daki düşünsel gelişimi ve kariyeri için de anılan kitapta yer alan M. Asım Karaömerlioğlu ve Hans-Lukas Kieser'in önsözleri.

(Ενωση των Συνδικάτων Κωνσταντινουπόλεως) ve ona bağlı sendikaları örgütlemeye çalışır.³⁰ Buna göre Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı ya da İşçi Merkezi'nin (Εργατικό Κέντρο) 1912 ortalarında yeniden açmayı başardığı Galata Kuledibi Cami Sokağı'nda, Ragıp Paşa Hanı 4 numaralı dairedeki bürosunda yer alan ve sınıf esasına dayalı oldukları için sendika namıyla adlandırılan örgütler ve kuruluş tarihleri şunlardı: Zenne Ceket İşçileri Sendikası (1910), Şemsiye İşçileri Sendikası (1910), Döşemeci İşçileri Sendikası (1911), Mücellit İşçileri Sendikası (1911), Erkek Terzi İşçileri Sendikası (1911), Degirmenci İşçileri Sendikası (1911), Berber İşçileri Sendikası (1911), Rıhtım İşçileri Sendikası (1911), Tezgâhtar İşçileri Sendikası (1912), Bira Fabrikaları İşçileri Sendikası (1912), Eczacı İşçileri Sendikası (1912), Matbaa İşçileri Sendikası (1912). Aynı ilanda henüz sosyalist sınıf esasına göre örgütlenmediği gerekçesiyle sendika değil cemiyet (Σωματείον) olarak adlandırılan örgütler ve adresleri ise Marangoz İşçileri Cemiyeti (Pera, Kalyoncucu Kulluk, no. 48) Demirci İşçileri Cemiyeti (Pera, Eptalofos Kahvehanesi), Makine İşçileri Cemiyeti (Pera, Epir Kahvehanesi), Cibali Reji Tütün Fabrikası İşçileri Cemiyeti (Fener, Kılburnu Kahvehanesi) olarak sıralanır.³¹

Yukarıda sıralanan işçi örgütleri arasında bulunan Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti'nin (Συνδικάτων Εμπορουπαλλήλων Κωνσταντινουπόλεως) Nisan 1912 tarihli tüzüğü bu örgütlerin benimsedikleri temel ilkeler ve yapıları hakkında bir fikir oluşturmamıza olanak sağlayabilir.³²

30 İttihadın Yunanca adlandırılışında "cemiyet" ifadesinin yerine "sendika" ifadesinin tercih edilmiş olduğunu vurgulamak gerek.

31 Merkez'in sınıf esasına dayalı sendikalar ile o işkolunda yer alan işçi işveren tüm kişileri bünyesinde toplayan cemiyetler/uhuvvetler arasındaki farka ilişkin tutumu için bkz. Benlisoy, 2018, s. 119-140.

32 Yine burada da "cemiyet" in tüzüğün Yunanca versiyonunda "sendika" olarak adlandırıldığına işaret etmek gerek.

Tüzüğün “Temel İlkeler” bölümü sendikalist ilkeleri ihtiva etmesi açısından önemlidir. Bu bölümde sermaye ile emek arasında kesintisiz bir mücadele bulunduğu, iktidarın “çalışma araçları” sahiplerine her zaman destek olduğu belirtilerek sermayedarlar ile her şeyi yaratan işçi sınıfının karşıt olduğu vurgulanır. Tüzük ardından “işçi sınıfının kurtuluşunun sadece kendi eserleri olabileceğı”ne yönelik uluslararası işçi ilkesine dayanarak Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti kurulduğu belirtilir.³³ Bizzat Marx tarafından 1866’da Birinci Enternasyonal Geçici Kuralları’nın girişinde vurgulanan yukarıdaki bu ifade, sendikalizmin devrimci stratejisinin iradesi, işçilerin bizzat kendi eylem ve örgütlülüklerine öncelik tanıyan yönüne işaret ettiğinden bu dönemde yeniden “keşfedilerek” sendikalizmin temel sloganına dönüşmüştü. Yine metinde işçilerin ortak düşmanları sömürücü sermayedarlar karşısında müşterek çıkarlarını korumanın ve cins, dil, inanç ve görüş ayırt etmeksizin tüm işçilerin kardeşliğini ve birliğini tesis etmenin böyle bir örgütle mümkün olduğu vurgulanır. Bunun yanında örgütün tek başına kaldığı durumda örgütsüz işçilerin durumuna düşeceği bundan dolayı da Dersaadet Amele Sendikaları İttihadı - Amele Merkezi (Εργατικόν Κέντρον) kurulması için katkı sunacağı ve koşullar müsait olduğunda Türkiye Ticaret ve Sanayi Müstahdemin İttihadı 1 Umumisi kurulması için çalışılacağı ve böylelikle dünyanın mücadele eden işçilerine ellerini uzatacakları belirtilir.

Tüzüğün ikinci maddesinde sendikanın toplantılarında her türlü siyasi tartışmanın yasak olduğu, sendikanın hiçbir siyasi örgüte katkıda bulunmayacağı ve herhangi siyasi bir kongreye katılmayacağı zikredilir. Öte yandan bu noktalar ifade edildikten sonra üyelerin şahsi olarak arzu ettikleri yönde hare-

33 *Συνδικάτον των Εμποροπαλλήλων Κωνσταντινουπόλεως, Καταστατικόν* [Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti Nizamnamesi], *Γαλατάς*, 1912. Tüzüğün Türkçesi için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 16-22.

ket edebilecekleri vurgulanır. Sendikanın siyasal yapılarla ilişkilerine ilişkin yukarıdaki satırlar klasik sendikalist yaklaşımın tezahürünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla üstünkörü bir bakışla sendikanın siyasal olarak gelişmemişliğine yorulabilecek bu ilkeler esasında Fransız CGT ya da İspanyol CNT gibi sendikalist örgütlerin siyasete ilişkin en temel yaklaşımlarını tekrarlamaktadır. Sendikalist anlayışa göre işçilerin en geniş birliğini ve mücadele azmini sekteye uğratacak siyasal tartışma ve inanışlar bir kenara bırakılmalı, işçi sınıfının sermayeyle olan temel çelişkisine yoğunlaşılmalıydı.

Sendikanın amaçları arasında dayanışma bağlarının geliştirilerek İstanbul tezgâhtarları arasında birlik sağlanması suretiyle sermayenin sömürsüne karşı konulması, üretici işçilerin menfaatine olacak biçimde üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla çalışma hürriyetinin sağlanması yani “herkes-ten yeteneğine göre, herkese ihtiyaçlarına göre komünist ilkesinin” hayata geçirilmesi zikredilir. Bu amaca ulaşabilmek için de sendikanın her zaman Dersaadet Amele Sendikaları İttihadı’na katkı sunacağı zikredilir. En tanınmış kullanımı Marx’ın 1875 tarihli *Gotha Programı’nın Eleştirisi*’nde yer alan bu komünist ilkenin tüzükte zikredilmesi dikkate değerdir. Dolayısıyla yukarıda zikredilenlerden de rahatlıkla anlaşılabileceği üzere sendika tüzüğü üyelerinin çalışma koşullarını, ekonomik çıkarlarını ve hayat koşullarını iyileştirmeyi hedeflemesinin yanında oldukça net bir toplumsal kurtuluşçu ufku da ihtiva etmektedir ve bu husus dönemin koşulları içerisinde oldukça ileri bir yaklaşım oluşturmaktadır. Üstelik sendikanın tüzüğünün Osmanlıca ve Fransızca versiyonunu inceleyen Orhan Silier’in de zikrettiği üzere metin, bürokratiklikten uzak ve üyelerin katılım ve demokratik denetimini öngören bir örgüt modeline uygun bir biçimde kaleme alınmıştır.³⁴

34 Orhan Silier, “Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü”, *Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mütareke İstanbul’unda Rum Ağırlıklı Bir*

Bu dönemde Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın sekreteri olarak Zaharias Vezestenis seçilmişti. Bizzat Vezestenis'in kendisi, *La Bataille Syndicaliste* gazetesine yazdığı 25 Kasım 1912 tarihli makalede örgütlerinin tüzüğünün CGT tüzüğünden aktarıldığını kaydederek, çoğunluğu Rum işçilerden oluşan 6 bin örgütlü işçinin İşçi Merkezi'ne bağlı sendikalarda örgütlü olduğunu ifade etmektedir.³⁵

1912 ilkbaharında örgüt, Meclis-i Mebusan seçimlerinde İstanbul'da Theodor Sivaçev önderliğindeki Bulgar "dar" sosyalistleriyle birlikte kendi adayları ve sosyal demokrat bir program lehine propaganda yürütürler. Bu, o dönemde Osmanlı sosyalist hareketinin diğer bileşenlerinin izlediğinden hayli farklı bir seçim siyasetidir. Zira Osmanlı sosyalistlerinin çeşitli unsurları, seçimlerde birbiriyle kıyasıya rekabet eden egemenlerin iki ana blokundan birisiyle ittifak yaparak seçime katılırlar. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Hınçaklar ve İştirakçi Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası, muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla ittifak yaparken Ermeni Devrimci Federasyonu/Taşnaklarsa İttihat ve Terakki'yle birlikte hareket eder.³⁶ Bununla birlikte aşağıda da göreceğimiz üzere, örgüt içerisinde parlamentoya dönük çalışmalarını küçümseyen devrimci sendikalist eğilimler de giderek ağırlık kazanmaktadır.³⁷

Öte yandan Ermeni devrimci partilerine, bilhassa da Taşnaklara yönelik olumsuz tavır salt seçimlerle ilgili taktiksel bir meseleyle sınırlı olmayıp İstanbul işçi hareketin-

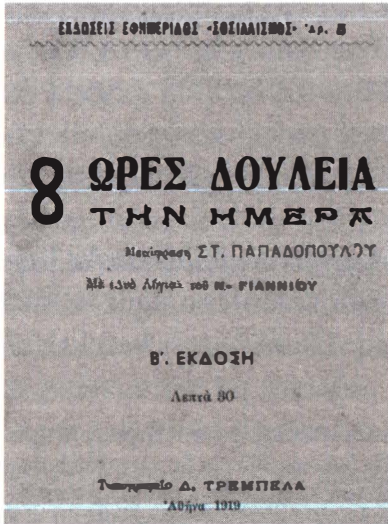
İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri, der. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 223-224. Bu noktada Silier'in de vurguladığı üzere tüzük metninin Osmanlıca versiyonunun Yunanca veya Fransızca versiyonundan daha ılımlı bir dil ve üsluba sahip olduğunu vurgulamak gerek.

35 *La Bataille Syndicaliste*, 03.12.1912, s. 1.

36 Daggas-Apostolidis, s. 105-106.

37 EΛΙΑ, Αρχείο Ν. Γιαννιού, Σχέσεις Με Σοσιαλιστικές Οργανώσεις - Κόμματα (Ι-Φ); Akbulut-Tunçay, s. 52-53.

de de değişik vesilelerle yansımaları bulmuş gibi görünür. *Rabotniçeska Iskra* gazetesinin 20 Mayıs 1911 tarihli sayısında “İstanbul’dan mektup” başlığıyla yazılan yazıda “Taşnaksutyun”cularla uyuşmazlıklarının bulunduğunu ancak bu uyuşmazlığın kişilerle değil “sadece parti ile” ilgili olduğu belirtilir. Mektupta “sosyalist görünümlü iki Ermeni partisi, Hınçak’ın ve Taşnaksutyun’un sosyalizmle bir alakası” bulunmadığı ifade edilerek bu partilerin “milliyetçi köylü partileri” olduğu vurgulanır ve onlardan bu yüzden uzaklaştırıldığı ifade edilir. Hamal ve tütün işçileri grevlerinde Taşnakların Ermeni işçileri Rum ve Türk yoldaşlarından ayırmaya ve kendi partilerine katmaya çalıştıkları, tütün işçilerinin grevinde işçileri kendi kontrolleri altına almayı denedikleri, böylece de neticede “tütün piyasasında tekel olmak isteyen Jön Türklere” hizmet etmiş olacakları vurgulanır. Sonuçta mektup yazarına göre Taşnaklar, Amele Merkezi üyelerini “anarşist olmakla” suçlayıp grevci işçileri bölerek onları yardım va-

Stefanos Papadopoulos’un çevirdiği *8 Saatlik İşgünü* broşürünün Atina’da basılan 1919 tarihli ikinci baskısı.

adiyle birtakım “bey ve vekillere” göndermişler ve grev böylelikle kaybedilmiştir.³⁸

Yine bu dönemde *Ergatis* gazetesinin yayımlanmasına son verilmesiyle işçilerin siyasal eğitimi için çeşitli kitapçık ve broşürlerin hazırlanmasına önem verildiği anlaşıyor. Örneğin Stefanos Papadopoulos 1912 yılında, *İki Düşman Sınıf* (Αἱ δύο εχθρικαὶ τάξεις) ve *8 Saatlik İşgünü* (8 ὥρες δουλειά την ημέρα) başlıklı broşürleri

38 *Rabotniçeska Iskra*, sene 3, sayı 3, 20.05.1911, s. 3.

yayımlar. Çevirisi Papadopoulos'a ait olan 8 Saatlik İşgünü kitapçığının metninin hangi dilden çevrildiği, yazarının kimliği gibi bilgiler kitapçığın kendisinde yer almamaktadır.³⁹ Kitapçığın en genel anlamıyla ılımlı sosyalist ya da sağ sendikalist bir içeriğe sahip bulunduğu söylenebilir. Metinde sadece sekiz saatlik işgünü değil 1 Mayıs, genel grev gibi kavramlar da okuyucuya oldukça yalın bir dille açıklanmaktadır. Kitapçık anılan talebin nasıl halkın geneli tarafından sahiplenildiğini açıklayarak başlar. 1889'da toplanan "uluslararası sosyalistler kongresi" 1 Mayıs 1890'da sekiz saatlik işgünü talebiyle gösteriler düzenlenmesini kararlaştırmıştır. O tarihten beri de erkek ve kadın milyonlarca işçi her 1 Mayıs'ta açlık, polis ve hapis korkusunu bir kenara bırakarak işlerini terk ederek toplantılar ve gösterilerle sekiz saatlik iş gününü halkın genel bir talebine dönüştürmüştür. Kitapçığa göre bu talep bir ütopya değildir ve bunun halihazırda birçok ülkede ve işkolunda uygulandığını örnekler vererek açıklamaya girişir. Sekiz veya daha az çalışma günü kitapçığa göre periyodik ekonomik krizleri ve işsizliği de önleyecektir. Üstelik işsizlik azaldığı için ücretler de artacaktır. Zira daha çok kişi çalışacak ve bununla birlikte ülke içinde tüketim de artacak, ihracat azalacaktır. Dolayısıyla kitapçığa göre bu talebi sadece işçiler değil çiftçiler ve hatta fabrika sahipleri dahi desteklemelidir. Günde sekiz saat çalışan işçi hem daha fazla ücret alacak hem de iyi beslenmiş ve dinlenmiş olduğundan daha fazla ve iyi iş çıkaracaktır. Kitapçık sekiz saatlik işgünü talebini savunmak için ahlâki argümanlara da başvurur. Buna göre bu talep aile hayatını da yüksel-

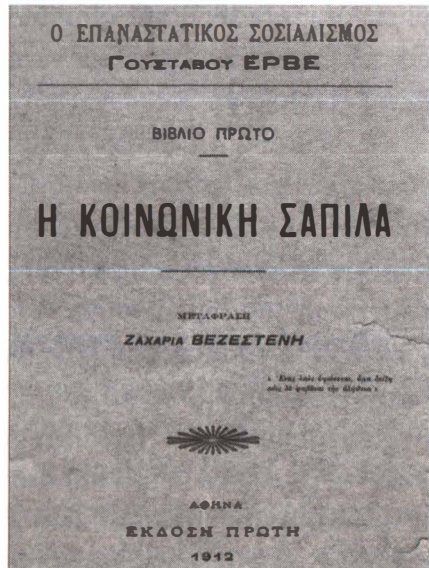
39 8 Ωρες Δουλειά την Ημέρα [Günde sekiz saatlik iş], çev. St. Papadopoulos, Atina: Ekdoseis Efimeridos Sosialismos, 1919. Yukarıdaki kitapçığa ilişkin açıklamalar İstanbul'da yapılmış 1912 tarihli ilk baskısından değil 1919 tarihli Atina'da yapılmış ikinci baskısından derlenmiştir. Kitapçığın ikinci baskısında ilk baskıya nazaran bazı güncellemeler ve Nikos Yanyos'un bir sonsözü dışında değişiklik yapılmadığı anlaşıyor.

tecektir. Sosyalistleri aileyi yok etmek istemekle suçlayanlara karşı aileyi halihazırda yok edenin sermaye egemenliği ve sanayi olduğu vurgulanır. Aile dağılmış, baba, anne ve çocuk birbirinden uzakta ayrı ayrı yerlerde çalışmaya mecbur edilmiş, birbirinden kopartılmıştır. Sekiz saatlik işgünü ise aileyi yeniden birleştirecektir. Kadın işçilerin 11 saat fabrikada çalıştıktan sonra 3-5 saat de evde çalıştıkları vurgulanarak bunların kölelerden farkı kalmadığı belirtilir. Kitapçık bilhassa kadın işçilerin yükselmesi için sekiz saatlik işgünü talep ettiklerini vurgular. Bunun gerçekleşmesiyle baba ve anneler, ebeveyn ilgi ve şefkatinden mahrum çocuklarının ihtiyaçlarına ayırabilecekleri birkaç saat serbest zamana sahip olacaklardır. Öte yandan serbest yani kendisine ait zamana sahip olan işçiler kendilerini işçi örgütlenmelerinde geliştirerek edebi ve sanatsal zevkler edinip, ahlâki olarak da kendilerini mükemmelleştirebileceklerdir.

1 Mayıs'ın genel bir işçi bayramı olarak kutlanması kitapçığa göre adil, ahlâki ve yüksek bir fikirdir. 1 Mayıs halk sınıflarını uyandırmakta, işçilere önemleri ve güçleri hakkında bir fikir vermekte ve dünyadaki tüm işçileri kardeşleri olarak görmelerine hizmet etmektedir. İnsanların eşitliği ve kardeşliği fikrininse barış ve adaletin teminatı olduğu vurgulanır. Milyonlarca kalbin birlikte attığı, milyonlarca sesin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik için birlikte yükseldiği 1 Mayıs, kitapçığa göre "proletaryanın" ilk büyük özgürleştirici eseridir. Broşür işçilerin tembel olduklarından 1 Mayıs'ta iş bırakmak ve günde sekiz saat çalışmak istedikleri yönündeki eleştirilere, mücadele eden örgütlü işçilerin tembelliğin, ayyaşlığın ve işçinin gücünü tüketen sürekli çalışmanın düşmanı olduğunu, düşmanlarının bile sosyalistlerin en iyi işçiler olduğunu teslim ettiklerini belirterek yanıt verir. Bu noktada ahlâkçı bir söyleme başvuran kitapçık sosyalist işçi hareketinin halk sınıflarını ahlâklı hale getirdiğini ve egemen sınıfla-

rı daha insani kıldığını vurgular. Daha sonra genel grev meselesine de değinerek henüz bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını zira tüm işçilerin örgütlü olmadığını, örgütlü olanların da henüz uzun süre dayanacak yardım sandıklarına sahip olmadıklarını belirtir. Üstelik yine kitapçığa göre genel grev fuzulidir de zira bunun hedefledikleri örgütlenme ve ortak mücadele ile de başarılabılır. İşçilerin acılarına derman olacak şey genel grev değil genel örgütlenmedir. Buna göre her ülkenin işçileri örgütlenip ulusal örgütler kurar ve bir uluslararası birlik oluşturlarsa her türlü grev fuzuli halle gelecektir. Zira örgütlü işçiler sermayedarlara kan dökülmesi gerekmeden sosyalist ideallere uygun biçimde toplumu biçimlendirebilecek yasalar çıkarmalarını dayatabileceklerdir. Kadın ve erkek işçilerin örgütlenmeleri sosyalist toplum ilkelerinin barışçıl bir biçimde geliştirilip hayata geçirilmesi ni sağlayacaktır.

Zaharias Vezestenis ise aynı yıl, Fransız antimilitarist ve pasifist sosyalist Gustave Hervé'in (1871-1944) 1905 tarihli *Le collectivisme; propos d'un socialiste révolutionnaire* (Kolektivizm: bir devrimci sosyalistin önerileri) adlı eserinin bir kısmını birinci kitap olarak *Toplumsal Çürüklük (H Κοινωνική Σαπίλα)* başlığıyla Yunancaya çevirir.⁴⁰ Hervé Fransız sosyalist hareketi içe-

Zahariya Vezestenis'in çevirdiği Gustave Hérve'in *Toplumsal Çürüklük* kitabının ilk sayfası.

40 Gustave Hervé, *H κοινωνική σαπίλα, Ο επαναστατικός σοσιαλισμός* [Toplumsal Çürüklük], çev. Zaharias Vezestenis, Atina, 1912.

risinde oldukça tartışmalı bir figürdür. 1914 öncesi Fransız antimilitarizminin en önemli temsilcisi, tabiri caizse yıldızıdır. Açık yurtseverlik karşıtı tutumu ve bir seferberlik durumunda işçilerin genel grev ve ayaklanma başlatmasını savunmasıyla hem antimilitarizmin simge şahsiyeti hem de sosyalist sol içerisinde radikal bir konum edinmişti. Aynı zamanda Hervé ve taraftarları Fransız sosyalizmi içerisinde antiparlamentarist damarı da temsil etmekteydi. Tam da bu yüzden sendikalistlerle “Hervécilik” arasında önemli ideolojik ve stratejik ortaklıklar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Vezestenis’in çeviri için Hervé’nin kaleme aldığı bir metni seçmesi onun bu dönemde sahip olduğu görüşleri açısından hayli açıklayıcıdır. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Hervé “yurtseverlik karşıtı” konumunu ve bir savaş durumunda devrimci bir ayaklanma çağrısı yapmayı savunan radikal antimilitarist ve pasifist görüşlerini terk ederek büyük bir şaşkınlık yaratacak, yıllar içerisinde de giderek daha koyu bir sosyal şovenist haline gelecektir.⁴¹

Kitapçıktaki 15 Mayıs 1912 tarihini taşıyan ve Galata’da yazıldığı ifade edilen kısa önsözünde Zaharias Vezestenis Rum aristokrasisinin türlü türlü kıyafetlerle emekçi halkı kandırarak kanını içtiğini vurgular. Batıl itikatlarla sarhoş edilen emekçi halksa onların kollarına kendisini teslim etmektedir. Kendileri gibi köle olan çocuklarıysa aile ve sınıflarını reddetmekte ve köleliğin, yoksulluğun ve sömürünün değiştirilemez kaderleri olduğuna inanmaktadırlar. Fakat Vezestenis’e göre kendi konum ve sınıflarına acıyarak onları uyandırmak için ellerinden geleni yapmaya çalışan başka çocuklar da bulunmaktadır. İşte Vezestenis’e göre bu çeviri de bir kalk borusu işlevi görecektir.

Hervé’nin kitapçığı dinî kateşizm tarzında soru cevaba dayalı bir türde yazılmıştır ve bir sosyalistle köylünün

41 Miller, s. 54-63, 190-194.

hayali diyaloguna dayanmaktadır. Sosyalist mevcut toplumun yapısını ve buna ilişkin sosyalistler dışındaki siyasal anlayışlarının çözüm önerilerinin çelişki ve yetersizliklerini köylüye açıklamakta, onun karşıt argüman ve sorularına yanıt vererek etraflı ve oldukça sade bir biçimde sosyalistlerin tezlerini serimlemektedir. Vurgulamak gerekir ki yukarıda ele aldığımız Papadopoulos'un çevirmiş olduğu kitapçığa nazaran Vezestenis'in çevirdiği Hervé'nin metni çok daha radikal bir içeriğe sahiptir. İlk bölümde sosyalistlerin mevcut toplumu neden mahkûm ettikleri açıklanır. Buna göre bugünkü toplumun çürük temelleri üretim araçlarının bireysel mülkiyeti ve serbest rekabete dayanmaktadır. Bunlar emek israfına, üretimde karışıklığa, krizlere, küçük işletmelerin ve küçük köylülüğün yok olmasına, cehalete, suça, alkolizme yol açmaktadır. Kitapçığın ikinci bölümünde ise sosyalistler dışındaki çeşitli siyasal akımların sermaye egemenliğinin yarattığı sorunlara ilişkin önlemlerinin yetersiz olduğu tarif edilir. "Gerici, monarşist ve klerikalistler" eleştirildikten sonra Hervé asıl olarak "sosyalist"in ağzından reformist önerileri eleştirmeye koyulur. Fransız Radikal Partisi'nin müterakki gelir vergisi, miras vergisi gibi politikalarının etkisizliğini eleştirerek bugünkü toplumun temeli olan mülkiyete dokunulmadığını vurgular. Yine işçi evleri ve bahçeleri, karşılıklı yardım sandıklarının/şirketlerinin oluşturulması ve kooperatifçiliğin olumlu yönlerini kabul etse de bunların da sermaye egemenliğinin sona erdirilmesinde yetersiz kaldıklarını vurgular. Hervé kitapçığında kooperatifçilikle sermaye egemenliğinin "azar azar, sakince, devrim olmadan" ortadan kaldırılabileceği iddialarını istihzai biçimde reddeder. Neticede tüm bu yukarıda sıralanan "ilaçların" hastalığın tedavisini sağlamayacağı "ispat edildikten" sonra "sosyalist" ile "köylü" arasındaki sohbetin "sosyalist ilaç" hakkında bir ikinci kitapçıkta devam

edeceği okura müjdelense de bu kitapçık muhtemelen hiç yayımlanmamıştır.

Anılan kitapçığın hemen sonunda yer alan “İşçi gazetele-ri” ve “İşçi kitapları” başlığı altında okurlara önerilen Fransızca gazete ve kitaplar grubun sendikalist eğilimlerini bir kez daha açığa vurmaktadır. Önerilen gazeteler arasında *Voix du Peuple*, *Bataille Syndicaliste*, *Libertaire*, *Temps Nouveaux*, *Guerre Sociale* gibi devrimci sendikalist ve devrimci sosyalist yayımlar ağırlığı oluşturmaktadır. Öte yandan okura Kropotkin, Gustave Hervé, Georges Yvetoy,⁴² Émile Pouget,⁴³ Victor Griffuelhes,⁴⁴ Paul Lafargue’in⁴⁵ kimi Fransızca kitapları da salık verilir. Bu yayın ve isimler çevre üzerindeki devrimci sendikalizmin ağırlığını açık biçimde yansıtmaktadır.

Bu dönemde İstanbul’daki Toplumsal Araştırmalar Grubu ile Atina’daki Yanyos’un önderliğindeki Atina Sosyalist Merkezi arasında eğitsel ve propagandif materyal değişimi de önemli bir yer tutmuşa benziyor. Örneğin Papadopoulos’un çevirdiği *İki düşman sınıf* broşürü Yunan Krallığı’nda kullanılırken, İstanbul’dan ayrılmış olmasına rağmen hâlâ İs-

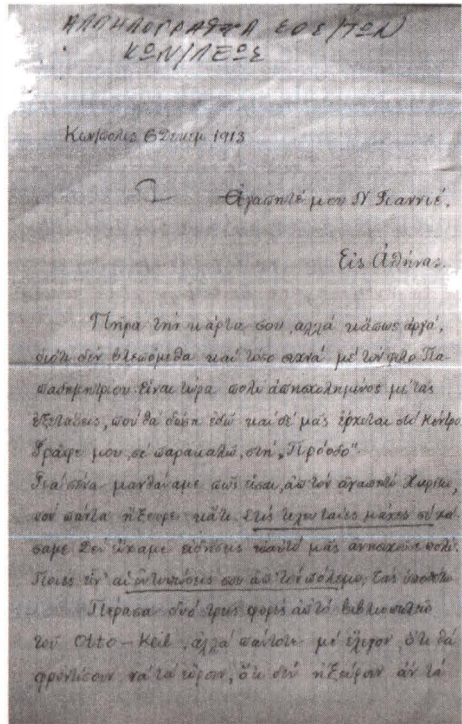
42 Georges Louis François Yvetot (1868-1942), Fransız matbaa işçisi, anarko-sendikalist ve antimilitarist. Birinci Dünya Savaşı öncesinde önce *Fédération des Bourses de Travail* genel sekreterliği ve aynı zamanda CGT genel sekreter yardımcılığı yaptı. Sendikal hareketin siyasal partilerden bağımsızlığını savunan Yvetot, Sosyalist Parti ile herhangi bir ilişkiyi reddetti. Aynı zamanda kararlı antimilitarist faaliyetleri nedeniyle hapis cezalarına maruz kaldı. 1918’de CGT liderliğinden ayrıldı ve sonrasında dönemin çeşitli anarşist dergilerine katkı sundu.

43 Émile Pouget (1860-1931) Fransız anarko-sendikalist. CGT’nin 1901 ile 1908 yılları arasında genel sekreter yardımcılığını yaptı.

44 Victor Griffuelhes (1874-1922) Fransız anarko-sendikalist ve CGT önderi.

45 Paul Lafargue (1842-1911) Fransız devrimci Marksist sosyalist, siyasetçi, gazeteci, edebi eleştirmen ve militan. Karl Marx’ın ikinci kızı Laura ile evliydi. En tanınmış eseri *Tembellik Hakkı*’dır. Lafargue Fransız sosyalizmi içerisinde Jean Jaures tarafından temsil edilen reformist çizgiye karşı Marksist ortodoksiyi savunmaya ve özellikle de sosyalistlerin burjuva hükümetlere katılması eğilimine karşı mücadele etti.

tanbul grubu üzerinde belli bir nüfuzu bulunan Nikos Yanyos'un 1912'de Yunancaya çevirdiği Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kurucu önderlerinden Willhelm Liebknecht'in (1826-1900) *Sosyalizmin Aleyhinde ve Lehide* (*Τα κατά και τα υπέρ του Σοσιαλισμού*)⁴⁶ başlıklı broşürü de İstanbul'da kullanılmaktaydı. Belli ki bizzat Yanyos'un çevirileri ve Atina Sosyalist Merkezi'nin yayınları İstanbul'da eğitim ve propaganda amacıyla Toplumsal Araştırmalar Grubu'nun kullandığı önemli materyaller arasındadır. Pera'da, Tünel civarındaki önemli kitapçılarından Otto Keil kitapçısı da bu materyallerin temin edilebileceği bir noktadır. Üstelik eklemek gerekir ki yeni Matbuat Kanunu ve İstanbul'da herhangi bir materyal basma olanaklarının bulunmamasına ilişkin Papadopoulos'un Yanyos'a hitaben bu dönemde yazdığı bir mektuptaki ifadeleri, İstanbul'da açık sosyalist propaganda faaliyeti yürütmenin giderek güçleştiğini ortaya koymaktadır.⁴⁷ Öte

Stefanos Papadopoulos'un Nikos Yanyos'a 6 Aralık 1913 tarihli bir mektubu.

- 46 Wilhelm Liebknecht, *Τα κατά και τα υπέρ του Σοσιαλισμού* [Sosyalizmin Aleyhinde ve Lehide], çev. N. Yanyos, Atina: Εκδόσεις Σοσιαλιστικού Κέντρου Αθηνών, 1912.
- 47 Anılan mektubun metni için bkz. Stefo Benlisoy, "Balkan Savaşı'nın Akabinde Toplumsal Araştırmalar Grubu", *Toplumsal Tarih*, sayı 319, Temmuz 2020, 42-46.

yandan Yanyos'un yukarıda vurgulanan özellikle savaşa ilişkin hayırhah tutumunun, İstanbul grubunun savaşa karşı çıkan tutumuyla içerdği büyük çelişkinin bu ilişkiyi sonraki süreçte nasıl etkilediği bir muamma. Üstelik İstanbul hareketinde giderek ağırlığı artan Zaharias Vezestenis'in gruba taşıdığı devrimci sendikalist eğilimler, bu potansiyel gerilimi daha da tırmandırmış ve ilerleyen süreçte kaçınılmaz bir kopuşa götürmüş olmalıdır. Zaharias Vezestenis'in etkisiyle Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı içerisinde bu dönemde "devrimci sendikalist" eğilimin giderek daha belirgin hale gelmesinde hiç kuşkusuz 1908 Devrimi ile yeşeren umutların zamanla solarak meşruti yönetimden hayal kırıklığına dönüşmesinin, örgütlenme, söz söyleme ve grev gibi siyasal ve toplumsal özgürlüklerin meclis ve hükümet eliyle budanmasının önemli etkisi olmalıdır. Vezestenis bu hususa İstanbul Sendikaları Birliği sekreteri olarak imzaladığı *La Bataille Syndicaliste*'teki⁴⁸ 12 Haziran 1912 tarihli makalesinde değinir. Ona göre Hamid taraftarı, Jön Türk, Kanun-ı Esasi veya demokrasi taraftarlarının proleterlere verebilecekleri tek şey sömürü, sefalet ve açlık düzenidir. Bundan dolayı yapmaları gereken ekonomik kavgaya girişmek ve hayat hakkını kazanmaktır. Vezestenis'e göre sınıf kardeşlerinin boş yere demokratikleşme veya işçilere hiçbir şey vermeyecek Devlet'in ele geçirilmesiyle uğraşmak yerine üstlenmeleri gereken yegâne faaliyet budur.⁴⁹

Devrimci sendikalizm ya da Anarko-sendikalizm olgusu, Anarşizmi zanaatkâr ve köylülerle özdeşleştiren ve kapitalizme karşı geçmişe dönük bir tepki olarak değerlendiren tarihyazımının kabullerine açık bir tezat oluşturur. Zira Anar-

48 1911'de yayımlanmaya başlayan günlük devrimci sendikalist gazete. Fransız CGT'nin merkezi yayın organıydı.

49 "La revolution Ottomane sans profit pour le peuple", *La Bataille Syndicaliste*, 18.06.1913, s. 1.

ko-sendikalizm, gerçek anlamda proleter bir hareketti. Devrimci sendikalizme biçim ve içeriğini veren Fransız sendikacı Fernand Pelloutier’ydi. Pelloutier’ye göre devrim, eski dünyanın yıkılmasını hedeflemekten çok yeni bir dünyanın kurulmasıyla ilgili bir süreçti. Devrim yıkıcı değil kurucuydu. Ancak işçi sınıfının içerisinde bulunduğu maddi koşullar bu kuruculuğa kaynaklık edebilecek insani vasıfları yozlaştırmaktaydı. Sendika, işçi sınıfının bu kurucu vasıflarının serpilip gelişebileceği bir alan olmalıydı. Proudhon’dan etkilenen Pelloutier için sendika, adeta yeni toplumun öğrenildiği bir okul, işçi sınıfı için kolektif tüketim ve üretimin örgütlendiği bir organizasyon olmalıydı. Anarko-sendikalistlere göre hareketin siyasal partilerden bağımsız olması ve mevcut siyasal sisteme katılmaması gerekiyordu. Yani sendika hem emekçilerin gündelik çıkarlarını savunan bir örgüt hem de yeni toplumun bir nvesiydi. Sendika, bünyesinde yarattığı gönüllülük ve özyönetim temelli ilişkilerle hem yeni toplumu örnekleyecek hem de devrim sonrasında üretimin örgütlenmesini doğrudan doğruya eline alacaktı. Sendika bürokrasisinin oluşumunu engellemek, devrimci sendikalistlerin örgütlenme anlayışlarının en önemli ayağıydı. Sendika boykot, sabotaj ve grev gibi doğrudan eylem yöntemlerini kullanmalıydı. Grev, özellikle de “genel grev” devrimci mücadelenin en önemli aracıydı. Genel grevi sınıf savaşımının en önemli silahı olarak değerlendiren Georges Sorel, bu eylemi bir “toplumsal mit” olarak tanımlamıştı. Buna göre genel grev, somut bir eylem biçimi olmanın ötesinde, emekçilere esin kaynağı olan ve onları toplumsal mücadeleye çeken “efsanevi” bir niteliğe sahipti. Anarko-sendikalizm, anarşistlerin sosyal demokrat parti ve örgütlerin uzlaşmacı ve determinist tutumlarından hayal kırıklığına uğramış olan ii hareketinin özellikle genç ve militan kesimleriyle yakınlaşmalarını sağlayıp bilhassa Fransa ve İtalya’da etkili olduy-

Le prolétariat victime de la guerre

Chômage, Choléra, Typhoïde

AU CAIRE, ON EXPULSE LES MILITANTS OUVRIERS

Constantinople, le 23 décembre 1915. — Dans l'atmosphère malsaine que la guerre a créée chez nous, nous souffrons, frères léonards, aux résultats inévitables qui commencent à se manifester parmi le malheureux peuple travaillant de la Turquie.

Malgré la profonde constance de ses souffrances et de sa situation, il se refuse à se résigner. Voilà la victime de la grande crise économique qui règne dans tout le pays, la victime des oppresseurs impitoyables d'un gouvernement autoritaire, victime des épidémies les plus meurtrières produites de la guerre et de l'indifférence du gouvernement.

Aujourd'hui, dans Constantinople, la situation du peuple travaillant est désastreuse.

Chômage dans toutes les branches de la grande et de la petite industrie, choléra et typhoïde dans tous les quartiers ouvriers, pourchassés par les autorités au nom de la loi, pour non paiement des impôts arriérés.

Les circulaires du gouvernement, celles partielles, arrachant au peuple le pain, les impôts à l'État, qui en a besoin pour faire la guerre contre les ennemis de la patrie, et pour protéger le peuple et son indépendance !

Mais le peuple, épuisé par la famine et les maladies, ne paye pas ; mais il succombe à la force brutale des soldats de l'ordre, qui lui arrachent ses derniers biens, quelques restes de instruments de travail.

Les ouvriers fuient leur lieu de naissance et leur mère patrie ! Ils partent chercher à un autre coin du globe le pain et l'air.

L'émigration augmente.

L'État de siège, nouveau malheur, devenu chronique depuis la Constitution, empêche toute réunion, on arrête sans motif. Une armée d'agents provocateurs, basés sur le système en usage au temps du culte rouge moscovite, les mouvements du peuple travaillent et les trouve tous suspects.

Le désordre règne depuis longtemps dans l'organisme gouvernemental dit

constitutionnel, et la justice est une chose inconnue.

Les agents fonctionnaires du palais de Yildiz, maîtres de la machine gouvernementale, se sont transformés en lâches et se groupent dans le parti *docteur et lâche*.

Parmi eux, *Chérif pacha* — bien connu de vous par la campagne qu'il a dirigée de Paris contre les Jeunes-Turcs avec son journal *socialiste* (*Türkiye*) — a préparé avec ses amis la fondation d'un parti *radical-socialiste* pour défendre les intérêts du peuple !

Mais, pauvres paches, il est lent de jouer avec les militants des pauvres. Nous connaissons bien votre socialisme contre nous, nous nous souvenons le socialisme des Jeunes-Turcs !

Il paraît que les pourchasseurs contre les ouvriers révoltés sont généraux dans tout l'Orient. Les nouvelles qui nous sont parvenues aujourd'hui du Caire nous annoncent l'expulsion de notre compatriote *Nispet Rouman*, ouvrier mécanicien et secrétaire du *Club ouvrier* du Caire. Notre camarade, d'ailleurs libéré depuis une nuit, a travaillé sans cesse pour l'émancipation et la libération des ouvriers arabes, italiens et grecs, et a réussi à créer un mouvement révolutionnaire consensuel par son action et son ardeur. Les grandes manifestations eurent lieu de l'affaire *Prer*, l'action directe et l'enthousiasme de nos amis sont bien connus dans tous nos milieux.

Le procureur égyptien a fait la délation suivante à notre camarade, avant son expulsion : « Votre propagande socialiste depuis dix années pousse les ouvriers arabes, et italiens, et le motif de votre arrestation : et alors, comme vous êtes sujet ottoman, allez à la prison pour défendre votre patrie ennemie ».

Malheureusement, notre camarade, qui est né de l'union, s'est réfugié à Athènes. Mais là aussi, la police le menace.

On lui dit : allez pour être sûr de vivre en liberté !

Zacharias Vezestenis.

sa da sağda faşizmin ve solda da Stalinizmin hâkim olduğu 1930'larda gerileyecektir.⁵⁰

İşte bu bağlamda, Vezestenis'in Fransa'daki *Le Temps Nouveaux*⁵¹ ve *La Bataille Syndicaliste* gibi anarşist ve sendikalist gazetelerde haber ve yazıları yayımlanacaktır. 1913'te anarşist/sendikalist *Le Temps Nouveaux* dergisinin 48, 49 ve 50. sayılarında üç bölüm halinde yayımlanan makalesinde Vezestenis, bu sendikalist etkiyi güçlü bir biçimde vurgulayacaktır. Vezestenis, 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul ve Selanik'te eşzamanlı ola-

“Konstantinopolis'ten mektup: Harbin Kurbanı Proletarya. İşsizlik, kolera, tifo”, Zaharias Vezestenis, *La Bataille Syndicaliste*, 31 Aralık 1912.

rak her türlü dini ve siyasi etkinin dışında birtakım işçi sendikaları kurulduğunu belirttikten sonra patronlardan sonra işçileri boyundurukları altına almaya çalışan yeni bir “hayalet” ortaya çıktığını belirtir. Bu hayalet, “kimi reformist yoldaşların parlamentarizm nayaletidir”. Vezestenis bu noktada Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SSIF) yukarıda değindiğimiz 1912 seçimlerinde izlediği ittifak stratejisini kıyasıya eleştirir. Ona göre Selanik'te böyle parlamentarist bir akım, işçi hareketini ve SSIF'i ele geçirmiş ve “mili-

50 Bkz. Foti Benlisoy, “Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, der. Birsan Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 357-406.

51 Jean Grave tarafından 1895'ten 1914'e dek yayımlanan anarşist gazete.

tanlarından birini”, yani mebus Dimitar Vlahof’u “seçtirmek amacıyla parlamenter eyleme saptır”mıştır. Bu noktada sözü doğrudan Vezestenis’e bırakmak daha açıklayıcı olacak:

Bizde, İstanbul’da, gelişmeler Selanik’teki gibi olmadı. Reformist yoldaşlarımızın çabalarına rağmen, sendikalarımızın işçi kulübü parlamentarist akıma direnebildi ve devletçi siyasette yer almayı reddetti. “Tetebbuat-ı İçtimaiyye Grubu”nu ve işçi-sendikalı olmayan unsurları bertaraf etmeyi başardı. Fransa’daki ve İtalya’daki sendikalist kardeşlerimizin örneğini izleyerek, kulübümüzün sendikası tüzüğünü değiştirdi ve İstanbul Sendikalar Birliği’ni devrimci sendikalizm temellerine ve ilkelerine dayalı olarak kurdu.⁵²

Vezestenis’e göre “parlamentarizm Yıldız istibdadı kadar kötüdür.” Yeni rejimde düzenin baskı aygıtını oluşturan polis ve ordu, “Hamit rejimindeki gibi baskıcıdır.” Vezestenis’e göre Meclis-i Mebusan’dan çıkarılan basın ve toplantı özgürlüğüne karşı yasalar, grevleri sınırlayan yasalar, serserilere karşı yasalar eskiden daha fazla özgürlük getirmemektedir. Üstelik Vezestenis sadece “açgözlü, şovenist ve tedbirsiz” olarak nitelendirdiği Jön Türklere karşı değil, muhalif sıfatını taşıyan diğer siyasal partilere karşı da büyük bir güvensizlik beslemektedir. Uzun olması pahasına bu noktada Vezestenis’in makalesinden bir alıntı paylaşmak daha doğru olacaktır:

... gerici Hürriyet ve İtilâf Fırkası, dinci-milliyetçi Rumların *O ethnicos eleniquos syndesmos*,⁵³ Brüksel’den onaylı ve tav-

52 *Les Temps Nouveaux* dergisinin 29.03.1913 tarihli 48, 05.04.1913 tarihli 49 ve 12.04.1913 tarihli 50. sayılarında üç bölüm halinde yayımlanmıştır. Bu makalelerin Türkçe çevirileri için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 235-243.

53 Mebusan Meclisi’ne mensup Rum mebusların çoğunu çatısı altında toplayan grup. Sonrasında *Syntagmatikos Politikos Syndesmos* [Anayasal Siyasal Birlik] adını kullanacak ve özellikle Balkan Savaşı’nın ilanına dek meclisteki çalışmalarda oldukça etkin olacaktır.

siye edilen “sosyal devrimci” etiketli Ermeni milliyetçi partisi Taşnaksutyun, “sosyal demokrat” etiketli Ermeni ulusal partisi Hınçak ve bizim sosyal-parlamentaristler, bağımsızlar, bunların hepsi de tüm felaketlerimizin kaynağı olan devletten birlikte nemalanmak isteyen siyasetçilerin partileridir; hepsinin özlemi bizi yönetmek ve otoriter biçimde hükümet etmek üzere iktidara gelmektir. Bu partilerin çıkarları bizimkilerle aynı olabilir mi? Devletçi, liberal, radikal veya kolektivist programları bizi kurtarabilir mi? Altın yumurtlayan tavuğu, devleti öldürmemek ama kendi hesaplarına muhafaza etmek ilkeleri bizim ilkemiz olabilir mi? “İyi hizmetkâr” taktiği bizim taktiğimiz olabilir mi? İsyan etme yeteneğinden yoksun, sosyal-parlamentarist yoldaşlarımızın sabırlı ve çilekeş tutumu, bizim tutumumuz haline gelebilir mi? Efendilerimizin masalarından düşen ekmek parçalarını ele geçirmek için yürüttükleri mücadeleler bizi ilgilendirebilir mi? Hayır.⁵⁴

Vezestenis’e göre insanlığın kurtuluşu bu tür “geçici çareler”den geçmemektedir. Ona göre insanlığın kurtuluşunun önündeki engeller “Tanrı, Mülkiyet, Devlet ve Otorite”dir ve sendikalizmin hedefi emeği özgür kılmak, toplumsal kurtuluşu sağlamak için bugünkü toplumu yıkarak Özgür Komün’ü kurmak doğrultusunda mücadeledir, ortak eylemdir.⁵⁵ Yukarıda aktarılanlardan rahatlıkla görüleceği üzere Vezestenis, işçi hareketi ve devrimci çevrelerde sosyal demokrat partilerin artan konformizmlerine ve parlamentarizmlerine bir tepki olarak açıkça devrimci sendikalist görüşleri savunmaktadır.

Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı, Balkan Savaşları ve asıl olarak da Birinci Dünya Savaşı’nın sarsıcı etkisiyle

54 Akbulut-Tunçay, s. 242-243.

55 A.g.e., s. 243.

büyük ölçüde ortadan kal-
kar. Grup Balkan Savaşı'na
karşı çıksa da savaşın açığa
çıkardığı olumsuz ko-
şulların ve yeni baskı dal-
gasının kurbanı olur. Ve-
zestenis Balkan Savaşı sı-
rasında *La Bataille Syndi-
caliste* gazetesine yazdığı
yazılarda savaş açık bir bi-
çimde mahkûm edecek ve
onu Balkan burjuvazisi ve
feodallerinin emperyalist
çıkarlarıyla ilintilendire-
rek tüm işçi sınıfına yöne-
lik bir suç olarak nitelen-
direcektir.⁵⁶ Muhtemelen
geçmişte aynı örgütte bir-
likte çalıştığı Nikos Yan-
yos gibi sosyalistlerin sa-
vaşa olumlu yaklaşımları-
nı ve kimilerinin bizzat
Balkan ittifakı ordularında
yer almalarını ise sert bir
şekilde eleştirir. Ona göre
sınıf çıkarlarından bihaber
yurtsever fanatizmin kör-
leştirdiği genç savaşçılar
"Türk kardeşlerine" karşı
savaşarak köyleri işgal et-
mişler, Müslümanları yağ-

Un cri d'espoir

MANIFESTE DU PROLÉTARIAT DE CONSTANTINOPLE

L'Union des Syndicats de Constantinople
vient de lancer le manifeste suivant :

UNION DES SYNDICATS DE CONSTANTINOPLE
Coute Dibi Raghib Pacha Han n° 4
Galata-Constantinople

POUR LE PREMIER MAI 1913

Camarades,

Pour la troisième fois, depuis le fé-
veil de notre conscience pour l'action
solidaire en faveur de l'émancipation de
notre classe travailleuse de la Turquie,
nous avons l'occasion d'agir et de ma-
nifester contre l'exploitation patronale
et l'oppression gouvernementale sous
laquelle toute notre grande famille gé-
mit.

Le Premier Mai 1913 nous trouve au
maximum de la misère et en grand
deuil pour les crimes que la bourgeoi-
sie et la féodalité balkaniques ont com-
mis sur toute notre classe pour leur
propre intérêt impérialiste.

Camarades, c'est à nous aujourd'hui
la tâche de faire ce que les autres négli-
gent, c'est à nous le devoir de donner
l'exemple pour que les autres suivent.

Allons, élevons notre voix protesta-
taire contre les crimes de nos maîtres :
l'exploitation de notre travail, la croisa-
de balkanique, la réaction anti-ou-
vrière.

Agissons, pour défendre nos intérêts
économiques, moraux et politiques ;
manifestons le jour du Premier Mai
pour que la bourgeoisie avec tous ses
suppôts sentent monter vers eux, me-
naçantes et vengeresses, les clameurs
de protestation des exploités organisés.

Travailleurs de la Turquie,

"Umut çığlığı, 1 Mayıs 1913 için
Konstantinopolis proleterasının
manifestosu, Zaharias Vezestenis,
La Bataille Syndicaliste, 20 Nisan 1913.

56 "Manifeste du proletariat de Constantinople", *La Bataille Syndicaliste*,
20.04.1913, s. 1.

malamışlar, genç Türk kızlarına tecavüz etmişler ve ceplerini kanla boyanmış mücevherler ve altınlarla doldurmuşlardır. Vezestenis “ittifakın” işlediği suçların savaştan sonra daha açık bir biçimde ortaya çıkacağını da ilave eder.⁵⁷ Ona göre işçi sınıfının engellemeyi başaramadığı Balkan Savaşı “Şark” işçi sınıfını uzun süre etkilemeye devam edecek ve güçlükle başlamış olan halkın ve proletaryanın uyanışını geciktirecektir. Savaş Vezestenis’e göre Şark’taki uluslar arasındaki nefret ve şovenizmi egemen sınıf lehine canlandırmıştır.⁵⁸ Vezestenis Balkan Savaşı’nın sonucunu Balkan ve Türkiye işçi sınıfının “bir despotun hâkimiyetinden diğer bir despotun hâkimiyetine” geçişi olarak nitelendirir. Ona göre savaşın en büyük kurbanı, burjuvazinin “can pazarına” ya da zindan ve darağacına yolladığı işçi sınıfıdır.⁵⁹ Vezestenis’in haber ve makaleleri savaşın Osmanlı başkentindeki işçi sınıfı hareketini ne ölçüde sekteye uğrattığını canlı bir biçimde tasvir eder. Her türlü dışa dönük faaliyetin sıkıyönetim tarafından yasaklandığı bir ortamda Merkez’in etrafında toplanmış örgütlü işçiler askere alınmış ya da savaşın yarattığı olumsuz ekonomik koşullar, durgunluk, enflasyon ve işsizlik nedeniyle Odesa veya İskenderiye gibi dünyanın dört bir köşesine göçe zorlanmıştır. İşverenler bu olumsuz koşullara çalışma saatlerini uzatıp maaşları kıskarak yanıt vermişler ve sigara kâğıdı imalatı veya matbaacılar gibi bazı sektörlerde işçilerin protestoları ve grev girişimlerini de ezmişlerdir.⁶⁰ Üstelik Rumeli’nin kaybı, İstanbul iş-

57 “Dans la guerre, il n’y a ni pitié, ni justice dit un officier réserviste hellène”, *La Bataille Syndicaliste*, 30.05.1913, s. 1.

58 “La réaction jeune-tuque contre les organisations ouvrières”, *La Bataille Syndicaliste*, 21.04.1914, s. 1.

59 Bkz. Georges Haupt - Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 140.

60 “Les conséquences économiques de la guerre”, *La Bataille Syndicaliste*, 11.05.1913, s. 1.

çi ve sosyalist hareketini bu bölgenin örgütsel ve siyasal olarak oldukça gelişkin deneyim ve destek havuzundan mahrum bırakıp onun yalıtılmışlığını arttırmış olsa gerek.⁶¹

Dersaadet Amele Cemiyeti İttihadı sekreteri Vezestenis, Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na 1914 1 Mayıs'ı vesilesiyle yayımlanması için gönderdiği mektup ve bildiride, Balkan Savaşı'nın akabindeki toplumsal sıkıntıları ve artan baskı koşullarını yansıtır. Vezestenis'e göre savaş, emekçi sınıfların hayat koşullarında yarattığı iktisadi olumsuzluklar yanında, "Doğu ulusları arasındaki kin ve taassubu" ve milliyetçiliği de yeniden canlandırmıştı. Rumeli'yi istila edenlerin mallarına mülklerine el koyduğu göçmenler, ülkeye kafiye halinde sığınmıştı. Anadolu ve Trakya'ya yerleştirilen bu göçmenler, gittikleri bölgelerde taassubu, milliyet ve din ayrımlarını şiddetlendirmişler ve bu sefer yerli ahalinin ters yöne göç etmesine yol açmışlardı. Tüm bu koşullar altında hükümet baskı derecesini arttırarak süreklileşmiş sıkıyönetim koşullarında örgütleri, basını ve toplantıları şiddet yoluyla ezmektedir. Vezestenis mektubunun sonunda Enternasyonal sekreteryasına

LETTES DE TURQUIE

Les conséquences économiques de la guerre

(De notre correspondant particulier)

Constantinople, 3 mai. — La revue de nos forces, ainsi que l'examen de notre situation actuelle, faites à l'occasion du 1er mai, nous ont montré nos grandes pertes provoquées par la guerre déclenchée par la bourgeoisie pour conquérir de nouvelles terres et des hommes à exploiter.

Enfants dans notre Club ouvrier — le gouvernement jeune-turc, en basant sur l'état de siège, nous avait interdits toute manifestation extérieure — nous causant pendant de longues heures sur tout ce que nous coûte une année d'entre-gorgement de nos frères des Balkans et surtout sur la misère qui sévit impitoyablement à cause d'un chômage terrible dont on ne voit pas la fin.

Le petit rapport du bureau de l'Union nous montre par des chiffres que plus de quatre mille de nos camarades syndiqués ont disparu, enlevés sans doute par le militarisme ou chassés par la crise économique et la misère.

Dans un délai de six mois, nous dit le rapport, cinq cents ouvriers en jachères pour dames, occupés par des fabrications qui ne pouvant plus compter sur les marchés de la grande Russie, ont leurs leurs pertes furent plongés dans la plus profonde misère et la plupart d'entre eux furent se disperser aux quatre points du monde.

Dans le syndicat des employés, la situation est la même. Les patrons, profitant de la crise, lock-outent les employés ayants droit, diminuent les salaires, augmentent les heures de travail et les traitent avec grossièreté.

Dans le syndicat des ouvriers des fabriques de papier à cigarettes, trois cent cinquante ouvriers syndiqués ont lock-outés pour avoir protesté contre les insultes de leurs patrons et les diminutions de salaires.

Deux cent trente ouvriers de brasseries

sont également lock-outés depuis trois mois.

Par suite de la crise économique, nos camarades réitèrent sans cesse. Le chômage forcé sévit aussi chez les mou-siers.

Et comme par une ironie des choses, la vie est devenue dix fois plus chère. Le pain coûte aujourd'hui dix paras de plus qu'autrefois ; la viande — n'en parlons pas — est devenue un luxe. Le prix du fromage a triplé ; le charbon, le sel, les olives ont augmenté considérablement. Et messieurs les Vaulours, sous prétexte qu'ils ont subi une augmentation d'impôt, évaluent les loyers de 300 pour 100.

Et avec tout cela, la guerre continue et continuera encore, car c'est une affaire assez lucrative pour les rois de la finance et un jeu très amusant pour les patriotes.

* *

Mais tout cela ne nous décourage pas. La guerre, les massacres de nos frères, le chômage, la misère et tous les autres maux qui nous accablent ne pourront pas ébranler chez nous l'esprit de révolte, mais au contraire le rendront encore plus ardent.

Désormais, instruits par les événements d'hier, nous travaillerons courageusement à reconstruire ce que nous avons perdu et, ayant toujours dans notre pensée nos frères et notre faiblesse du passé, nous tâcherons de faire un pas en avant.

Et sans doute nos frères amis de l'Internationale ouvrière, plus avancés que nous, feront, dans cette circonstance, pour nous ce qu'ils n'ont pas pu faire pour éviter la cause de nos maux : la guerre balkanique. Nous comptons sur leur secours moral pour nous soutenir et nous encourager dans la lutte contre les capitalistes exploitateurs de l'Orient.

Touta forme notre opinion à tous et nos vœux pour l'avenir.

Zacharias Vezestenis.

61 Balkan Savaşları'nın bu etkisi konusunda bkz. Kadir Yıldırım, "Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Kış 2012, s. 213-234.

bu ağır koşullar altında 1 Mayıs'ta bir yürüyüş tertip edemediklerini vurgular.⁶²

Mütareke dönemi ve Beynelmilel İşçiler İttihadı

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve seferberliğin ilanıyla hareket tam anlamıyla sona erecektir. Seferberlikten kaçınmak için Amele Merkezi'nin önde gelen bir kısım üyesi yurtdışına çıkar. Birçok işçi aktivistiyse savaşın yarattığı devasa altüst oluştan nasibini alır. Tüm bu fırtınayı atlatarak hayatta kalan üyeler, savaş sonrası Mütareke İstanbul'unda yeniden filizlenen işçi hareketinde etkili olacak Beynelmilel İşçiler İttihadı'nı (Πανεργατική-ΒΙİ) kuracaklardır.⁶³ Bu kadrolar arasında ABD'den dönerek Bİİ'nin kuruluşuna katkı veren Zaharias Vezestenis'i mutlaka zikretmek gerekir. Vezestenis Cihan Harbi'nin ilanıyla birlikte askere alınmaktansa ABD'ye gider ve savaş süresince burada kalır. Vezestenis'in burada devrimci sendikalizmin en önemli temsilcisi sayılan IWW'yle (*Industrial Workers of the World/Dünya Endüstri İşçileri Sendikası*) ilişkisi yoğunlaşır. Zaten kendisi İstanbul'a döndükten sonra, 1920 yılında, IWW'nin program ve tüzüğünü Yunancaya tercüme edecektir.⁶⁴

1905 yılında Chicago'da kurulmuş olan IWW'nin İstanbul'daki işçi hareketi içerisinde bu ölçüde etki yaratması ilk bakışta şaşırtıcı görünse de bahsi geçen sendikal yapılanma bu dönemde, ABD sınırlarının çok ötesinde bir uluslararası

62 Haupt-Dumont, s. 154-155.

63 Mütareke döneminde kurulan Beynelmilel İşçiler İttihadı hakkında oldukça zengin bir belge koleksiyonunu ihtiva eden çok ayrıntılı bir çalışma için bkz. Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı, Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

64 T., D., *Για Μια Ιστορία του Αναρχικού Κινήματος του Ελλαδικού Χώρου* [Yunan Alanında Anarşist Hareketin Bir Tarihi İçin], Melbourne, 2008, s. 495.

sı etkiye sahipti. IWW 20. yüzyılın hemen başından, 1917 Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin inşasına kadarki dönemde devrimci sendikalizm ve anarko-sendikalist akımın küresel ölçekte işçi hareketi ve devrimci kadrolar arasındaki yükselişinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Tıpkı diğer sendikalist örgütler gibi IWW de sosyalizme ulaşmada parti gibi siyasal araçlara ayrıcalıklı bir konum vermemekteydi. Daha ziyade endüstriyel sendikalar örgütlemek, doğrudan eylem biçimleri ve elbette genel grev, düşünülen toplumsal dönüşümün temel araçları olarak görülmekteydi. Tüm işçi sınıfı, onu özgürleştirecek vasıta olarak görülen bir büyük sendikada örgütlenecek ve ardından sermaye sınıfını bir büyük genel grev aracılığıyla devirecekti. IWW ve onun "devrimci endüstriyel sendikalizmi", ABD'deki Amerikan İşçi Federasyonu'nun (AFL) temsil ettiği ana akım beyaz ve erkek işçi hareketinin yabancı düşmanlığı, ırkçılık, milliyetçilik ve cinsiyetçiliğine karşıt olarak oluşmuş bir devrimci sendikalist hareketti. Bu da daha en başından itibaren ona ABD işçi sınıfını oluşturan çok sayıda farklı kökenden toplulukları sektör ayrımı, kalifiye olup olmama, tam zamanlı yarı zamanlı istihdam, yerli ve göçmen, kadın veya erkek, beyaz veya siyah işçi ayrımı yapmadan bünyesine katabilme yetisini vermişti. Böylelikle sermayenin o döneme dek uyguladığı işçi sınıfı içerisindeki ayrılıkları kışkırtarak onu bölme stratejisini boşa çıkartarak işçi sınıfı içerisindeki ırk, inanç veya ten rengine dayalı ayrımları bir kenara iterek sınıfın birliğini sağlamaya çalışır. IWW özellikle göçmen tarım işçilerini, madencileri, orman işçilerini, inşaat ve petrol işçilerini örgütlemeye gayret eder. IWW düşünceleri ve basılı materyalleri bilhassa göçmen işçiler ve liman ve gemi işçilerinin varlığı sayesinde okyanusları aşarak Avrupa'ya ve dünyanın dört bir köşesine ulaşır. Meksika'dan Hindistan'a, Avustralya, Arjantin, Şili, İspanya ve İrlanda'ya kadar IWW'nin fikir ve eylemcileri, işçi

hareketi ve örgütleri üzerinde yer yer oldukça geniş bir etkiye sahip olur. Bu etki kimi yerelerde IWW'yi temel alan işçi hareketlerinin oluşmasını da sağlayacaktır.⁶⁵

İşte özellikle Rum ve Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni dünyaya göçünün önemli merkezlerinden birisi ve aynı zamanda uluslararası bağlantıları yoğun bir liman olan İstanbul'un, bu kadro ve fikir dolaşımından payını mutlaka almış olması gerek. Üstelik IWW'nin yukarıda da ifade edildiği gibi faaliyetini göçmen işçiler arasında yoğunlaştırması ve bunlar arasındaki dil, din, ulusal ve mahalli kimlikler arasında köprüler kurabilme yetisi de emekçi sınıfların benzer farklılıklarla bölünmüş olduğu Osmanlı başkenti bağlamı açısından da ilham verici olabileceği gözden kaçırılmamalı. Dolayısıyla IWW etkisinin salt Vezestenis'in kişisel deneyim ve ağırlığından kaynaklanmayıp IWW pratiğinin bu yönünün de yarattığı cazibeye de dayanıyor olması çok muhtemeldir. İşte İstanbul işçi hareketi üzerindeki IWW fikirlerinin etkisini böylesi daha geniş bir zaviyeden değerlendirmek gerekiyor.

Bu etkinin en önemli taşıyıcısı Vezestenis de iş ve devrim arayışında uzun mesafeler kat eden IWW bağlantılı işçi militanlarından birisidir. Bİİ/Panergatikî'nin ilk genel sekreterliğini yapan, Trakya Gaziköy doğumlu liman işçisi Serafim Maksimos'un (1899-1962) tanıklığı, Vezestenis'in bu dönemdeki düşüncelerine ilişkin en doğrudan aktarımı içerdiğinden önemlidir. 1918'de Osmanlı ordusundan firar eden Maksimos, Sohum ve Odesa'da çeşitli işlerde çalıştıktan sonra ilk uygun fırsatta İstanbul'a döner. Burada Galata'da limanda çalışmaya başlar ve Bİİ'nin militanlarıyla ilişkiye geçer. Maksimos'a göre Vezestenis Bİİ'nin ruhunu oluş-

65 *Wobblies of the World. A Global History of the IWW*, ed. Peter Cole, David Struthers - Kenyon Zimmer, Pluto Press, Londra, 2017; John Newsinger, *Solidarity and the Fighting IWW*, Londra: Boookmarks Publication, 2017); Peter Cole, "Wobblies of the World, Unite", *Jacobin*, 18.12.2017, <https://www.jacobin-mag.com/2017/12/wobblies-of-the-world-peter-cole-iww>

turmaktadır. Bu dönemde Vezestenis kendisine IWW'ye ilişkin övgü dolu konuşmalar yapmaktadır. Maksimos'a göre Vezestenis ABD'deyken IWW'nin sekreteri efsanevi Bill Haywood (1869-1928) ile tanışmış ve büyük bir madenci grevine katılmıştı.⁶⁶ Vezestenis Avrupa sosyal demokrasisinin savaş karşısındaki tutumuyla işçi ideallerine ihanet ettiğini ve ABD'deki IWW'nin tarzında örgütlenilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bakunin, Kropotkin, Fransız sendikalizmi, anarko-sendikalistler Errico Malatesta⁶⁷ ve Angel Pestana⁶⁸ ve elbette Marx, Vezestenis'in atıfta bulunduğu figürlerdi. Maksimos, Vezestenis'in kendisine Bakunin'e ait metinler verdiğini hatırlarken, bu dönemde Paris'ten *La Vie Ouvrière*⁶⁹ gazetesi ve devrimci sendikalizm ile genel grev hakkında kitap ve broşürler ulaştırıldığını zikretmektedir. Aynı zamanda Milano'dan, anarşist Malatesta'nın *Umanità Nova*'sı⁷⁰ ve bir paket basılı materyal alırlar. Bu yönelimlerine rağmen aynı dönemdeki birçok devrimci sendikalist ya da anarko-sendikalist çevre gibi Ekim Devrimi'nin yarattığı

66 Burada kastedilen grev o dönem büyük yankı uyandıran Haziran 1917'de Arizona Bisbee'de gerçekleşen madenci grevi olabilir. Bu grev ordu ve silahlı güçler tarafından yoğun şiddet kullanılarak bastırılır.

67 1853-1932 yılları arasında yaşamış İtalyan anarşist ve devrimci sosyalist. Mikhail Bakunin'in dostu olan Malatesta birçok radikal gazete yayımladı. Uzun yıllar İtalya dışında sürgün hayatı yaşayan Malatesta "saf" sendikalizme karşıydı, ona göre, yapısı itibarıyla bütünlüklü bir toplumsal dönüşümden ziyade, öncelikle üyelerinin gündelik çıkarlarını tatmine dönük sendikalara yapılan vurgu, ekonomizme takılı kalmak anlamını taşıyordu. İşçi hareketi ve mücadeleleri içerisinde yer almak elbette doğrudu; ancak sendikaları anarşist yapılanmalar olarak düşünmek de yanlıştı.

68 Angel Pestana (1886-1937) İspanyol anarko-sendikalist konfederasyon CNT'nin ılımlı kanadının lideriydi.

69 *La Vie Ouvrière* (İşçi Yaşamı) 1909 yılında Pierre Monatte tarafından yayımlanan, bilhassa CGT'ye yönelik devrimci sendikalist yayın organı. 1914'te yayımı duran gazete 1919'da tekrar yayımlanmaya başladı.

70 *Umanità Nova* 1920 yılından, faşist rejim tarafından kapatıldığı 1922 yılı sonuna kadar yayımlanan İtalyan günlük anarşist gazetesiydi. Kurucuları arasında Errico Malatesta da bulunmaktaydı.

etkiyle Bolşevizmin çekimine kapılırlar.⁷¹ Onlara göre devrimi gerçekleştirenlerin geleneksel sosyal demokrasiyle bir ilgisi yoktur. Rusya'da Çarlık iktidarı sovyetler tarafından yıkılmıştır. İşte bu arka plan bağlamında Vezestenis ve Maksimos Avrupa'daki birçok sendikalist çevre gibi işçi sınıfının kendisinden ayrı bir partiye ihtiyaç duymadığını düşünse-ler de Bolşeviklere yakınlaşırlar. Özellikle Vezestenis'in tekrar ABD'ye gidişi, örgütün Bolşevizme yönelme sürecini da-ha da hızlandırır.⁷²

Bu dönemde örgütün üyelerinden biri olan 1901 İzmir doğumlu Kostas Sklavos BII'nin IWW ile irtibatlı bulunan anarko-sendikalist bir örgüt olduğunu teyit eder. Öte yan-dan örgütün bu yöneliminin onu Sovyet Rusya'yı aktif bi-çimde desteklemekten alıkoymadığını da ekler. Bizzat ken-disinin açıklıkla boğuşan Sovyet Rusya'ya bir destek bildirisi tercüme ettiğini ifade eder. Ona göre örgüt yüksek teorik se-viyeye sahip olan bir örgüttü. Sklavos BII'nin daha çok kendi üyelerinin katıldığı toplantılar ve tartışmalara yoğunlaşan, "içe dönük" faaliyete sahip bir örgüt olduğunu ifade etmek-tedir. Yine de İstanbul'da bu dönem iyi bir ajitasyoncu oldu-ğunu zikrettiği Serafim Maksimos ile birlikte *Panergatiki*'nin örgütlediği bir 1 Mayıs kutlamasını zikreder.⁷³

71 Ekim Devrimi ve Bolşevizmin devrimci sendikalist ve anarşist çevrelerde ya-rattığı etki ve dönüşüme dair önemli iki tanıklık için bkz. Alfred Rosmer, *Η Μόσχα του Λένιν* [Lenin'in Moskova'sı], Marksistiko Vivliopolio, Atina, 2017; Victor Serge, *Έτος Ένα της Ρωσικής Επανάστασης* [Rus Devrimi'nin Yıl Biri], Marksistiko Vivliopolio, Atina, 2017.

72 Serafim Maksimos'un bu döneme ilişkin hatıraları için bkz. Antonis Arvanitis, *Νίκος Ζαχαριάδης, τα χρόνια της νιότης (1903-1932)* [Nikos Zahariadis, Gençlik yılları (1903-1932)], Atina, 2002, s. 28-39.

73 Sklavos daha sonra Sovyet çevreleriyle yakın ilişkilere sahip bulunduğunu belirttiği dülger Ilias Zahariyadis'in referansıyları Moskova'daki Batılı azınlık-lar yüksek mektebine kaydolar ve oradan da 1924 yılında Yunanistan'a gi-der. Yunanistan'da ise Yunan Komünist Partisi'nin (KKE) öncülü Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'ne kaydolar. Daha sonra KKE'nin Siyasal Büro üyesi ve parti dergisinin sorumlusu olacak ama nihayetinde "birleşik muhalefet" üye-si olmaktan ötürü ihraç edilecektir. Bkz. Nasos Mpratsos, *Εργατικές Ιστορίες*

Sklavos'un Bİİ'nin asıl olarak yüksek teorik seviyeye sahip daha çok kendi üyelerinin katıldığı tartışmalara yoğunlaştığına ilişkin tanıklığının aksine örgütün Mütareke dönemi İstanbul'unda önemli bir işçi çalışması yürüttüğü ve geniş bir ilişki ağına sahip bulunduğuna dönük çok sayıda tanıklık da mevcuttur. Bunlar arasında yer alan 1921 sonbaharında *l'Humanite* gazetesi muhabiri olarak şehri ziyarette gelmiş gazeteci, yazar ve komünist Magdeleine Marx (Paz)'ın tanıklığı Bİİ'nin bir dizi grevlerde öncülük ettiğini ve işçileri etrafında toplayarak onlara istikamet veren şehirdeki yegâne örgüt olduğunu zikreder:

“Fakat tüm proleter güçleri toplayıp onlara zaruri olan istikameti verebilen yegâne grup Beynelmilel İşçiler İttihadı'dır. Bunun faaliyeti sadece konferanslar tertip etmekle, broşürler yayımlamakla, fikirlerin zekice ve yorulmak bilmezcesine propaganda edilmesiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda grevlere de uzanmaktadır. Dülger işçileri grevinde, Pselti fabrikalarında, Stenia'dakilerde, müdahale edenler ve mücadeleyi yönetenler Bİİ'nin bu üyeleri idi.”⁷⁴

Aynı yönde yani Bİİ'nin bu dönemde etkili bir işçi tabanına sahip olduğu noktasında bir tanıklığı henüz uluslararası komünist harekette popülerliğinin zirvesine ulaşmamış olsa da Bulgar işçi ve komünist hareketinin şimdiden önemli bir siması haline gelmiş Georgi Dimitrov yapar. Dimitrov Nisan 1920'de Alman Komünist Partisi'nin *Die Rote Fahne* gazetesinde yayımlanan “Balkanlar'da sendikal hareket” başlıklı makalesinde İstanbul'da sınıai proletaryanın az olduğu ve sınıfın ağırlıkla liman işçileri, ticari müesseselerin müstah-

Συνεντεύξεις με πρωταγωνιστές του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα από το 1920 έως το 1967 [İşçi Hikâyeleri, Yunanistan işçi hareketinin öncüleriyle mülakatlar], Εκδόσεις ΒΥΧ, Αθήνα, 1998, s. 29-31.

74 Magdeleine Marx, *l'Humanite*, 30 Kasım 1921. Ayrıca bkz. Magdeleine Marx, *1921-1922 İstanbul-Ankara Makaleler - Anılar*, çev. Ahmet Şensılay, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007.

demleri ve zanaat işçilerinden oluştuğunu belirtir. Ardından 1920 yılında şehirde, Beynelmilel İşçiler İttihadı adı altında ilk defa umumi bir sınıf örgütünün kurulduğunu duyurarak bunun bünyesinde tüm uluslardan işçiler bulundurduğunu vurgular. Dimitrov'a göre bu örgütün aynı zamanda Uluslararası Kızıl Sendikalar Konseyi lehine başarılı propaganda yürüten, eski sendikalarda da örgütlü iki bin üyesi bulunmaktaydı.⁷⁵ Öte yandan yukarıdaki rakama büyük ihtiyatla yaklaşmak gereklidir zira Maksimos'tan sonra örgütün sekreteri olan Roland Ginzberg Ağustos 1921'de Komintern III. Kongresi için kaleme aldığı raporda Bİİ'nin İstanbul'da mevcut çeşitli sendikalarda örgütlü 259 üyeye sahip olduğunu belirtmektedir. Yine de bu tarihte Bİİ'nin mevcut sendikaları içeriden dönüştürecek komünist azınlıklar yaratma stratejisinin belli bir mesafe kaydettiği söylenebilir.⁷⁶

Bu dönemde Bİİ'ye yönelik bir diğer tanıklık Paris'teki Türk sosyalist grubunun murahhası olarak İstanbul'da bulunan "Vanlı Kâzım"a (Kip) aittir. Ona göre Bİİ "Gala-ta'da tamamiyle Rumlardan kurulu oldukça kalabalık bir teşkilat"tır. Buradaki "idare heyeti" Kâzım'a bütün konuşmaların Rumca olmasından ötürü Türk işçilerinin buraya gelmedikleri ve kendilerine soğuk yaklaştıklarından yakı-narak Türk işçilerini aralarında görmek istediklerini belir-tir ve kendisinden yardım isterler. Kâzım bunun üzerine her Perşembe merkezde sendikacılık üzerine konuşmaya başlar ve aktardığına göre buraya gelen Türk işçilerinin sayısında her hafta artış olmaya başlar. Bu çabalarından gayet mem-nun kalan "sendika yönetim kurulu" kendisini sendikaya kaydeder.⁷⁷ Öte yandan Moskova'ya yaptığı seyahat ve bu-

75 Aktaran Stefan Velikov, "Georges Dimitrov et quelques questions du mouve-ment ouvrier en Turquie", *Etudes Balkaniques* VIII, 1972, 1, 115-122, s. 117.

76 Anılan rapor için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 49-55.

77 *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, der. Erden Akbulut, İstanbul: TÜSTAV, 2006, s. 83-84.

radaki Türk Komitesi'ndeki komünistlerden etkilenen Kâzım'ın görüşleri değişir ve sendikalizmden komünizme kayar. Marksist prensiplere dayanan ve artık sadece iktisadi mücadeleyle yetinmemeyi, işçi ve köylüleri siyasi alanda da bilinçlendirmek gerektiğini savunan Kazım'ın bu görüşleri kendisinin aktardığına göre başta "Başkan Zaharyadis" olmak üzere "birkaç kişi" tarafından haklı bulunsa da çoğunluk tarafından uygun bulunmaz.⁷⁸

Komintern'in İstanbul'daki komünist ve işçi hareketiyle ilgili olarak görevlendirdiği Mehmet Kalakov'un Eylül 1922 tarihli raporundaysa Bİİ'nin yirmisi komünist olmak üzere yüz kadar üyesi olduğu ve bu merkezin etrafında 800 işçiyi birleştiren Deniz İşçileri İttihadı, iki bin kadar üyesi bulunan İnşaat İşçileri İttihadı ve yüz civarında üyeli Marangozlar İttihadı'nın bulunduğu zikredilir. Yine Bİİ'nin kulübünde bir "komünist kitaplık" a sahip olduğu ve haftada iki kez burada toplantılar yapıldığı, komünist yayınların dağıtıldığı ve düzensiz de olsa Yunanca *Neos Anthropolos* (*Yeni İnsan*) gazetesinin yayımlandığı belirtilir. Kalakov'a göre Bİİ içerisindeki komünist grup gizli biçimde otuz kişilik bir "Komünist Gençler Birliği" de kurmuştu.⁷⁹

18 Mayıs 1920'de kurulan Bİİ/Panergatiki, nizamnamesinde amacını "bütün işçileri kapitalist sömürüye karşı, ücretli kölelik boyunduruğundan kurtuluş için devrimci sınıf mücadelesi ilkesine dayalı olarak mücadele eden büyük bir örgüt halinde birleştirmek" olarak açıklamaktaydı.⁸⁰ Bİİ, örnek aldığı IWW gibi "sınai" ya da işkolu temelinde örgütlenmeyi hedeflemekte ve altı genel sanayi dalından (tarım ve balıkçılık, madencilik, taşımacılık ve haberleşme, sanayi, inşaat ve kamu hizmetleri) müteşekkil bir yapıya sahip olma-

78 A.g.e., s. 87-88.

79 Anılan rapor için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 100-104.

80 Akbulut-Tunçay, s. 30.

yı önüne koymaktaydı. Asıl olarak, çoğunluğu Rumlardan oluşmakla birlikte farklı unsurları da barındıran bina inşaatı amelesi, deniz işçileri ve marangozlardan oluşan üç büyük sendikası bulunmaktaydı. Bu noktada bir uluslararası hareket olarak sendikalizme ilişkin yeniden bir parantez açmak gerekiyor. Bina ve deniz işçileri 20. yüzyılın ilk on yıllarında sendikalizmin ağırlıklı olarak etkili olduğu işçi grupları arasında bulunmaktaydı. Sendikalizm, bilhassa ABD'deki IWW örneğinde, tarımsal işçiler, rıhtım ve liman işçileri ve inşaat işçileri gibi sıklıkla iş, işveren ve çalışma yeri değiştiren bilhassa mevsimlik, geçici ve iş bazlı sektörlerde çalışan işçiler arasında yaygınlaşmıştı. Zira bu işçiler daha kalıcı pozisyona sahip, sendikalarla kurumsal ve sürekli bağa sahip işçilere nazaran grev ya da sendikalizmin doğrudan eylem gibi taktiklerine genelde daha açık bulunmaktaydı.⁸¹ İşte Bİİ'nin üç sendikasıdan ikisinin devrimci sendikalizmin genel olarak güçlü olduğu bina ve deniz işçileri arasında kurulmasını bu arka plan kapsamında da değerlendirmek gerekiyor.

1922 tarihini taşıyan İnşaat Amelesi Beynelmilel Sanayi İttihadi'nin tüzüğü Bİİ'nin dayandığı sendikalist ilkeleri açık biçimde barındırmaktadır. Hatta sendikanın örgütsel şeması dahi IWW'nin 1905 yılındaki kurucu kongresinde kabul edilen örgütün ayrıntılı dairesel şemasını büyük ölçüde anırtmaktadır.⁸² Öte yandan tüzüğün temel sendikalist ilkeleri ihtiva eden "Temel İlkeler" bölümü yukarıda andığımız 1912 tarihli Dersaadet Ticaret ve Sanayi Müstahdemin Cemiyeti tüzüğünün aynı bölümü ile neredeyse tıpatıp aynıdır. 1922 tarihli tüzükte de sermaye ile emek arasında kesin-tisiz bir mücadele bulunduğu, sermayedarlar ile her şeyi yaratan işçi sınıfının karşıt olduğu, iktidarın sermayeyi koru-

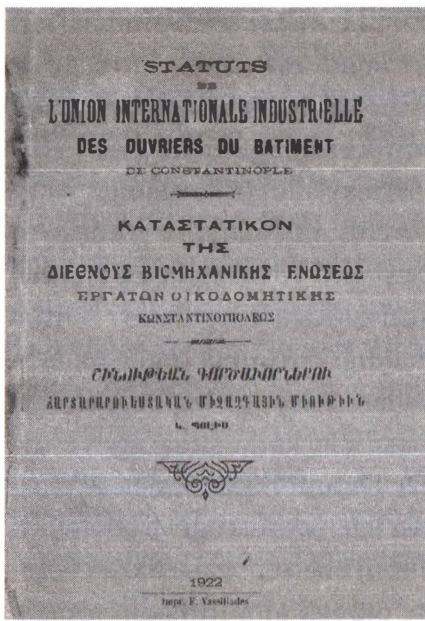
81 Darlington, s. 96.

82 A.g.e., s. 119. Bina işçileri sendikasının örgütsel şeması için ise bkz. Akbulut-Tunçay, s. 12.

duğu vurgulanarak sendikalizmin temel sloganlarından “işçi sınıfının kurtuluşunun sadece kendi eserleri olabileceği”ne yönelik uluslararası işçi ilkesine dayanarak İnşaat Amelesi Beynelmilel Sanayi İttihadı’nın kurulduğu belirtilir.⁸³ Yine metinde işçilerin sömürücü sermayedarlar karşısında müşterek çıkarlarını korumanın ve cins, dil, inanç ve görüş ayırt etmeksizin tüm işçilerin kardeşliğini ve birliğini tesis etmenin böyle bir örgütle mümkün olduğu vurgulanır. Bunun yanında örgütün tek başına kaldığı durumda örgütsüz işçilerin durumuna düşeceği bundan dolayı da bir Beynelmilel İşçi Konfederasyonu kurulması için katkı sunacağı ve uygun vakit oluştuğunda Türkiye Umum İnşaat Amelesi Sanayi İttihad-ı Umumisi kurulması için çalışılacağı ve böylelikle dünyanın mücadele eden işçilerin ellerini uzatacakları belirtilir. Yine 1912 tarihli tüzükte olduğu gibi İttihadın toplantılarında her türlü siyasi tartışmanın yasak olduğu, İttihadın hiçbir siyasal partiyle işbirliği yapmayıp hiçbir siyasal partiye ve hiçbir siyasal konferansa katılmadığı vurgulanır. Diğer taraftan her üyenin bu hususta bireysel olarak istediklerini yapmakta serbest oldukları da ilave edilir. Öte yandan 1922 tarihli Bina İşçileri Sendikası tüzüğü örgütsel yapı ve işleyiş konusunda 1912 tarihli Müstahdemler Sendikası tüzüğünden oldukça ayrıntılı olduğunu (ilk tüzük 58 maddeye sahipken ikincisi 34 maddeden ibarettir) da eklemek gerek.

Örgütün ağırlığı Rumlardan oluşsa da taşımacılık sektöründe ve bilhassa limanda çalışan Türk/Müslüman işçileri de örgütlemeye çalışır; Anadolu’da Türk-Yunan Savaşı’nın oldukça hararetli olduğu bu dönemde, ne Türklerin ne de Yunanların lehine olduğunu öne sürdüğü savaşa karşı kardeşleşmeyi savunur. Bilhassa *Panergatik*i bünyesinde Rum

83 Καταστατικόν της Διεθνούς Βιομηχανικής Ενώσεως Εργατών Οικοδομητικής Κωνσταντινουπόλεως, E. Vasiliades, 1922. Tüzüğün Türkçesi için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 16-22.

Beynelmilel Konstantinopolis Bina İşçileri Sendikası Tüzüğü (1922).

ve Türk işçilerin örgütlenişini bu kardeşleşmenin canlı bir örneği olarak takdim eder. Bu anlamda Bİİ/Panergatiki, Komintern'in bu dönemdeki Ankara hükümetine destek veren çizgisinden bir ölçüde farklılaşsa da savaşın Türklere de Yunanlara da fayda getirmediğini, İngiltere ve Fransa'nın lehine olduğunu savunmaktaydı. Örgüte göre Türkler bağımsızlıkları için savaşmakta haklıydılar ve Yunanlar da kendi

özgürlük ve birlik arayışlarını İngiltere'nin Musul petrolleri ve Fransa'nın Suriye'deki emellerine bağladığı için Sevr Antlaşması'na karşı olmalıydılar. Bu durum Yunanistan'ı emperyalistlerin bir aleti konumuna indirgemektedir. *Panergatiki* "Savaşa hayır, yaşasın kardeşleşme" sloganını benimsemektedir.⁸⁴ Bu çizginin dönemin İstanbul Rum toplumunun liderliğinin siyasal tutumundan ve hatta Osmanlı başkentinin Rum toplumunun genel halet-i ruhiyesinden oldukça farklı bulunduğunu da vurgulamakla yetinelim.

Öte yandan Beynelmilel İşçiler İttihadi'nin Bolşeviklerin etkisine girmesiyle örgüt, Komintern'in Kızıl Sendikalar Enternasyonaline (Profintern) bağlanır. Profintern Mayıs 1921'de, uluslararası işçi hareketinde II. Enternasyonal'in ve ona bağlı sendikaların reformizmini reddeden radikal sendika ve reformist sendikalar içerisindeki radikal eğilim ve

84 Arvanitis, s. 32, 34.

grupları bir araya getirmek amacıyla kurulmuştu. Dolayısıyla daha en başından itibaren Bolşeviklerce dünya devriminin partisi olarak kurgulanan Komintern ile paralel faaliyet yürütmesi düşünülen Kızıl Sendikalar Enternasyonalî büyük önem atfedilen devrimci sendikalizmi kazanma amacını da taşımaktaydı. Lenin ve Troçki gibi Bolşevik önderler bu dönemde sendikalist akımla komünist geleneğin ortaklıklarını vurgulayarak işçi hareketi içerisindeki reformist ve parlamentarist eğilimlere karşı bu akımın devrimci işçi hareketinin bir bileşeni olduğuna işaret eden bir tavra sahiptirler. Bu çabanın neticesinde devrimci sendikalizm içerisinde bir dizi önemli figür komünist harekete katılacaktır. Yine de birçok sendikalist figür, Rus devriminin çekiciliğine bir süre kapılsa da sonrasında devrimci partinin öncü rolü, demokratik merkezîyetçilik ve devletin konumu gibi başlıklarda komünist hareketten kopacaktır.⁸⁵ Dolayısıyla Bİİ'nin Profintern'e girişi bu daha geniş tarihsel arka plan bağlamında algılanmalıdır. Öte yandan genel sekreter Serafim Maksimos'un, Dimitrov'a Bİİ'yi Kızıl Sendikalar Enternasyonalî'nin Bakü'deki Doğu Sekreterliği'ne değil, Sofya'daki Balkan-Tuna Federasyonu'na bağlama isteğinde bulunması hem Bakü'den gelen örgütçülerin siyasal düzeyi ve Kemalistlerle birlikte çalışmalarından duyulan kuşkunun hem de Bulgar komünistleri ve sendikalarıyla geçmişten gelen düzenli ilişkilerin ve güvenin devam ettiğinin bir kanıtını oluşturmaktadır.⁸⁶

Sonuç yerine

Kasım 1921'de İstanbul'daki İtilaf polisi tarafından tutuklanıncaya dek Beynelmîlel İşçiler İttihadı'nın ilk genel sekreteri, yukarıda zikredilen Yunan komünist hareketinin ve

85 Darlington, s. 185-203.

86 Bkz. Akbulut-Tunçay, s. 43-48.

sonrasında ÷lkedeki sol muhalefetin/Troçkizmin de gelişiminde önemli rol oynayacak Serafim Maksimos'tur. Yunan Komünist Partisi'nin 1931'den 1956'ya kadar genel sekreterliğini yapacak Nikos Zahariadis (1903-1973) de ilk siyasi deneyimlerini genç bir liman işçisi olarak katıldığı Bİİ'de edinecektir. Yine ilk olarak Bİİ'de örgütlenen ve sonrasında Bİİ'de tanıştığı Nikos Zahariadis'in yakın çalışma arkadaşı ve YKP önder kadrolarından, İstanbul doğumlu liman işçisi Yannis Mihailidis (1899-1960) ya da yukarıda zikredilen Kostas Sklavos gibi isimleri de bu tabloya eklemek gerekir. Dolayısıyla Türkiye Sosyalist Merkezi'nden Beynelmille İşçiler İttihadı'na kadar uzanan siyasal çizgi, başta Nikos Yanyos, Athina Gaitanu, Serafim Maksimos ve Nikos Zahariadis gibi Yunanistan sosyalist ve komünist hareketinin çok önemli bir dizi önder kadrosunun siyasal şekillenişinde kritik bir role sahiptir. Dolayısıyla bu çevrenin Yunanistan sorununun tarihinde hatırı sayılır bir etkide bulunduğu teslim edilmelidir.

Aynı etki Türkiye komünist hareketi ve işçi hareketi açısındansa çok daha dolaylı olacaktır. Yukarıda işaret ettiğimiz siyasal süreklilik, TKP'nin ilk yıllarında Bİİ orijinli militanların İstanbul örgütü içerisinde önemli bir konuma sahip olması dolayısıyla Türkiye Komünist Partisi'nin ilk yıllarına kadar uzatılabilir. Beynelmille İşçiler İttihadı, Komintern'in 1922 yılı sonunda gerçekleşen IV. Kongresi'nde Türkiye Komünist Partisi'ni kurmak üzere oluşturulan örgüt bürosunda Vanlı Kâzım (Kip) aracılığıyla yer alacak ve TKP'ye katılacaktır. Bİİ'nin kendisiyse İstanbul'un Ankara hükümetinin idaresine geçmesinin ardından 1923 sonlarında kapatılacaktır. Üstelik Ankara hükümetinin idaresi altına giren İstanbul'daki siyasal atmosferin Rumların ön planda bulunduğu bir siyasi faaliyete pek uygun olmadığı da rahatlıkla varsayılabilir. Bu süreçte damgalandıkları için iş bulmakta zor-

lanan ve İstanbul'da iktidarını pekiştiren Kemalist hükümetin daha sıkı takibatı altında kalan Bİİ militanı çok sayıda işçi, aileleriyle birlikte Sovyet Rusya'ya göç ederek burada yeni bir yaşam kurmaya çalışacaktır.⁸⁷ Dolayısıyla 1909-1922 yılları arasında İstanbul'da, ağırlığını Rum işçi aktivistlerinin oluşturduğu düşünsel ve örgütsel bir devamlılık tespit etmek mümkün olmakla birlikte bu süreklilik, İstanbul'un İtilaf işgalinden kurtuluşuyla birlikte önemli ölçüde kesintiye uğrayacak ve sınırlı biçimde de olsa TKP üzerinden bir devamlılığa sahip olacaktır.

II. Meşrutiyet İstanbul'unda oluşmuş Türkiye Sosyalist Merkezi ya da İşçi Merkezi çevresi Bulgar "dar" sosyalistlerinin tesiriyle Marksist sosyalizmin işçi sınıfı içerisinde yer bulmasında ve sonraki dönemlerde işçi mücadelesinde yer alacak işçi aktivistlerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Üstelik içerisinde barındırdığı farklı unsurlara rağmen siyasal ve programatik olarak II. Enternasyonal sosyalizmiyle hayli uyarlı bir çevre görünümüne sahip olduğu da açıktır. Öyle ki imparatorluğun sosyalist düşünce ve hareketler için uygun koşullara sahip olmadığına ilişkin o dönemde ve sonraki tarihyazımında egemen olacak görüşleri tekzip edercesine, var olabildiği kısa dönemde, İstanbul'daki cıvılsız işçi hareketi açısından da önemli sayılabilecek deneyimler yaratabilmiştir. Dolayısıyla Merkez, kendi içine kapanık, salt propagandif bir aydınlar grubu olma hüviyetinin ötesinde etkin bir işçi örgütlenmesi çalışması yürütmüş ve dönemin koşulları içerisinde ihmal edilemeyecek başarılar da elde etmiştir. Çevre, değişik adlar altında faaliyette bulunduğu dönem içerisinde uluslararası sosyalist ve işçi hareketinin bir parçası olmaya çalışmış ve bu hareketin fikri yönelimlerinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Durağan bir ideolo-

87 Sovyetler Birliği'ne göç edenler arasında Komintern'de şahsi dosyaları bulunanlar için bkz. Akbulut-Tunçay, s. 259-270.

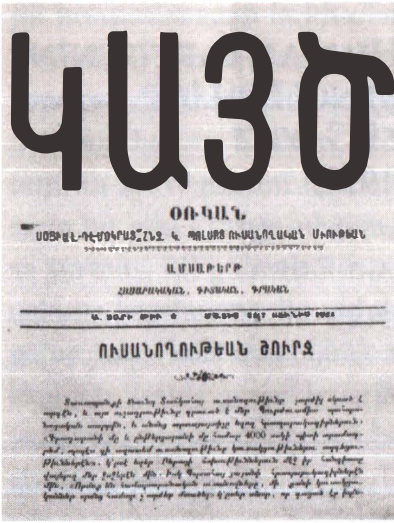
jik konumlanıştan farklı olarak, hayli dinamik bir fikri evrime sahip olmuştur. Çevrede yıllar içerisinde giderek devrimci sendikalist eğilimler ağırlık kazanmış ve Mütareke döneminin hemen başında ABD’de bulunmuş Zaharias Vezes-tenis’in IWW esinini Beynelmilel İşçiler İttihadı’na taşımasıyla bu etki doruğa ulaşmıştır. Öte yandan bu etki de kısa sürmüş, Bİİ giderek Rus devrimi ve Bolşevizmin yarattığı çekime kapılmıştır. Bu oldukça ilginç fikri ve politik gzer-ghın izleri hâlâ tam olarak açığa çıkarılmış değildir. Bu bakımdan ileride gerçekleştirilecek çalışmalarla Osmanlı sosyalist ve işçi hareketlerinin bizi şaşırtmaya devam etmesi kaçınılmazdır.

SOSYAL DEMOKRAT HINÇAK PARTİSİ'NİN İSTANBUL ÖĞRENCİ BİRLİĞİ VE DERGİSİ GAYDZ (1911-1914)

YAŞAR TOLGA CORA

Ermeni sosyalistlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist düşünce ve faaliyetlerin gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Anahid Ter Minassian'ın bu konudaki temel çalışmaları bu rolün geniş kapsamı hakkında araştırmacılara bir fikir sağlar.¹ Fakat onun da belirttiği gibi Ermeni sosyalist yayınların içerik analizi bir yana, envanteri bile hâlâ tam olarak yapılmamıştır.² Bu yazıda II. Meşrutiyet Dönemi'nde önemli sosyalist yayınlardan biri olan Sosyal Demokrat Hinçak Partisi İstanbul Öğrenci Birliği'nin (SDHP Polsoy Usanoğagan Miutyun) 1911-1914 yılları arasında aylık olarak yayımlanmış dergisi Gaydz'ın (Kıvılcım) ilk bir buçuk yılındaki sayılarının içeriği tanıtılacaktır.

- 1 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, der. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher, İletişim, 1995, s. 163-238; *Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, İletişim, 2012.
- 2 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda", s. 176.

Gaydz, birinci yıl, sayı 2, Mayıs 25/7
Haziran 1911 kapağı. İlk makalenin
başlığı "Öğrencilik Üzerine".

dırdıkları iddiasıyla Ermeni sosyalistler hem Ermeni milleti içinde hem de Osmanlı toplumunun genelinde önemli siyasi ve sosyal aktörler haline geldiklerinde yayınlarıyla Osmanlı toplumsal ve düşünsel hayatına katkıda bulunmuşlardır.

Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (EDF, Daşnakzutyun) İttihat ve Terakki ile 1908'den önce başlayan ilişkisi, 1908'den sonra önce inişli-çıkışlı bir çıkar ve işbirliğine ve ileride çatışmaya dönüşecektir. Diğer önemli Ermeni sosyalist partisi olan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (SDHP) ise İttihat ve Terakki ve Daşnakzutyun karşısında kendini muhalefetin içinde konumlandırıp, 1912'den sonra Hürriyet ve İtilaf ile işbirliğine girecektir. 1915 yazına gelindiğinde ise aralarında Paramaz gibi simgesel isimlerin bulunduğu 20 SDHP mensubu, İttihat ve Terakki liderlerine yönelik suikast planlamaları iddiasıyla idam edilecektir.³

3 Kadir Akin, *Ermeni Devrimci Paramaz: Abdülhamid'den İttihat Terakki'ye Ermeni Sosyalistleri ve Soykırım*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016; Yetvart Çopur-yan, *Paramazlar: Beyazıt'ta 20 Darağacı*, çev. Aris Nalcı, İstanbul: Kor Yayınları, 2018.

Gündelik siyasetteki konumları, ideolojik ve örgütlenme biçimlerindeki farklılıklara rağmen hem EDF hem de SDHP'nin faaliyetleri arasında parti örgütünün doğal bir uzantısı olarak yayıncılık ve sendikacılık faaliyetleri göze çarpar. EDF'nin iktidarla yakınlığı ve ülkede daha yaygın örgütlenmiş olmasından ötürü SDHF'ye göre bu alanlarda biraz daha etkin olduğu görülür. EDF'nin 1909'dan itibaren Erzurum'da yayımladığı *Haraç* (İleri, 1909-14), İstanbul'da yayımlanan organı *Azadamard* (Özgürlük Kavgası, 1909-1914) ve Van'da yayımladığı *Aşkhadank*'ın (Emek, 1910-1914, 1915) yanı sıra EDF'ye yakın yayınlar olarak İzmit ve Adapazarı'nda *Pütania* (Bithnya, 1910-11, 1912), Erzincan'da *Aror* (Saban, 1910-1911) vardır. SDHF'nin yayınları ya da görüşünü yansıtan yayınlar arasında ise İstanbul'da *Abaka* (Gelecek, 1910-1914), Hınçakların geleneksel olarak kuvvetli oldukları Kızılırmak havzasında bulunan Sivas'ta yayınlanan *Antranig* (1909-1911) ve Amasya'da yayınlanan *Amasya* (1911-1914) adlı gazete ve dergiler sayılabilir. Bu yayınlar “haber vermek” amaçlarının yanında, yorum ağırlıklılarıyla bu partilerin yürüttükleri siyasetlere uyumlu olarak hem Ermeni toplumunun ve hem de Osmanlı toplumunun genelini sorunlarını analiz etmişler ve ideolojileri ve siyasi taktikleri doğrultusunda öneriler getirmişlerdir. Bu yüzden Ermeni sosyalist basını üzerine olan yakın dönemdeki çalışmaların da gösterdiği gibi dönemin siyasetini ve toplumsal yaşamını anlamak için elzemdirler.⁴

Bu yayınların bir önemi de İstanbul'da ve taşrada idare ve yayın heyetlerinin ve matbaalarının sosyalistlerin bir araya geldikleri siyasi düşünce kulüpleri olmalarıdır. Bu yayımla-

4 Bedross Der Matossian, *Parçalanmış Devrim Düşleri: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete*, çev. Renan Akman, İletişim, 2016; Ohannes Kılıçdağı, “Socio-Political Reflections and Expectations of the Ottoman Armenians after the 1908 Revolution: Between Hope and Despair”, Boğaziçi Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, 2014.

rın mekânsal önemine dair bir başka kanıt da simgesel adlar (Kumkapı'daki *Zhogovurd* (Halk) gibi) ya da kendi adlarını taşıyan konferans salonlarındaki etkinliklerdir. Konferans ve tiyatro temsilleri aracılığı ile kadınlar, ameleler, Ermeni olmayan unsurlar gibi toplumun farklı kesimlerine ulaşarak onları örgütlemeye çalışmışlar ve 1 Mayıs kutlamaları gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Hem SDHP'nin hem de EDF'nin yayın ve konferanslarla ulaşmak ve örgütlemek istediği bir diğer toplumsal grup ise gençlik ve üniversite öğrencileridir. Bu, II. Meşrutiyet döneminde gençliğin meşru sosyal ve siyasi aktörler haline gelecek toplumda görünür olması ve bütün siyasi partilerin onlara ulaşma ve örgütleme çabalarının olduğu daha geniş tarihsel bağlamla yakından ilgilidir.⁵ Sosyalistler için lise ve üniversite öğrencileri arasında örgütlenmenin bir önemi de bu grubun eğitilmiş olmasından dolayı sosyalizmin bilimsel kökenlerini ve teorik yanlarını anlamaya ve yaymaya yatkın olduklarının düşünülmesidir. *Gaydz* da aşağıda inceleyeceğimiz ilk bir buçuk yıldaki ve daha sonraki sayılarında sayfalarının çoğunu tarihsel materyalizmin felsefi kökenlerine ve Avrupa'daki bilimsel akımlara ayırarak, öğrencilerin Marksist bir düşünce sistemi oluşturmalarına çalışmıştır. Bu yazıda incelediğimiz dönemi Mayıs 1911-Aralık 1912 ile sınırlandırmamızın nedeni ise Öğrenci Birliği'nin 1912'nin sonundaki yıllık kongresinde yapısal bir değişikliğin yaşanmasıdır. Öğrenci Birliği ve onun organı *Gaydz*, kuruluşunda bulunan üyelerinin “siyasi faaliyetlerden uzak duracağına” dair olan maddeyi “sınıf mücadelesine katılırlar” olarak değiştirmiş ve ilk sayıda belirttiği gibi “idealist ve öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri için çalışan bir cemiyet” olmak yerine üyesi öğrencileri “entelektüel proleterler” olarak tanım-

5 Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları, 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

layıp, onların işçilerin yanında sınıf mücadelesine partinin parçası olarak katılacaklarını bildirmiştir.⁶

Gaydz'ın en önemli yazarlarından biri olan Arsen Gidur'un editörlüğünde 1962 yılında yayımlanan SDHP'nin resmî tarihi, 1910 yılında SDHP İstanbul Öğrenci Birliği'nin kurulmasının "toplumun geniş katmanları arasında Marksizm ve bilimsel sosyalizmin yayılması" amacıyla olduğunun altını çizmektedir.⁷ Bu iddianın sosyalist öğrencilerin parti için önemini göstermesinin yanında, SDHP'ye karşı sıklıkla dile getirilen "Marksist olma iddiasına karşın ancak popülist olabildikleri"⁸ şeklindeki eleştiriye karşı partinin teorik altyapısını geliştirecek ve yayacak kişiler olarak görülmelelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Gaydz'daki bilimsel sosyalizme dair bütün sayılarda görülen makaleler bunu kanıtlamaktadır.

SDHP Öğrenci Birliği'nin kurucuları ve Gaydz'ın yazar kadrosuna bakıldığında 1908 sonrasının geçişken siyasi coğrafyası da kolaylıkla görülür ve Kafkasyalı Ermeniler ile Osmanlı Ermenileri bir arada bulunur. Birliğin

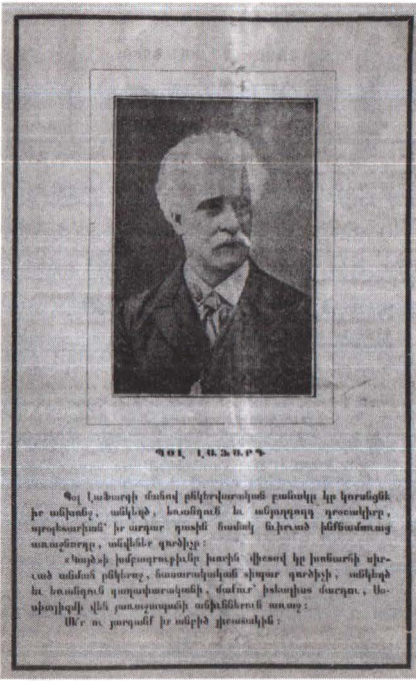

Gaydz, ikinci yıl, sayı 6, Ekim 1912 kapağı. İlk makalenin başlığı "Savaş ve Öğrencilik".

6 "Öğrencilerin Partiyeye Karşı Mevki", Gaydz, cilt 2, sayı 6, Aralık 1912.

7 Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaktsutyan, 1887-1962, cilt 1, Beyrut: Şirag, 1962, s. 339.

8 Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda", s. 176.

yönetici kadrosunda Ejmiatzin Cemaran'ından 1908 yılında mezun olan ve daha sonra İstanbul'da Darülmualimin'de okuyan Arsen Gidur ve Yedvard Amaduni ile o sırada Mekteb-i Hukuk talebesi olan Cirayr Mirzhanyan, Setrag Karyan, Keğam Vanigyan, Vahan Zeytuntsyan, Hrand Kalikyan ve Tıbbiye'de okuyan Hayk Kalcıyan, Benyamin Ağoyyan, Bağdasar Manuelyan vardır.⁹

SDH Öğrenci Birliği'nin yayın organı *Gaydz*, başyazarı olan Keğam Vanigyan

Gaydz'ın birinci yıl 7. ve 8. sayıda Paul Lafargue'in ölümü üzerine yazılar yayınlanmıştır.

yan¹⁰ önderliğinde birçok genç sosyalisti bir araya getirmiştir. *Gaydz*'ın Osmanlı Ermenilerinin entelektüel yaşamında gerek dergideki yazılar aracılığıyla öğrenciler arasında etkileşimin gerçekleştiği soyut bir mekân olarak gerekse de konferansları ve faaliyetleriyle somut bir mekân sağlayarak, sosyalist bir "*Gaydz* Nesli"nin oluşmasını sağladığı iddia edilmiştir.¹¹ Bu iddianın geçerliliğini araştırmak ve *Gaydz*'ın dönemin lise ve üniversite eğitimi alabilen Ermeni gençliği üzerindeki etkisini ölçmek –herhangi bir yayının okuyucu üzerindeki etkisini anlamak gibi– oldukça zordur. Bu-

9 SDHP Öğrenci Birliği kurucularının ve *Gaydz*'ın yayın heyeti için bkz. *Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaksutyan*, s. 339-340.

10 Keğam Vanigyan'ın kısa bir yaşamöyküsü için, Çopuryan, *Paramazlar: Beyazıt'ta 20 Darağacı*, s. 54-69.

11 *Badmutyun S.T. Hınçakyan Kusaksutyan*, s. 340.

nunla beraber evrim teorisi gibi konuları derinlemesine tartışan, bilimsel sosyalizmin temellerini teorik düzeyde sunan ve Osmanlı toplumunun farklı sorunlarına sınıf perspektifinden yaklaşan bir derginin dört yıl boyunca yayınlanmasının önemi yadsınamaz. Ayrıca SDH İstanbul Öğrenci Birliği'ni örnek alarak, Adapazarı, İzmir, (Bahçecik), İzmit, Eskişehir, Konya, Merzifon, Sis/Kozan, Van, Erzurum, Adana, Harput (Yeprat Koleji) ve Mamüretü'l Aziz (Alman ve Fransız Liseleri) gibi taşra kentlerindeki liselerde öğrenci birliklerinin ortaya çıkması ve Bardizak'taki gibi bu birliklerinin bazılarının elle çoğalttıkları dergilerin olması da bu iddiayı destekler niteliktedir.¹²

Gaydz, Mayıs 1911'de yayınlanan ilk sayısında, 1908'den sonra Türkiye'nin ilerlemesi ve gelişmesi için faal kuvvetlerin meydana çıkması gereken bir ortamda böyle bir gücün görüş açısının ifadesi olarak ortaya çıktığını ilan ederek yayın hayatına atıldığını ilan eder. Maksudı olarak, sadece siyasi parti ve cemiyetlerin değil topluma hizmet etmek isteyen her bir bireyin de bu yeniden doğuş için ve işçilerin haklarını savunmak için mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Bu mücadele için de faaliyet gösterilecek mahali "sahih ve parlak" bir bakış açısıyla incelemek gerektiğini belirtmektedir. Bu sahii ve parlak bakış açısı "tarihsel materyalizm"dir ve derginin birinci amacı "Türkiye'nin halihazırdaki toplumsal ve umumî hayatını" bu perspektiften incelemektir. Sosyal-ekonomik sorunları bu şekilde "incelemeyen diğer her yol tek yönlü ya da eksik olacaktır."¹³ Gaydz'ın bir diğer amacını ise Türkiye'deki öğrencilere Avrupa entelektüel yaşamını tanıtarak, "bilimi anlamalarına ve hazmetmelerine" çalışmak ve böylece öğrencilerin rahatlıkla kişisel gelişimlerine hizmet etmek olarak açıklıyordu. Dergi "sorumlulukla-

12 A.g.e., s. 341.

13 "Mer Nbadaki," Gaydz, cilt 1, sayı 1, Mayıs 1911, s. 1-2.

rının bilinciyle zafere doğru, sosyalizm bayrağını taşıyarak” çalışacaktı.¹⁴

Gaydz’ın ilk sayısından itibaren üç eksenle makaleler yayımladığı görülür. Bunlardan birincisi ve kendine dergide en çok yer bulanı, Avrupa’daki bilimsel ve edebi akımları özellikle de tarihsel materyalizmin bilimsel ve felsefi temellerini inceleyen, Avrupalı ve Rus sosyalistlerin eserlerinden alıntılar yapılan makalelerdir. *Gaydz*’daki ikinci tür yazılar ise Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve sosyal durumunu ve çeşitli toplumsal konuları (işçi hakları, kadınların toplumsal konumu, savaşlar) sınıf temelli analiz eden yazılardır. Bunlar arasında Vanigyan’ın kaleme aldığı, sosyalizme getirilen eleştirilere verdiği cevaplar ve derginin Balkan Savaşları’na dair yaklaşımları göze çarpar. Ayrıca, Avrupa ve dünyadaki sosyalist siyasetine dair haberler de bu kategoride değerlendirilebilir. Üçüncü tür yazılar ise bir öğrenci dergisi olan *Gaydz*’ın İstanbul ve taşrada SDHP öğrenci örgütlenmesine ve faaliyetlerine odaklanan yazılardır. Başta Armen Gidur olmak üzere *Gaydz* yazarlarının öğrencilere verdiği konferanslardan haberler de bu tür yazılar arasında sayılabilir. Bunlar dışında yeni yayımlanan edebi eserlere dair, onlara tarihsel materyalizm ve sınıf perspektifinden yaklaşan edebiyat eleştirileri ve şiirler de bulunmaktadır. Aşağıda ilk iki türde sayılabilecek siyasi ve bilimsel yazılara örnekler vererek *Gaydz*’ı ve yazarların görüşlerini daha yakından tanıtmaya çalışacağım.

İlk tür yazılar arasında, ilk sayıdan itibaren yayımlanmaya başlayan Yervand Amaduni’nin “19. Yüzyıl Edebi Akımları” başlıklı Romantizm ve Bayronizm, Realizm, Natüralizm gibi farklı akımları inceleyen yazı dizisi gösterilebilir. Aynı şekilde, ilk sayıda Arsen Gidur’un tarihsel materyalizmin felsefi kökenleri inceleyen “Fikirler Nasıl Gelişirler?” başlıklı

14 A.g.e.

yazı dizisi yayımlanır. Gidur, Antik Yunan'dan Hegel'e ve Marx'a uzanan yazılarından ilkinin "çok geniş bir saha olan tarihsel materyalizmi Gaydz sayfalarında daha geniş ve daha zengin biçimde ve de ona karşı olan teorileri de birçok açıdan inceleyeceğini," söyleyerek bitirir.¹⁵ Gidur'un, ikinci sayıdan itibaren yayınladığı "Felsefe Tarihi ve Tarihsel Materyalizm" başlıklı yazı serisi bu alanı genişletir. Bu seri yalnızca bir felsefe tarihi olmakla kalmaz,

Arsen Gidur, *Badmutyan Pilisopayutyuny*, K. Polis: Manug Koçunyan Matbaası, 1911. Gaydz'dan istihracen tabb edilmiştir (Kaynak: haygirk.nla.am).

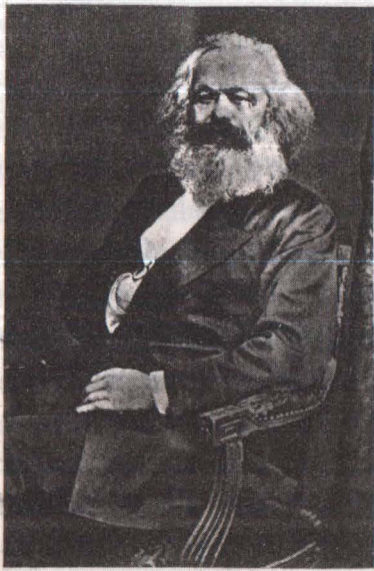
sosyoloji ile tarihsel felsefe arasındaki farklar gibi bilim tarihine ve metodolojik farklara da değinir. Gaydz'ın ilerleyen sayılarında, Gidur'un ve başka yazarların makale ve çevirileri olan, Evrim Teorisi, "Sembolizm" (Rıza Tevfik'ten çeviri, cilt 2, sayı 1, 2); "İnsanın Orijini" (cilt 2, sayı 2), "İnsan ve Hayvanın Düşünce Yeteneklerinin Karşılaştırılması" (cilt 1, sayı 7, 8; cilt 2, sayı 2), "Animizm ve Vitalizm" (cilt 2, sayı 6) başlıklı yazılar göze çarpar. Bunlar arasında, "Varoluş Kanunları" adı altında Monizm'in kurucularından olan ve o dönemde eserleri Türkçeye de çevrilen ve tartışılan Ernst Haeckel'in görüşlerine özel bir yer ayrıldığı söylenebilir.¹⁶

15 Arsen Gidur, "İnchbes en Haraçanum Kağaparnen", Gaydz, cilt 1, sayı 1, Mayıs 1911, s. 32.

16 Ahmet Nebil, Haeckel'in *İnsanın Menşei* adlı eserini tercüme etmiştir. Günümüz Türkçesiyle baskısı için bkz. *İnsanın Kökeni-Beşer Nesli*, Çizgi Kitapevi, 2015.

Sosyalist düşünceye dair yazılar arasında, “Kollektivizm” (cilt 1, sayı 5, 6, 7), “Bilimsel Sosyalizm”, “Marx’ta İktisadi Amiller” (cilt 2, sayı 1); “Sınıf Nedir?” (cilt 2, sayı 2), “İdealizm ve Materyalizm” (cilt 2, sayı 4, 5, 6) ve Hınçakların ideolojik yakınlık kurduğu (Ter Minassian’ın ifadesiyle “dost oldukları”) Georgi Plekhanov’un *Marksizm’in Temel Sorunları*’ndan alıntılar içeren “Ekonomi ve İdeoloji ilişkisi” (cilt 2, sayı 5) ve yine Plekhanov’dan alıntılarla “Anarşist Doktrin” (cilt 2, sayı 5) adlı makaleler bulunur.

Bu yazıların, yorumlandığını, okuyucular arasında tartışıldığını ve hatta eleştirildiğini, yine dergide yayınlanan okuyucu mektupları aracılığıyla öğreniyoruz. Örnek olarak, Arsen Gidur’un Felsefe Tarihi’ne ve Spritüalizm ve Materyalizm arasındaki ilişkiye dair yazılara eleştiriler gelmiş ve dergide bunlara uzun cevaplar verilmiştir (cilt 1, sayı 6).

კარლ მარქსი

(ბიჭვინტაძის მიხედვით, 1900 წლის, 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000)

Gaydz’da Karl Marx.

Belki daha önemlisi, Gaydz’ı okumuş olanların anılarında da bu yazıları okudukları, dergiye konuyla ilgili sorular soran okuyucu mektupları gönderdikleri ve cevap alındıklarına dair notlar görülür.¹⁷ Bu bilimsel ve sosyalizm üzerine olan teorik makalelerin okunduğuna ve Gaydz’ın genç nesil üzerine ciddi bir etkisi olduğuna dair iddiayı da güçlendirir.

SDHP Öğrenci Birliği’nin amaçlarından biri de diğer birçok sosyalist yayın gibi bir kütüphane oluşturmak,

17 A. Sirvan, “20’lerden İkisi”, *Paramazlar: Beyazıt’ta 20 Darağacı* içinde, s. 121.

yani bir kitap serisi yayınlamaktır. İncelediğimiz dönemde iki eserin Gaydz Kütüphanesi'nden yayımlandığını biliyoruz. Bu eserler yukarıda belirttiğimiz gibi derginin bilimsel yönünü ve sosyalist düşünce yazılarını yansıtıyor. Bunlardan birincisi, Arsen Gidur'un dergideki yazılarının *Felsefe Tarihi* adıyla yayımlanmış hali, ikincisi ise Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDP) kurucularından Wilhelm Liebknecht'in *Programımız ya da Sosyalizm* adlı 32 sayfalık broşürüdür.

Gaydz'daki diğer bir yazı grubunu Osmanlı İmparatorluğu üzerine analizler oluşturur. Bu analizler imparatorluğun iç ve dış siyasetini sınıf temelli analiz eden ve bazıları gündelik siyasete yönelik olan yazılardır. Bir örnek ikinci ve üçüncü sayılarda "S" imzasıyla yayınlanan "Türkiye'nin Geleceği" başlıklı yazı dizisidir. Bu dizi, Çin'den Osmanlı İmparatorluğu'na bütün Asya ülkelerini içine alan harekete karşı uluslararası sermayenin tutumunu ve özellikle de Potsdam Anlaşması (1911) bağlamında Rus-Alman ilişkileri arasında Türkiye'nin durumunu inceleyerek, Türkiye'nin emperyalist ülkelere ekonomik bağımlılığını vurguluyordu. Türkiye'de gerekli burjuva siyasetini oluşturmayan ve Meclis-i Mebusan'ı "saadetlü" paşalara, beylere ve efendilerin iştahlarına hizmet eden bir mutfak gibi kullanan İttihat ve Terakki'yi eleştiriyordu.

Derginin editörü Keğam Vanigyan'ın ise üçüncü sayıdan itibaren aralıklarla Vanig imzasıyla "Türkiye'de Sosyalist Faaliyetler" (Ingervaragan Kortzuneutyunı Turkioy Meç) başlıklı yazılarıyla imparatorlukta sosyalizm ve işçi mücadelesi hakkındaki makalelerini görüyoruz. Bunlardan derginin Temmuz 1911 tarihli dördüncü sayısındaki yazısında Vanigyan, Türkiye'de ve Ermeni toplumu içerisinde sosyalizme karşı getirilen eleştirileri ele alıyor ve bunlara cevap veriyordu. Bu sorular ve cevaplar gerek Gaydz'ın bilim-

sel sosyalizm vurgusunu, gerekse II. Meşrutiyet döneminde sosyalistlerin Osmanlı siyasal yaşamında meşru bir aktör haline gelme çabalarını göstermesi açılarından önemlidir. Sosyalizmin bir ütopya olduğuna, bağımsızlık ve eşitliğin gerçekliği olmayan güzel sözcükler oldukları yönündeki eleştiriye Vanigyan, Owen ve Fourier'nin ütöpik sosyalizminin yerine Marx ve Engels'in bilimsel sosyalizminin geliştiğini, bilimsel sosyalizmin temellerinin de işçi sınıfının içinde bulunduğu duruma bağlı olduğunu söyleyerek cevap veriyordu. Vanigyan, sosyalizmin Avrupa'dan gelmiş olduğu ve oranın şartları içinde yetiştiğine dair eleştirilere karşı da sosyalizmin sadece Avrupa'da yetişen bir çiçek olmadığını, dünyanın her yerindeki şartlara uyum sağlayabileceğini ve sosyalist bakış açısının Türkiye'nin uluslar sorununu çözebilecek tek yol olduğunu iddia ediyordu. Son olarak, sosyalizm için Türkiye'deki ekonomik gelişmişlik düzeyinden dolayı henüz bir zeminin oluşmadığına dair eleştiriye cevap olarak da gerek İstanbul'da gerekse başta Bursa olmak üzere diğer bölgelerde işçilerin çalışma koşullarına direnişlerini ve Selanik'teki sendikalaşmayı örnek veriyordu. Aynı şekilde burjuva sınıfının da oluştuğunu 1908 Devrimi'ndeki rollerini vurgulayarak gösteriyor ve de kendi sınıfsal pozisyonlarını müdafaa ettiklerini iddia ediyordu.

Bu makaledeki görüşlerin devamı olarak, Ağustos ayında yayımlanan beşinci sayıdaki "K. Polis'te Sosyalist İşçi Sendikaları" adlı makalesinde ise, Vanigyan bir önceki sayıda işaret ettiği işçi sınıfı ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi inceliyordu. Sendikalaşmanın, işçilerin yaşadıkları şartları da göstererek işçi hareketi oluşturmadaki önemini vurguluyordu. Makale, İstanbul'daki ilk sosyalist sendika olan ve 1910 Eylül ayında kurulan Ceket Diken Terziler Sendikası'yla beraber Şemsiyeciler Sendikası, İşlemeciler (tapissiers) Sendi-

kası, Palto Terzileri Sendikası, Ağorit Çalışanları Sendikası, Makinistler Sendikası, Mücellitler Sendikası üzerine kısa bilgiler veriyordu. Rum, Yahudi, Ermeni, Bulgar ve az miktarda Türk işçilerden oluşan bu sendikaların, konferanslar için ortak bir salonları vardı. Vanigyan, bu işçilerin örgütlenmesinde Rum ve Bulgar sosyalistlerin ve Rumca yayın yapan *Ergatis* gazetesinin rollerinin altını çizer, EDF'nin işçi örgütleriyle olan ilişkisini de Reji grevi sırasındaki faaliyetlerinden ötürü kinayeli bir biçimde ele alır.¹⁸

SDHP Öğrenci Birliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun son savaşlarındaki tutumu da oldukça önemlidir. Zira gerek Trablusgarp Savaşı sırasında gerek ise Balkan Savaşları'nda, savaşın emperyalizmin ve burjuva sınıfının maddi çıkarlarının bir sonucu olduğunu savunup savaşa karşıtlığını açıklar. Trablusgarp Savaşı sırasında *Gaydz*'ta yayınlanan savaşa ve İtalyan emperyalizmine karşı beyannamesinin toplumun diğer kesimlerine de ulaştığı bilinmektedir.¹⁹ SDHP Öğrenci Birliği, Balkan Savaşları'nda da savaş karşıtı tutumunu devam ettirir. 1912 Kasım'ında (cilt 2, sayı 5), yazı heyeti imzalı, "Savaş ve Öğrencilik" başlıklı makalede önce gönüllü birlikleri kuran Bulgar öğrencileri eleştirdikten sonra Türk öğrencilerin savaş taraftarı gösterilerini aktarır ve bu gösterilerin sloganı olan "Kahrolsun 23. Madde, Yaşasın Savaş"ı eleştirir. Bu, Berlin Antlaşması'nın Rume- li'de Islahat ile ilgili olan 23. maddesidir ve 1880 yılında hazırlanmasına rağmen yürürlüğe girmeyen "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi"nin de temelini oluşturmaktadır. Ekim

18 Bu sendikalar ve *Ergatis*'in rolü için bkz. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un İrgatları: II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstanbul: İstos, 2017, s. 119-140.

19 Yücel Aktar'ın P. Dumont ve F. Georjon'dan aktardığı metin *Gaydz*'daki metinden küçük farklılıklar içerir. Bunların en önemlisi ise, *Gaydz*'daki metnin de diğer metnin aksine vurgu "İtalyan kapitalizminin saldırısı" yerine "mevcut kapitalist düzen" in rolüne yapılmıştır. Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, s. 83.

1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti savaşı engellemek için Rumeli'de bu maddeye dayanarak bir ıslahat programını kabul ettiğini açıklamıştır.²⁰ SDHP Öğrenci Birliği, özellikle "Kahrolsun 23. Madde" sloganını hedef alarak, gelecekte ülkeyi yönetecek insanlar olan gençlerin böyle bir şeyi nasıl istediklerini sorar ve "onların da uzun yıllar boyu ülkenin en büyük düşmanı olarak ıslahatı gören babaları gibi davranıp ülkeyi çapulla, talanla ve kanla mı yönetmek istediklerini" sorar?²¹ Getirdiği diğer bir eleştiride ise "Yaşasın Savaş" diye slogan atan vatansever üniversiteli gençlerin gönüllü asker yazılmadıklarını, 7.000'e yakın öğrenciden sadece yaklaşık 300'ünün askere yazıldığını ve geri kalanların ikmallerini düşündüklerini iddia eder. Gaydz'a göre üniversite gençliğinin böyle olmasının sorumlusu ise ülkenin sömüren sınıfıdır.

Bir sonraki sayıda (Aralık 1912, cilt 2, sayı 6) Vanig[yan] imzalı "Savaş: İşçiler ve Burjuvazi" makalesinde de sosyalistlerin savaşa bakışı işlenir. Yazı, Bardizak'tan K. Simonyan'ın "neden sosyalistler bu savaşı çıkaranın burjuvazi olduğunu ve kaybedenin yine onlar olacağını düşünüyor?" sorusuna cevap verir. Cevap yazının sonunda da belirttiği gibi Basel Sosyalist Kongresi'nde kabul edilen savaş karşıtı görüşlerdir:

Burjuvazi kendi sınıfsal tahakkümünü korumak için savaş ister ve kendi çıkarları için yayılmacılığı destekler... Günümüzün yıkıcı savaşını bir taraftan Balkanlar'ın saldırgan burjuvazisi, öte tarafta ise Türkiye'nin müdafî burjuvazisi arasındadır. Bu savaşın Türk burjuva-feodal sınıfına zarar verdiği doğrudur, fakat Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ burjuvazisi daha yayılmamış, daha zenginleşmemiş midir?... Balkan müttefiklerinin de kaybedecekleri şeyler var-

20 Yücel Aktar, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, s. 88-97. Bu konuda görüşlerini benimle paylaşan Cem Yazar'a teşekkürlerimi sunarım.

21 "Baderazmı yev Usanogutyunı", *Gaydz*, cilt 2, sayı 5, Kasım 1912, s. 114.

dır fakat kaybedenler
ülkeyi inşa eden pro-
leterler, işçiler, köylü-
lerdir; zahmetsizce ya-
şayan burjuvazisi de-
gil.²²

Keğam Vanikyan.

Gaydz'da ayrıca Avrupa
ve dünya sosyalizminden
de haberler yayınlanmıştır.
Örnek olarak, dördüncü
sayıdaki Fransa'da gerçek-
leşen Sosyalist Kooperatif-
ler Kongresi ve beşinci sa-

yıdaki İngiltere'deki grev haberleri gösterilebilir. Paul Lafar-
gue'ın intiharı sonrası Ekim 1911'deki yedinci sayısında La-
fargue'ın ölümü üzerine resmiyle, SDHP Öğrenci Birliği'nin
önde gelen Fransız sosyalist basın organları *L'Humanité* ve
Le Socialiste'e gönderdikleri mektubun Ermenice çevirisi ya-
yınlanır; Kasım 1911'deki sekizinci sayısında da Lafargue'ın
hayatı ve fikirlerine uzunca bir yer ayrılır. 1912 Aralık ayı
(cilt 2, sayı 6) sayısında "Sosyalist Yaşam" başlığı altında
Avrupa ve Çin'den sosyalist parti ve işçi örgütleri faaliyetle-
ri hakkında bilgi verirken, aynı sayıda "Sosyalizm ve Aydın-
lar" başlığıyla Almanya SDP'sinin Chemnitz'de gerçekleşen
kongresinde kayser ile işbirliği öneren ve silahlanmayı savu-
nan Gerhard Hildebrand'ın partiden atılmasını ayrı bir baş-
lık altında inceler ve bu kararı destekleyen Karl Kautsky'nin
Le Socialisme'de yayımlanan bir makalesinden uzun alıntılar
verir. Bu ve benzeri yayınlar SDHP Öğrenci Birliği'nin Avru-
pa sosyalist hareketini yakından takip ettiği ve onunla ileti-
şim halinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, yu-

22 Vanig, "Baderazmı: Panvorutyun yev Burzhuvazin", Gaydz, cilt 2, sayı 6, Ara-
lık 1912, s. 176.

karıda da belirtildiği gibi SDHP'nin savaş karşıtlığı göz önüne alındığında, benzeri yazıların İttihat ve Terakki ile işbirliği yapan EDF'ye getirilen eleştirilere bir yenisini ekleyip eklemediği üzerine de dűřünülebilir.

Sonuç yerine

Gaydz'ın bu yazının sınırlarının ötesinde derinlemesine incelenmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist dűřünceye ve basına dair bildiklerimize katkıda bulunacağı, özellikle bilimsel sosyalizmin temelleri ve gelişimine dair bilğimizi arttıracadı aşıkardır. Bununla ilişkili olarak Gaydz'ın bir rolünün de sosyalist dűřünce yapısını açıklamaya çalışırken, yeni bir terminoloji geliştirmesi, bugün yaygın olarak kullanılan sınıf, sınıf-çatışması, proletarya, burjuvazi, tarihsel-materyalizm, artık-değer gibi sosyalist dűřünce sisteminin temelini oluşturan terimlerin kullanımını yayması gibi özellikle bilim alanında yayımladığı çok sayıdaki makalede kullandığı “neolojizm” ile dilin gelişmesine de katkıda bulunduğu dűřünülebilir. Bu yazı çerçevesinde çok sınırlı değinilen bir diğer konu ise bir SDHP yayını olan Gaydz'da EDF'ye getirilen eleştirilerdir. Bunlar EDF'nin günlük siyasetine ve İttihat ve Terakki'yle olan işbirliğine yönelik olduğu gibi (SDHP'nin kendisi de İtilaf ve Rum Meřrutiyet Kulübü ile yaptığı blok-tan dolayı gelen eleştirilere en az bir kez dergide değinecektir [cilt 2, sayı 5]), bu tartışmalar aynı zamanda teorik bir çerçevede ve sosyalist dűřünce içinde soyut olarak da yürütölmüştür. Bunlar da sosyalistler arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarını anlamak için yararlı olabilir.

SDHP Öğrenci Birliği ve Gaydz üzerine başka bir çalışma alanı ise, Gaydz'ın öğrencileri örgütleme çabaları ve bu çabaların boyutu ve başarısı gelmektedir. Dergide “Öğrenci Dünyası” başlığı altında düzenli olarak yayınlanan SDHP

Öğrenci Birliği Nizamnamesi, SDHP'nin lise ve üniversite-lerdeki faaliyetleri, konferanslar ve Birliğin yıllık kurullarında alınan kararlar bu konuda çok önemli kaynaklardır. Bunun dışında öğrenci birliklerinin birbirleriyle olan ilişkileri de *Gaydz*'ın sayfalarında incelenebilir. Mekteb-i Hukuk Talebe Cemiyeti'nin ciddi bir faaliyette bulunmadığına dair bir not (bazı *Gaydz* yazarlarının orada öğrenci oldukları düşünöldüğünde bu eleştiri daha farklı bir anlam kazanır), EDF'ye ve liberal Meşrutiyetçi Ramgavar Öğrenci Birliği'ne dair eleştiriler, SDHP'nin öğrencilerin oluşturduğu siyasi alanı sahiplenme çabaları olarak görölebilir. İncelediğimiz dönemden sonra Öğrenci Birliği mensuplarının parti için çalışmaya başlamasının anlamı ve bunun *Gaydz*'a nasıl yansıdığının incelenmesi de bir diğer araştırma konusu olabilir. Bu ve benzeri sorular, gençlerin siyasette özne ya da nesne olmaları ve bağlı/yakın oldukları siyasi partilerden ne ölçüde otonom oldukları gibi günümüze dair araştırmalar için de bize fikir verecektir.

TİYATRO SAHNELERİNDE TÜRKÇE SOSYALİZM

BİLGE SEÇKİN ÇETİNKAYA

Devrim

1908 Devrimi Osmanlı İmparatorluğu için birçok açıdan bir dönüm noktası olmuştu. Toplumun tüm değerleri ve unsurları ile altüst oluşuna sokak gösterileri, kitlelerin politikleşmesi ve kamusal alanın siyasi tartışmalar ile dönüşmesi eşlik ediyordu. Basın kamusal hayatın hem kurucu unsurlarından biri hem de önemli bir parçasıydı. Devrimin hemen arkasında sivil toplum örgütlerinin sayısı hızla katlanmış, toplumsal tarihimizin en büyük grev dalgasını örgütleyen işçiler başta olmak üzere toplumun tüm kesimleri kendilerini hem örgütleriyle hem de sokaklarda ifade etmeye başlamıştı. 1908 Devrimi'nden sonra basın, meydanlarda yapılan mitingler ve sokaklarda gerçekleşen yürüyüşler siyasetin ana akım damarı haline geldi ve 1908 kendisinden sonra gelen tüm dönemleri böylelikle derinden etkilemiş oldu.¹

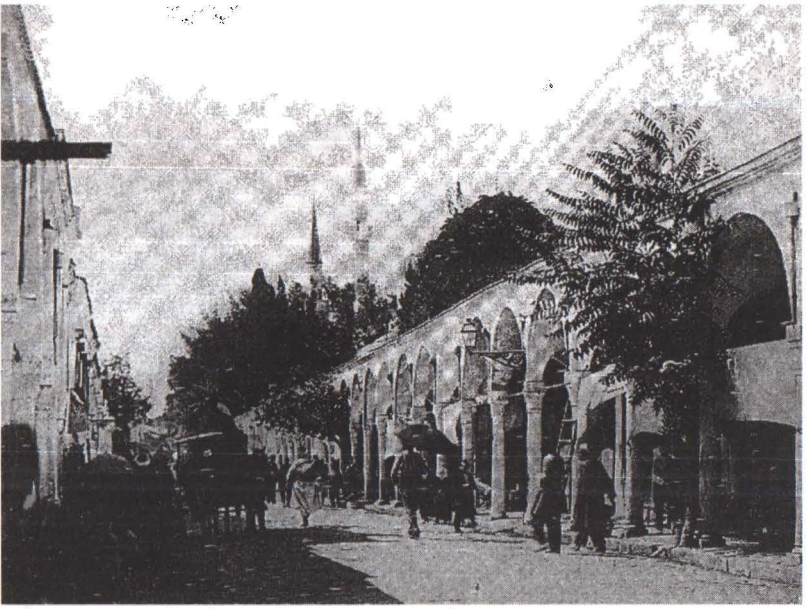
1 Bilge Seçkin, "Ezilenlerin Şenliğinde Sahne Almak: Toplumsal Hareketler ve Tiyatro", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, der. Y. Doğan Çetinkaya, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 471-504.

Sahne-i Heves, 1908 (Cengiz Kahraman Arşivi'nden).

Devrimin tiyatrosu

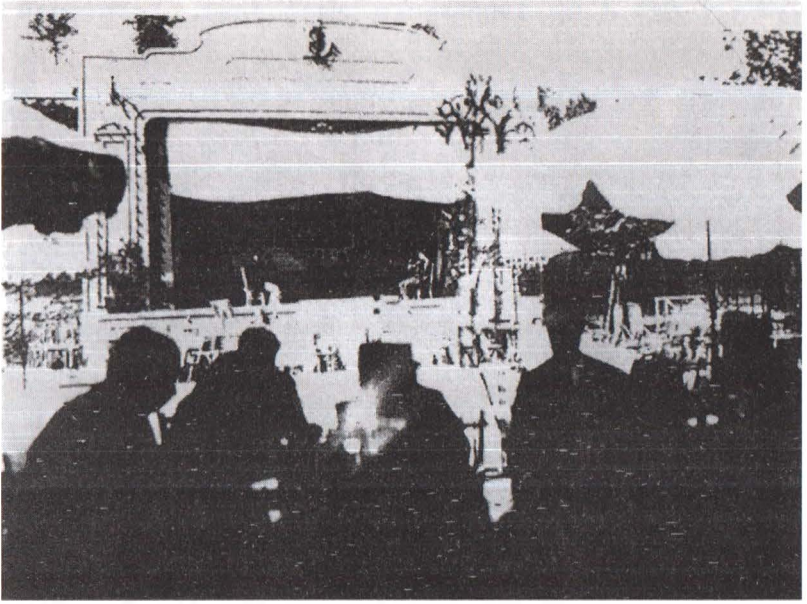
1908 Devrimi ile birlikte toplumsal altüst oluş içerisinde kitleler, her kararın bir ölüm kalım ânı olduğu bir durumda kendilerine rehberlik edecek bir ışık aradılar. Bu kısmen basındı. Ancak basın sayısı az olan okuma yazma bilen kitlelere hitap ediyordu. Kahvehane okumaları da göz önüne alınsa bile bu sayı hâlâ dönemin Osmanlı toplumu için bir hayli düşüktü. Halbuki tiyatronun yaydığı ışık okuma yazma bilsin bilmesin herkesi aydınlatıyordu. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu dönemlerde ve toplumlarda tiyatro kitlelere ulaşma noktasında önemli bir üstünlüğe sahipti. Bu nedenle özellikle toplumun ileri gelenleri tiyatroya bir araç gözüyle bakmaya başlamışlardı. Siyasi fikirlerin, ideolojilerin topluma yayılmasında ve meşrulaştırılmasında tiyatro önemli işlevler edinmiştir. Tiyatro sadece edebi metinlerden oluşmaz, aynı zamanda politik ve toplumsal bir fenomen-

Osmanlı tiyatrosu için önemli bir yer Direklerarası
(Cengiz Kahraman Arşivi'nden).

dir. Kendisi bir kamusal mekân olan tiyatro, devrim zamanlarında meydanlar ve sokaklar gibi kamusal alanlarda ciddi toplumsal ve politik etkileri olan performanslar ortaya koyabilir. 1908 Devrimi de *Besa*, *Vatan* yahut *Silistre* ve *Sabah-ı Hürriyet* gibi “devrimci oyunları” gündeme getirdi.

Yeni zamanlarda yeni ihtiyaçlar içerisindeki geniş kitleler tiyatro salonlarını doldurmakta gecikmedi. Yalnız tiyatro salonlarını mı? Aynı zamanda yerleşik kurumsal tiyatrolara bir amatör tiyatro salgını eşlik ediyordu. Sadece salonlar değil sokaklar ve meydanlar da hem bu amatör-profesyonel oyuncuların performansları hem de seyircinin bitmek bilmez coşkusu ile dolup taşıyordu. Yerleşik tiyatrolar eski rejimin yasakladığı tiyatro eserlerini adeta hürriyetin birer simgesi olarak sahnelere taşıyordu. Bunların yanında yeni döneme uygun yeni eserler de hızla üretiliyor ve izleyici ile buluşturuluyordu.

Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu (Cengiz Kahraman Arşivi'nden).

Örneğin Namık Kemal'in *Vatan* yahut *Silistre*'si adeta bir devrim simgesi olarak imparatorluğun her köşesinde sahneleniyordu. Sadece ana akım tiyatro grupları ve profesyoneller değil amatör topluluklar da okul sahnelerinde, kent meydanlarında *Vatan*'ı sergiliyorlardı.² Devrim ve "yeni zaman" yeni oyunlar ve yeni yazarları ortaya çıkarmıştı. Pek çok tiyatro tarihçisi bu oyunların sanatsal değeri olmadığını iddia edeceklerdi. Bu yeni yazarlara daha önce tiyatroya gitmemiş yeni seyirciler ve artık seyretmekten sıkılarak sahneye atılan amatörler de eşlik ediyordu. Amatörler o kadar çoğalacak ve o kadar çok grup ortaya çıkıp sahne alacaktı ki bugüne kadar yerleşik tiyatro yapmış bulunan gruplar onların baskısı ile önce repertuvarlarını değiştirecekler, ardın-

2 Bilge Seçkin, "Revolutionary Theatre and Mass Politics in the Ottoman Empire: *Vatan* Performances during the 1908 Revolution", *Social Transformation and Mass Mobilization in the Balkan and Eastern Mediterranean Cities (1900-1923)*, der. Andreas Lyberatos, Heraklion: Crete University Press, 2013.

dan nefes almak için İstanbul'u terk ederek çareyi turneye çıkmakta bulacaklardı. Karmaşıklaşan toplumsal ve politik atmosfer içerisinde amatör gruplar ve sahneler sıradan insanlar için hem yönlerini buldukları bir öğrenme alanı hem de yeni devrimle ortaya çıkan yeni toplumsal rollerini tehlikesizce prova ettikleri yerlerdi. İşçiler, sıradan insanlar gazete çıkarmaya çalıştıkları gibi tiyatro da yapıyorlardı. Meydanlarda sokaklarda sahneler kuruluyor, yeni zamana uygun sloganlı yürüyüşlü oyunlar oynanıyor, oyunlar esnasında sıradan insanlardan oluşan seyirciler pasif alıcılar olmaktan çıkarak bizzat oyuna katılan eyleyiciler haline geliyorlardı. Tıpkı tarih sahnesine çıktıkları gibi. Devrim tiyatroyu devrimcileştirirken, tiyatro da sokaklardaki halkın duygularını galeyana getiriyor ve devrimin heyecanını yeniden ve yeniden harlıyordu.³

Eski rejimin yasakladığı ve devrimle birlikte yeniden oynanabilen oyunlar bu döneme damgasını vurmuş oyunlardı. Bunlardan ilki devrimin ardından Tepebaşı Tiyatrosu'nda ilk defa olmak üzere oynanan Şemsettin Sami'nin *Besa yahut Ahde Vefa*'sıdır. Bu oyunun oynanması adeta yeni bir devrin başlangıcının simgesi olarak algılanmıştır.⁴ Dönemin gazetelerinin köşe yazıları bu oyunun oynanması ile yakından ilgilenmiş, oyunun büyük kumpanyalarca yapılacak temsillerinin provaları bile Osmanlı gazetelerinin sayfalarını süslemiştir. *Besa* oyunu devrimin ilk oyunuydu. Şemsettin Sami'nin bu yasaklı oyununun devrimin ilk günlerinde sahnelenmesi çok sembolik bir öneme sahipti. *Besa*'dan sonra tiyatro çok kısa bir sürede meydanlara ve sokağa inecekti. Osmanlı meydanlarında kurulan dev sahnelerde eşine

3 1908 Devrimi ve ortaya çıkan politik tiyatro salgını için bkz. Bilge Seçkin, 'Staging the Revolution: The Theatre of the Revolution in the Ottoman Empire 1908-19093, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

4 Bilge Seçkin, "1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve *Besa* Oyunu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 38, Mart 2008, s. 265-274.

1908'de Ahmed Fehim'in çektiği Raşit Rıza'nın Besa'yı oynarken fotoğrafı (Cengiz Kahraman Arşivi'nden).

belki de ancak Rus Devrimi'nde rastlanabilecek devrim atmosferini yansıtan oyunlar sahnelenmiştir.

Sahnede sosyalizm

1908 Devrimi ile başlayan Meşrutiyet aynı zamanda siyasi partilerin ve siyasal ideolojilerin parladığı ve çeşitlendiği bir dönemdi. Siyasal örgütler kitleselleşiyor ve az ya da çok kendilerince taraftar buluyorlardı.

Toplumsal hareketler ve siyasallaşan kamusal hayat ile birlikte sosyalizm de önemli bir siyasal alternatif olarak ortaya çıkıyordu. Sosyalist yayınlar çıkarılıyor, sosyalist örgütler boy gösteriyor ve işçi örgütleri olarak değişik emek örgütleri ve sendikalar bir uyanış yaşıyorlardı. Diğer birçok şey gibi sosyalizm de tiyatronun sahnesinde kendisine bir yer bulacaktı. Sadece sosyalizmin taraftarları değil karşıtları bile en azından tiyatrodan sosyalizme cevap verme telaşına kapılmışlardı.

1909 yılında yayımlanan *Amele* gazetesi devrimden sonraki bir senenin kendileri açısından muhasebesini yaparken tiyatrodan da bahsetmişti. İşçilerin sendikal örgütlenmeleri yükselirken her sendikanın gerçekleştirdiği faaliyetlerden bir tanesi de tabii ki temaşaydı.⁵ Daha geç bir tarihte 27

5 21 Ağustos 1325 tarihli *Amele* gazetesinden aktaran Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1985, s. 189.

Kasım 1336 tarihinde Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Türkiye Sosyalist Fırkası Mensupları Kumpanyası işçiler yararına bir oyun sahnelemişti. Hem sahne Türkiye tiyatro tarihinin önemli bir sahnesiydi hem de Türkiye Sosyalist Fırkası işçi mücadelesinde önemli bir taban yakalayabilmiş bir siyasal partiydi. Bu oyundan da anladığımız gibi fırkanın mensupları bir tiyatro kumpanyası da kurmuşlardı. Metin And'ın aktardığına göre bu oyun Tünel Elektrik İdarehanesi, He-reke Dokuma Fabrikası, Debbaghaneler, Anadolu Şimendiferleri hasta amele ve mensupları yararına oynanan Sosyalist yahut Hak Çalışanıdır adlı piyesti.⁶ Tabii sadece Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan bir grup sosyalizm üzerine bir temsil sahnelememişti. Osmanlı tiyatrosunun önemli isimlerinden Mınakyan Efendi'nin topluluğu da 1911 senesinde Kadıköy'de Zamboğlu Apollon Tiyatrosu'nda Sosyalizm yahut Amir mi Hami mi? adlı hissi ve içtimai beş perdelik bir dramı sahnelemişti.⁷ Aynı dönemde "muhtacin amele ve ailelerinin menfaatine", Fahri ve Naşit Beyler'in topluluğu Biçare Amele adlı ve dört perdelik bir dramı sahnelerdikleri de bilinmektedir. Metin And bu oyunun oynandığı bir gün Dr. Rıza Bey'in "sosyalizm" üzerine bir konferans da vermiş olduğu bilgisini paylaşır.⁸

Sosyalizm sadece sosyalistler ve işçiler tarafından propaganda amacıyla sahneye taşınmaya çalışılmamış, muarızları karşı propaganda yapmak için de sosyalist düşünce ve sembollerini de tiyatroda kullanabilmiştir. Tunalı Hilmi'nin yazdığı ve 1921 ya da 1923 yılında basılacak Köylü Memiş Çavuş Ankara'da 'Halk Dersleri' Kürsüsünde adlı oyununda İctima-iyat hocası olduğu belirtilen Yoldaş Mahir'in şahsında sos-

6 Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971, s. 198.

7 A.g.e., s. 198.

8 A.g.e., s. 198.

yalızmin tenkit edildiğini öğreniriz. Daha önceleri İştirakçi Hilmi'nin karikatürleştirilmesi ile benzeyecek bir şekilde Yoldaş Mahir kırmızı bir boyun atkısı takmaktadır ve yazara göre de bu onun fanatizmini göstermektedir. Yoldaş Mahir aynı zamanda tahtaya yazı yazdığında da kırmızı tebeşir kullanır.⁹ Yine benzer bir tutumla bu sefer İştirakçi Hilmi'nin kendisi *Hürriyet Kurbanları* adlı piyeste literatürde yaygın olarak bulunabilecek bir şekilde kaygısız ve vurdumduymaz bir kişilik olarak resmedilir.¹⁰ Bu iki örnekte sosyalizm ve sosyalistler sahneye olumsuz olgu ve karakterler olarak çıkarılmış ancak bu da sosyalizmin toplumdaki ve siyasal yelpazedeki yerine tersten de olsa bir delil teşkil etmektedir.

Hüseyin Cavid'in *Şeyda*'sı ise 1917 yılında basılmış olan beş perdelik ve 80 sayfalık bir oyundur ve Osmanlı işçi hareketinin önemi bir cüzü olan müretteplerin dünyasından bir pencere açar. Müretteplerin matbaadaki yaşam ve sıkıntılarının da anlatıldığı oyunda Şeyda matbaa ressamının kızı Roza'ya olan aşkının yanında işçilere de öğütler veren bir şahsiyettir. Ancak matbaadaki işçilerin içine düştükleri sefil durum dolayısıyla gelişen olaylar neticesinde bir 1 Mayıs günü kır gezisinde hedef olmasa da Roza işçilerden Musa tarafından vurulur. Bir facia ile biten piyeste Şeyda müretteplere şöyle hitap eder:

Şeyda – Hayır azizim. Bence şu bahanelerin, hiçbir ehemmiyeti, hiçbir manası yok... yeryüzünü sarmış olan bütün ameleler, bütün fukara-yı kasibe hep sizin gibi düşünseler beşeriyet birçok asırlar daha ayak altında ezilmeye mahkûm olur. Halbuki bütün cihanı besleyen, bütün ordularını silahlandıran, bütün sermayedarları sersemleten, hep bu aciz sandığımız ameleler, hep o nasırlı ellerdir. Bugün yer-

9 Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, s. 219.

10 A.g.e., s. 190.

yüzünün bütün, felaket ve saadeti yalnız o ellere bakıyor. Emin olunuz ki o eller bir gün çalışmaz olursa bütün beşeriyet şaşırır, bütün dünya hareketsiz kalır.¹¹

Oyunda Osmanlı sosyalist söyleminde karşımıza çıkan demirci Kava ya da Gave figürü de bir örnek olarak ortaya çıkar:

Mesud – Fakat şu talebler son derece ağır ve kesin... Bana kalırsa azcık mülayim yazılmalıydı...

Birinci Mürettip – Yanılıyorsun Mesud, pek yanılıyorsun, bir kere düşün ki biz talep edeceğiz, boyun eğip yalvarmayacağız.

Şeyda – Evet hak alınır, verilmez...

Mesud – Lakin o güçlü, biz aciz.... O halde ne yapabiliriz?

Şeyda – Firavun'u kahreden Musa, bir çobandan başka bir şey değildi. Lakin sarsılmaz bir ruh ile meydana atıldı. Öyle gaddar zalim bir imparatora galip geldi.

Dahhakı mahveden Gave, yoksul-arkasız bir demirci idi. Lakin ateşli bir kalble inkılabı başlandı, öyle hunhar, mağrur bir hükümdarın tahtını başına çevirdi...¹²

Kıssadan hisse

1908 Devrimi'nden sonra kitleleşen siyasal hayatın önemli bir aracı ve sahnesi olan tiyatro farklı siyasal ideolojilerin de temsil edildiği bir mekân haline geldi. Böyle bir ortamda diğer ideolojilerle karşılaştırıldığında mütevazı bir yeri de olsa sosyalizmin ve sosyalist hareketlerin de toplumda ve siyasal hayatta tekabül ettikleri yer kadar tiyatro sahnelerinde de kendilerine bir yer edindiklerini söylemek mümkündür.

11 A.g.e., s. 194.

12 A.g.e., s. 194.

Bu bağlamda bu dönem için sosyalizm fikrinin sahnelerde temsil edildiğine işaret etmeye çalıştık. İleride yapılacak yeni çalışmalar belki bize bu konuda da daha fazla şey söyleme imkânını verecektir.

1919 SEÇİMLERİNDE SOSYALİSTLER, NUMAN USTA VE MESLEKİ TEMSİL

EROL ÜLKER

Bu yazı, Cihan Harbi'nin ardından İtilaf kuvvetlerinin fiilen işgal ettiği Osmanlı başkenti İstanbul'da 1919 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan bir sol ittifak/cephe girişimini konu almaktadır. Ağırlıklı olarak şehrin Müslüman kesimleri arasında faaliyet gösteren sosyalist partiler ve emek örgütlenmeleri, Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerine ortak adaylarla katılmayı planlamıştır. Söz konusu birlik hareketi, 18 Aralık 1919'da nihayete eren seçim sürecinde dağılır ve sol partiler ikinci seçmenin karşısına farklı adaylarla çıkar. Ancak başarısızlığa uğramış da olsa böyle bir girişimin ortaya çıkışı ve dağılması, Mütareke döneminin başlarında İstanbul'a hâkim olan siyasal ve ideolojik atmosfer hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.¹ Bu dönemde sosyalist ve İttihatçı çevrelerin siyasal temsil konusundaki tutumları, daha sonra milli mücadele içinde etkisini artıracak komünizan ve halkçı eğilimlerin, bunlar arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamına ışık tutması açısından da önem taşımaktadır.

1 Bu yazıya konu olan dönemin siyasal bağlamı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele - II. Son Meşrutiyet, 1919-1920*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Makalenin ilk versiyonu “1919 Seçimleri ve İstanbul’da Bir Sosyalist İttifak Girişimi” başlığıyla *Toplumsal Tarih* dergisinin Nisan 2019 sayısında, Nurşen Gürboğa ve Cangül Örnek’in derlediği “Mütareke Dönemi’nde Siyasal Temsil, Seçimler ve Halkçılık” dosyasında çıkmış, Temmuz 2020’de yayınlanan *Mütareke’nin İlk Yıllarında İstanbul’da Direniş ve Sol, 1918-1920* isimli kitaba entegre edilmişti. Yazıyı bu derleme kitap için gözden geçirirken yeni eklemeler yaptım. Önceki versiyonda nispeten ikinci planda kalmış olan İttihatçı sol ve onun sosyalist gruplarla ilişkileri konusuna daha ayrıntılı bir şekilde değinmeye çalıştım. Son dönemde odaklandığım konuların bir yansıması olarak İttihatçıların ortaya koyduğu sosyalizm anlayışında korporatizmin etkisine daha fazla vurgu yapmaya gayret ettim. Bu da Cihan Harbi dönemi ile Mütareke dönemi arasındaki ideolojik sürekliliği daha fazla ön plana çıkarmayı gerektirdi.

Sosyalist hareket

Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Meşrutiyet dönemini başlatan 1908 Devrimi’nin hemen ardından işçiler arasında önemli bir grev ve örgütlenme dalgası ortaya çıkmış,² bu esnada sosyalist hareketler ciddi bir büyüme evresine girmiştir. Bu döneme kadar sol hareketlerin etkinlik alanı büyük oranda Bulgar ve Ermeni cemaatleriyle sınırlıyken, Anayasa Devrimi’nin ardından sosyalist hareketler Yahudi, Rum ve Müslüman kesimler içinde de etkinliklerini artırmıştır.³

2 1908 grevleri için bkz. Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, *Toplum ve Bilim*, no. 78, Güz 1998, s. 187-208. Kadir Yıldırım, *Osmanlı’da İşçiler (1870-1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 293-294. Daha geniş bir dönem grevleri için bkz. Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 803-830.

3 Sosyalizmin gayrimüslim unsurlar arasındaki etkisi için bkz. der. Mete Tun-

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun ortaya çıkışı, İstanbul'da Bulgar "Dar" sosyalistlerinin etkisi altında Türkiye Sosyalist Merkezi'nin kuruluşu bu sürecin belli başlı dönüm noktaları olarak görülebilir.⁴ 1910 yılının Eylül ayında İştirakçi Hilmi olarak da bilinen Hüseyin Hilmi tarafından kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası sol hareketlerin Müslüman kesimler arasında da etkisini arttırdığını göstermektedir.⁵

II. Meşrutiyet döneminin başlarında kurulan sosyalist parti ve gruplar, Haziran 1913'te gerçekleşen Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından ortaya çıkan otoriter siyasal atmosferde varlıklarını sürdürememiştir. Cihan Harbi sürerken gündeme gelen bir sosyalist fırka aslen İttihatçı bir girişimdir.⁶ Uluslararası Sosyalist Büro tarafından 1918 yılında düzenlenmesi planlanan Stockholm Konferansı'na katılmayı hedeflemiştir ve 1917 yılı içinde sosyalist partiyi temsil ettiği iddia edilen Hüseyinzade Ali ve Nissim Mazliyah aracılığıyla konferansı düzenlemekten sorumlu organizasyon komitesiyle temas kurmuştur. Bu konferansın misyonu İkinci Enternasyonal'e bağlı sosyalist partilerin uzlaşabileceği bir barışın koşullarını tartışmaktır.⁷ Dolayısıyla İttihatçıların hiçbir zaman gerçekleşmeyen bu konferansa katılma isteğinin

çay ve Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1879-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

- 4 Türkiye Sosyalist Merkezi hakkında bkz. Stefo Benlisoy, *İstanbul'un İrgatları. II. Meşrutiyet'te Sosyalist Bir İşçi Örgütü*, İstanbul: İstos Yayınları, 2018. Ayrıca bkz. Stefo Benlisoy, Marangoz, Doğramacı ve Dülgerlerin "Aghios Pandeileimon" Cemiyeti ve eki Stefanos Papadopoulos'tan Nikos Yanyos'a yazılmış mektup, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 199-215.
- 5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 1: *II. Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 278-293; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I, 1908-1925*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 44-57.
- 6 Orhan Y. Silier, "The Participation of the Union and Progress Party in the Stockholm International Conference of 1917", presented to the *Conference on The Young Turk Revolution of 1908*, Manchester, 23-25 Mart 1988.
- 7 Stokholm Konferansı hakkında bkz. Patricia van der Esch, *İkinci Enternasyonal 1889-1923*, Fransızcadan çev. Erden Akbulut, İstanbul: Yordam Kitap, s. 157-172.

gerisinde stratejik ve diplomatik kaygıların rol oynadığı söylenebilir.⁸ *Journal de Genève*'de çıkan 10 Ağustos 1917 tarihli bir habere göre Stockholm'e giden Türk sosyalistler Boğazlar'ın uluslararasılaştırılması, Osmanlı Ermenilerine kültürel özerklik verilmesi gibi konularda açıklamalar yapmıştır. Bunun arkasından *Armenia* isimli yayında, "sosyalist maskesi takmış katillerin" açıklamalarına karşı sert bir metin yayımlanmıştır.⁹

Bu İttihatçı girişim dışındaki sosyalist çevreler ancak Cihan Harbi sona erdikten ve İmparatorluğu savaş boyunca tek elden yönetmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (ITC) iktidardan düştükten sonra bir yeniden örgütlenme sürecine girebilmiştir. Örneğin, Stefo Benlisoy'un *İstanbul'un Irgatları* başlıklı önemli çalışmasında gösterdiği gibi, Toplumsal Araştırmalar Grubu [İçtimai Tettebbuat Grubu] ve bununla yakından ilintili Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı'nın¹⁰ hayatta kalan kimi kadroları, Mayıs 1920'de üyelerinin önemlice bir kısmı Rumlardan oluşan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın kuruluşunda önemli rol oynamıştır.¹¹ Mütareke döneminde sosyalist hareket şehrin Müslüman kesimleri arasında da önemli bir etkinlik kazanmıştır.¹² 1918 yılı sonlarında Dr. Hasan Rıza'nın liderliğinde kurulan Sosyal Demokrat Fırka (SDF), bu dönemde ortaya çıkan ilk sol partiler arasında-

8 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 65-66.

9 *Journal de Genève*'de çıkan yazı Ağustos ayı içinde Hariciye Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Başkanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS, 2438-77, 14/08/1917. Osmanlı misyonu ile gerçekleşen toplantının tarihi 12 Temmuz 1917'dir. Bu toplantı tutanakları *Social History Portal*'da Stockholm Konferansı'na ilişkin belgeler arasında yayınlanmıştır: <https://socialhistoryportal.org/stockholm1917/documents/111639>

10 Orhan Silier, "Toplumsal Araştırmalar Grubu ve 1912 Yılına Ait İki Sendika Tüzüğü", *Tarih ve Toplum*, sayı 79, Temmuz 1990, s. 24-30.

11 Stefo Benlisoy, *İstanbul'un Irgatları*, s. 179.

12 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 67-86; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı - Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, s. 242-293.

dır.¹³ İştirakçi Hilmi de Mütareke döneminin ilk aylarında yeniden siyasete döner. Hilmi Temmuz 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa suikastı bahanesiyle İttihat ve Terakki hükümeti tarafından sürgüne gönderilen muhaliflerden biridir.¹⁴ Ancak Cihan Harbi sona erdikten sonra İstanbul'a dönebilmiş ve Şubat 1919'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı bu defa Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ismi altında canlandırmıştır.¹⁵

SDF Başkanı Dr. Hasan Rıza
(TÜSTAV Görsel İşitsel Arşiv Fonu).

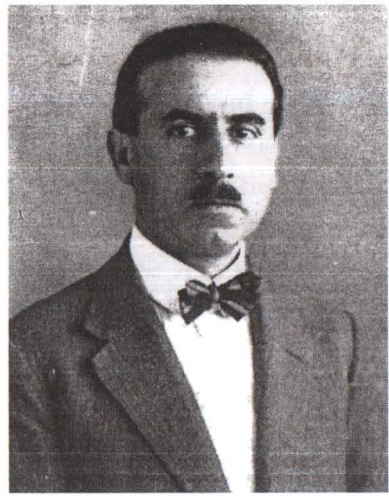
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) Mütareke'nin ardından İstanbul'da ortaya çıkan bir diğer önemli sosyalist partidir.¹⁶ Bu grubun kökenleri Dünya Savaşı sı-

-
- 13 SDF'nin kuruluşuna ilişkin olarak bkz. "Sosyal Demokrat Fırkası", *İleri*, 21 Aralık 1918, s. 3. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1*, s. 79-83; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2: *Mütareke Dönemi, 1918-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 237-241.
- 14 Paul Dumont, "Socialisme, Communisme et Mouvement Ouvrier à Istanbul pendant l'Occupation", *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, İstanbul: ISIS, 1997, s. 280. Hüseyin Hilmi'nin II. Meşrutiyet dönemindeki siyasal faaliyetleri için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Bir İttihat Terakki Muhalifi Olarak Liberal Sosyalist Hilmi", *Tarih ve Toplum*, no. 81, Eylül 1990, s. 41-47.
- 15 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2: *Mütareke Dönemi, 1918-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 396-430. Hüseyin Hilmi 8 Şubat 1919'da 11 Şubat'ta gerçekleştirilecek toplantı için çağrı yapmıştır. "Menfi ve Sosyalist Arkadaşlara", *İleri*, 8 Şubat 1919, s. 3. TSF'nin kuruluşu 10 Mart 1919'da duyurulmuştur. "Türkiye Sosyalist Fırkası", *İleri*, 10 Mart 1919, s. 4.
- 16 TİÇSF hakkında bkz. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926*, 1. cilt: 1919-1923, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 13-66.

rasında Osmanlı hükümeti tarafından eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilen çok sayıda genç işçi ve öğrenciyi dayandır.¹⁷ Berlin'de yoğunlaşan bu grup içindeki kimi unsurlar, Alman sosyal demokrasisinin ve burada ortaya çıkan devrimci çalkantıların etkisi altında giderek radikalleşirler.¹⁸ Türk Kulübü'nün yönetimini ele geçirdikten sonra önce Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'ni daha sonra da İşçi Derneği'ni oluşturarak Mayıs 1919'da *Kurtuluş* dergisini yayınlamaya başlarlar.¹⁹ *Türkiyeli Spartakistler* olarak da anılan bu grup çok geçmeden ülkeye döner, Eylül 1919'da İstanbul'da Şefik Hüsnü'nün de kendilerine katılmasıyla birlikte TİÇSF'nin kuruluşu için hükümete başvurur ve ilk sayısı Berlin'de çıkan *Kurtuluş* dergisini Ekim 1919'dan itibaren İstanbul'da yayımlamaya başlar.²⁰

- 17 Affan Hikmet, "Türkiye Komünist Partisi Milli Azadlık Savaşı Devrinde", haz. Erden Akbulut, *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006, s. 21. Dimitir Şişmanov'a göre, Almanya'ya gönderilenlerin sayısı yaklaşık 3.000'dir. *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi (1908-1965)*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s. 71. [Baytar] Ali Cevdet ise, Fahri müstearıyla yazdığı bir raporda bu sayıyı 4.000 olarak verir. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne*, s. 173.
- 18 Stefo Benlisoy, "Türkiyeli Spartakistler ve Kurtuluş Dergisi", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora ve Murat Koraltürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 462-466.
- 19 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 711-715. Bu derginin dilce sadeleştirilmiş tüm sayıları için bkz. haz. Rasih Nuri İleri, *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-Şubat 1920. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Organı*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007. Öte yandan Türkiye İşçi Derneği İstanbul'da resmî olarak 12 Aralık 1919 tarihinde (Cuma günü) kurulmuştur. 14 Aralık'ta "... derneğin ilk idare heyeti de intihap olunmuştur. Reisliğe İmalat-ı Harbiye müesseseleri usta başlarından Süleyman ve Seyr-i Sefain usta başlarından Ömer Ahmet yoldaşlar, kasadarlığa, Seyr-i Sefain motorcu ustalarından Süleyman yoldaş, katipliklere Ömer Şaban ve Ali Mustafa yoldaşlar ve iki azalığa da Tesisat-ı Sınaiye mütehasislerinden Hasan Memduh ve Seyr-i Sefain usta başlarından Hasan Nuri yoldaşlar intihap ve tayin olunmuşlardır." "Türkiye İşçi Derneği", *İfham*, 15 Aralık 1919.
- 20 George S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford: Hoover Institution Publication, 1967, s. 41 [Türkçesi: *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, Bogaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 54]. Bu grubun *Spartakist* olarak anılmasının nedenleri hakkındaki literatür için bkz. Stefo Benli-

Şefik Hüsnü Türkiyeli Spartakistler grubuna İstanbul'da dâhil olur. Onun politik geçmişi, TİÇSF'nin sosyalist hareketle Berlin'de tanışan birçok kurucusundan oldukça farklıdır. Selanik'te doğan Şefik Hüsnü Paris'te tıp eğitimi alır ve orada İşçi Enternasyonal - Fransa Seksiyonu etkisi altında politikleşir (*Secti-on Française de l'Internationale Ouvrière*).²¹ Balkan Savaşı ve Dünya Savaşı sırasında askerî hekim olarak görev yaptıktan sonra Mütareke'nin ardından sivil hayata geçer ve İstanbul'da kendi muayenehanesini açar.²² Bu sıralarda TİÇSF'nin ilk parti başkanı olacak olan ressam Namık İsmail'den bir davet alarak İstanbul'da bu partiyi kuracak sosyalist grupla tanışır.²³ Parti genel sekreteri olarak görev yapan ve daha sonra Türkiye komünist hareketinin en önde gelen isimlerinden biri olacak olan Şefik Hüsnü'nün 1922 yılında yazdığı bir rapora göre, TİÇSF'nin bu dönemde çoğunluğu işçilerden oluşan yaklaşık 1.200 üyesi vardır.²⁴

Şefik Hüsnü (TÜSTAV RGASPI, fon 495, liste 266, dosya 38).

soy, *Türkiyeli Spartakistler*, s. 464. TİÇSF için ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2, s. 482-499.

21 Paul Dumont, "Aux Origines du Mouvement Communiste Turc. Le Groupe 'Clarté' d'Istanbul", *Du Socialisme Ottoman à l'Internationalisme Anatolien*, İstanbul: ISIS, 1997, s. 206. Şefik Hüsnü'nün aile ve eğitim geçmişi hakkında bkz. Dr. Şefik Hüsnü Deymer, *Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, der. Erden Akbulut, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010, s. 9-12.

22 A.g.e., s. 12-13.

23 Rasih Nuri İleri (der.), *40'lı Yıllar-5: "İşçi Ediyorum": Türkiye'de Komünizm ve İrkçilik*, Kazım Alôç; Savcı Konuştu, Söz Sanığıdır, Mihri Belli, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2006, s. 33.

24 "Türkiye Hakkında Rapor", Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *İstanbul Komünist Grubu*, s. 176.

Seçimler ve “cephe birliği”

TIÇSF ve bu partinin ekili olduğu Türkiye İşçi Derneği, işçilerin ve sosyalistlerin Aralık 1919’da gerçekleşecek seçimlerle ortak adaylarla katılması konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur.²⁵ Bu amaçla 24 Ekim 1919’da çok sayıda işçi ve sosyalist, TIÇSF’nin çağrısına uyarak şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu’nda yapılan toplantıya katılmıştır. TIÇSF ile birlikte, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti’nden Tersane Fabrikası ve Seyr-i Sefain Fabrikası işçilerine, mavnacılar ve Hamallar Cemiyeti’ne kadar uzanan geniş bir kesim bu toplantıda temsil edilmiştir.²⁶ Ayrıca bir SDF temsilcisi toplantıda hazır bulunmuş ve yaptığı kısa bir konuşmayla başarı dileklerini iletmiştir.²⁷ Toplantıda sosyalistlerin ve işçilerin birliğine yapılan vurgunun yanı sıra, mevcut iki dereceli seçim sisteminin yarattığı adaletsizlikler protesto edilmiş, eşit ve gizli oya dayanan nisbî temsil seçim usulünü kabul eden yeni bir kanun talep edilmiştir.²⁸

Türkiye Sosyalist Partileri Birliği, Ferah Tiyatrosu’nda alınan kararlar neticesinde, 24 Ekim’deki bu toplantıdan kısa bir süre sonra kurulmuştur. Bu amaçla 28 Ekim’de Sirkeci-ağaloğlu civarındaki Yeni Bursa Kiraathanesi’nde bir top-

25 Buna ilişkin olarak basında çıkan yazıların bir kısmı Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 57-60’da yayınlanmıştır.

26 Ersoy Zengin, “Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri”, *Belgi*, sayı 13, Kış 2017/1, s. 458.

27 “Seçim İçin İşçi Toplantısı”, haz. Rasih Nuri İleri, *Kurtuluş. 1 Mayıs 1919-şubat 1920*, s. 171-172.

28 Fransız makamlarına gönderilen 19 Kasım tarihli bir basın bülteni, *İdrak* gazetesini baş editörü Hilmi Bey’in 31 Ekim’de Ferah Tiyatrosu’nda yapılan toplantıda mevcut seçim sistemine karşı mücadele etmenin önemine ilişkin bir konuşma yaptığını belirtir. Ancak Ferah Tiyatrosu’ndaki toplantı 24 Ekim’de gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen konferans TSF tarafından 31 Ekim’de şark Tiyatrosu’nda düzenlenen olmalıdır. Service Historique de l’Armée de Terre (SHAT), 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919.

lantı düzenlenmiştir.²⁹ “Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi, Sosyal Demokrat [Fırka], Türkiye Sosyalist Fırkası, Dersaadet’te mevcut bütün fabrika ve dâr’ül mesailerle ve bilimum mavnacılar, sandalcılar, salapuryacılar, mürettepler cemiyetlerinden gelen murahhaslar Sirkeci’de dün içtima ederek intihabatta sosyalist birliği unvanı altında müştereken çalışmaya karar vermişlerdir.”³⁰ TİÇSF, SDF ve

“Sosyalist Birliği”, 29 Ekim 1919, *İleri*, s. 3.

TSF’nin yanı sıra mevcut birçok işçi ve emekçi örgütünü de içeren bu birlik, “İstansbul’un 300 bini geçen bütün proletaryasının menafini müdafaa ve içtimada muvaffakiyeti temin etmek” için kurulmuştur.³¹ Birlik temsilcileri bu amaçla İstanbul proletaryasını temsil edecek üç sosyalist mebusan seçilmiş için 29 Ekim’de Milli Kongre’ye müracaat ederler.³²

Milli Kongre, Kasım 1918’de, mevcut cemiyet, parti ve dernekleri millî bir çatı altında birleştirmek amacıyla İstanbul’da kurulmuştur.³³ Bu sırada başkentte Karakol Cemiyeti

29 “Sosyalist Partileri Birliktir”, *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2.

30 “Sosyalist Birliği”, *İleri*, 29 Ekim 1919, s. 3.

31 A.g.e.

32 “Sosyalist Partileri Birliktir”, *İkdam*, 30 Ekim 1919, s. 2.

33 Milli Kongre hakkında bkz. Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, s. 165-174.

etrafında örgütlenen direniş hareketi, bu federasyon üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir.³⁴ Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsusa için çalışan Dr. Esat (Işık) bir Karakol üyesiydi.³⁵ Dr. Esat aynı zamanda Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin de başkanıydı ve Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti'nin İdare Heyeti'nde yer almıştı. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Kongre'nin kuruluşu için önemli bir inisiyatif aldı. Bu Cemiyet'in dört üyesi, Mehmet Emin, Ali Kâmil, Haydar Rifat ve Baha Sait, Millî Kongre'nin kuruluşu için görevlendirildiler, bu konuda kamuoyuna ilk çağırışı yaptılar.³⁶ Bunlardan Baha Sait oldukça etkili bir İttihatçıydı ve Karakol'u örgütleyen çekirdek kadro içinde yer almıştı.³⁷ Millî Kongre, bir yandan millî bütünlüğü sağlamaya, Trakya ve Anadolu'da Müslümanların çoğunluğu oluşturduğunu kanıtlamaya çalışırken, diğer yandan da seçimlere millî bir ittifak halinde gidilmesini mümkün kılacak faaliyetlerde bulunmaktadır. Millî Kongre Reisi Esat Bey 29 Ekim'de, Sosyalist Birliği'nin Meclis'te sosyalist adayların temsili konusundaki talebine olumlu yanıt vermiştir.

Daha sonra Mütareke döneminde gelişmekte olan Türkiye komünist hareketinin önemli simalarından biri olacak Ziyetullah Nevşirvanov, bu dönemde SDF üyesidir.³⁸ Nevşir-

34 Bu konuda kısa bir tartışma için bkz. Erol Ülker, "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler", *Kebekeç*, no. 41, Haziran 2016, s. 72-73.

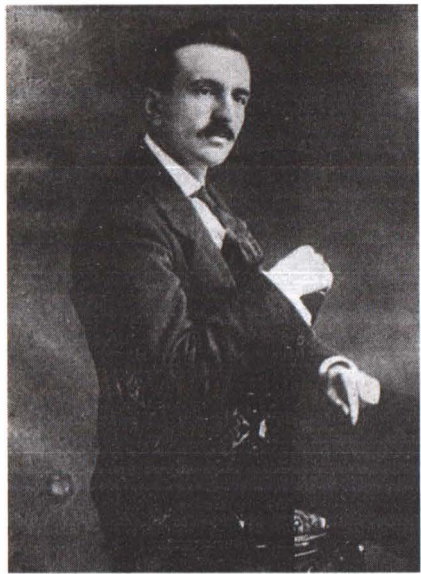
35 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 1212. Dr. Esat'ın siyasal ve mesleki kariyerinin gelişimi hakkında daha fazla bilgi için bkz. H. Kadırcan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Millî Mücadele'de Bir Işık: Esat Işık*, İstanbul: Kavis Yayıncılık, 2010.

36 Bu çağrının metni için bkz. Niyazi Ahmet Banoglu, "Millî Kongre ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt 3, no. 7, Kasım 1988, s. 197-212, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-07/milli-kongre-ve-faaliyetleri>

37 Fethi Tevetoglu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar: Karakol Cemiyeti*, s. 4. Yenibahçeli Şükrü'ye göre Karakol Cemiyeti'ne ismini veren Baha Sait'tir. Yenibahçeli Şükrü Bey'in *Hatıraları*, der. Yaşar Semiz ve Ömer Akdağ, s. 58-59.

38 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 80. Nevşirvanov'un Hafı TKP'ye üye-

vanov, Ocak 1923 tarihli kısa bir yazısında, sosyalist partilerin oluşturduğu ittifakı “İstanbul amele si arasında bir ‘cephe birliği’” teşebbüsü olarak nitelendirir.³⁹ Gerçekten birlik hareketi, yukarıda belirtildiği gibi, yalnızca sosyalist partileri değil kimi önemli emek örgütlenmelerini de içermektedir. Nevşirvanov, Ethem Nejat’ın cephe girişimi hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder: “1919 senesinde muhtelif amele teşkilâtları ve muhtelif sosyalist ‘fırka’lar tarafından, İntihabat Kanunu’nu protesto etmek üzere toplanan ‘İstanbul’un İlk Sosyalist ve Amele Mitingi’nde, ‘Azizim, bu miting, bizim yapmak istediğimiz tek cephenin mukaddemesidir’ diye ümitlenmişti.”⁴⁰

Ethem Nejat (TÜSTAV Görsel İşitsel Arşiv Fonu).

Cephe hareketinin genel bir heyecan yarattığına işaret eden gelişmeler arasında, TSF’nin 31 Ekim’de Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu’nda düzenlediği toplantıyı da anmak gerekir. İstanbul basınında, “mebusan intihabatında amelenin müttehiden hareket etmesini temin etmek üzere...” organize edilen bu toplantıya 2.000 kişinin katıldığı bildirilmiştir.⁴¹ Top-

liği için bkz. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s. 83.

39 Zenon-Zeynullah Nevşirvanov, “Ethem Nejat Arkadaş”, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, haz. Burhan Tuğsavul, s. 113.

40 A.g.e., s. 114.

41 *İkdam* gazetesinin 31 Teşrinievvel 1335 tarihli sayısından aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, dipnot 26, s. 74.

Ziynetullah Nevşirvanov (TÜSTAV
Görsel İşletim Arşiv Fonu).

lantı esnasında yapılan konuşmalarda, işçilerin çıkarlarını koruyabilmek için ittifak halinde olmaları gerektiğine ve Meclis'e temsilci yollayabilmek için sosyalist birliği etrafında toplanmanın lüzumuna vurgu yapılmıştır.⁴²

Sosyalistlerin birlik çalışmaları ile meşgul olduğu sıralarda, İstanbul'da daha genel bir seçim ittifakı için arayışlar da sürmekteydi. Seçimlerde mevcut parti ve cemiyetlerin ortak tutum almasına ilişkin tartışmaların

19 Haziran 1919 tarihinde Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'nın çağrısıyla başladığı anlaşılıyor.⁴³ Hükümetin seçim çalışmalarını hızlandırması üzerine, bu defa Millî Kongre tüm partileri toplantıya davet eder. Ekim ayı sonunda Millî Kongre merkezinde gerçekleşecek olan ilk toplantıda "İşçi ve Amele Sosyalist Birliği" temsil edilecektir.⁴⁴ Bunun dışında ilk toplantıya Çiftçiler Derneği, Millî İktisat ve Millî Türk Fırkaları'ndan temsilciler katılır. Ancak yeterli çoğunluk sağlanamadığından olacak toplantı ertelenir. 5 Kasım'da

42 Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012, s. 183.

43 Millî Kongre'nin millî bir blok kurmak için yaptığı çalışmalar hakkında önemli bir kaynak, 17 Kasım 1919'da Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya gönderilen rapordur. İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Ahmet Keşfi [Le Mustechar du Ministère de l'Intérieur Ahmed Kechfi] imzasıyla gönderilen bu raporun Fransızcası için bkz. SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, "Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques. Adressé au Grand-Vézir par le Sous-Secrétaire d'Etat du Ministère de l'Intérieure."

44 31 Ekim 1919 tarihli *İkdam* gazetesinden aktaran Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 60.

yine Millî Kongre’de gerçekleştiği rapor edilen toplantıda se-
kiz üyeden oluşan bir seçim komisyonu karara bağlanır.⁴⁵
Bu komisyon, Millî Ahrar, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye gibi
Millî Kongre üyesi olmayan fırkaları da kapsayarak daha ge-
niş bir platform oluşturmuştur.

Ancak görüşmelerde ortak adaylar belirleme konusun-
da bir anlaşmaya varılamaz. 23 Kasım tarihli *Ifham* gazete-
si, Millî Türk Fırkası’nın neden ortak aday faaliyetlerinden
çekildiğine ilişkin açıklamasını yayınlar.⁴⁶ En önemli sebep,
Millî Kongre’nin İstanbul’dan yalnızca 10 aday gösterilme-
si konusundaki ısrarıdır. Buna karşılık, Millî Türk Fırkası,
ikinci seçmene daha fazla seçim şansı tanınabilmesi için 30
aday gösterilmesini savunmaktadır. Ayrıca her bir parti be-
lirli sayıda aday gösterebilmelidir. Fakat Millî Kongre, tüm
adayların ayrı ayrı oya sunulmasında ısrarcıdır. Neticede 27
Kasım’da yapılan toplantı somut kararlar alınamadan nokta-
lanır.⁴⁷ Bu sıralarda, Millî Kongre Reisi Esat Bey bir açıkla-
ma yaparak, ortak adaylar belirleme çabalarının başarısızlık-
la sonuçlandığını belirtir.⁴⁸ Bu sebeple Millî Kongre seçmen-
lere kendi adaylarını içeren 15 kişilik bir liste tavsiye eder.
Önerilenler arasında, Prens Sabahattin, Dr. Adnan [Adivar]
Bey, *Servet-i Fünûn* Direktörü Ahmet İhsan Bey, Lütfi Fikri
gibi önemli simalar bulunmaktadır. 28 Kasım tarihli *Tercü-
man* gazetesinde Millî Kongre adaylarını eleştiren bir yazı çı-
kar.⁴⁹ Özellikle Dr. Adnan Bey’in Enver Paşa ve Hilâl-i Ah-
mer Cemiyeti ile ilişkilerine dikkat çekilir.

45 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s. 2.

46 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, no. 1404 - A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe V, Communiqué du Parti ‘National Turc’.

47 Rapport sur le Milli Congrès et les Partis Politiques, s. 1.

48 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, no. 1404 - A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe II, Les Candidats de Constantinople.

49 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, no. 1404 - A-3, *Congrès National et les Elections*, Annexe IV, “La Faillite du Congrès National”,

Sosyalistler, Numan Usta ve meslekî temsil

Seçim komisyonunun başarısızlığa uğradığı sıralarda Sosyalist Birliği'nin de dağıldığı anlaşıyor. Nevşirvanov'a göre bunun sebebi, partiler içinde egemen olan ayrılıkçı (separatizm) ve küçük burjuva temayülleridir.⁵⁰ Neticede sosyalist partiler seçimlere kendi adaylarıyla katılır ve bun-

Malta'da esaret esnasında Aka Gündüz ve Numan Usta (Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu, İstanbul Salt Araştırma).

ların hiçbiri seçilemez. İstanbul'dan mebus seçilen tek işçi temsilcisi, Zeytinburnu Silah Fabrikası'ndan Numan Usta'dır.⁵¹ Seçimlere kadar kamuoyunda bilinmeyen Numan Usta'nın bu derece önemli bir başarıya imza atması, İttihatçı ikinci seçmenin kendisine verdiği desteğe bağlanır. *Peyam* gazetesine göre Numan'ın Mütareke'den sonra Berlin'e gittiğine dair tanıklar vardır. Orada Talat Paşa'yla görüşmüş ve ondan aldığı direktiflerle İstanbul'a döndükten sonra İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'yle ilişkiye geçmiştir. Numan, seçim günü Komite'nin İttihatçı ikinci seçmene verdiği gizli bir direktifle yeterli oyu alarak mebus seçilir.⁵² Bu özellik- le TSF tarafından ağır bir şekilde eleştirilir.⁵³ Numan'ın gerçek bir işçi temsilcisi değil, bir İttihatçı olduğu ima edilir.

50 Zenon-Zeynullah Nevşirvanov, "Ethem Nejat Arkadaş", s. 113.

51 Seçimler ve Numan Usta hakkında bkz. Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri", s. 456-457.

52 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste", 23 Décembre 1919.

53 Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2, s. 427-429.

24 Aralık'ta *İleri* gazetesinde yayınladığı makalede Celal Nuri, Numan Usta'nın İttihatçılığıyla ilgili suçlamaları, İTC'nin artık var olmadığını söyleyerek geçiştirir ve Numan Usta'nın Mesaî Fırkası'nın ileri gelenlerinden olduğunu vurgular.⁵⁴ Bu fırka Ocak 1919'da İmalat-ı Harbiye, bahriye, şimendifer, fes, mensucat fabrikası işçileriyle, Ağaçlı madeni, deniz amelesi ve kimi özel işletme çalışanları tarafından kurulmuştur.⁵⁵ Celal Nuri'ye göre Mesaî Fırkası, "İttihat ve Terakki ve onun mübarek karikatürü 'Hürriyet ve İtilafa zerrece benzemiyordu. Çünkü efradı yeknesak idi. Ve bir tabaka-i içtimaiye mensup bulunmak rıştesi bunları yekdiğerine bağlıyordu. Bu fırkanın yalnız programı pek mahirane çizilmemişti ... Memlekette hâkimiyet-i milliye uknumunun yaman muhalifi Damat Ferid Paşa fırkanın derece-i ehemmiyetini anlar anlamaz onu derhal ve bilâ-suâl ilga etti. İstanbul amelesi mebusu Numan Efendi bu zümrenin ileri gelenlerindendi. Damat Ferid Paşa hazretlerinin sukutlarıyla amelenin de iade-i itibar etmeleri doğru ve muhik değil midir ya?"

Celal Nuri'nin yazısına atıfla, Numan Usta'nın resmî olarak kapatılmış olan Osmanlı Mesaî Fırkası'nın üyesi olarak değil, bağımsız bir aday olarak seçildiği söylenebilir. Ancak bu, Numan'ın İttihatçılarla ilişkide olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.⁵⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Numan Usta'nın, Muhtar Bey ve Kâmil Efendi'yle birlikte, İttihatçı bir çevre tarafından gizli propaganda tesiriyle İstanbul'dan mebus seçtirilen üç kişiden biri olduğunu vurgula-

54 "Ameleden Bir Mebus", *İleri*, 24 Aralık 1919, s. 1-2.

55 "Osmanlı Mesai Fırkası", *İkdam*, 28 Kânunusani 1335, s. 2. Aynı haberde fırkanın yöneticileri ve idare heyetlerinin de isimler verilmiştir. Osmanlı Mesai Fırkası için ayrıca bkz. a.g.e. s. 333-339. Bu fırka hakkında bir yazı için bkz. "Mesai Fırkası", *İleri*, 4 Mart 1919, s. 4. "Ferdi Helvacızade" imzalı bu yazıda, fırka programı iptidai bulunmuş ve geliştirilmesi tavsiye edilmiş.

56 Bu konuda bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I*, s. 83-84.

maktadır.⁵⁷ Söz konusu İttihatçı çevre, Cihan Harbi sırasında ITC'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ni kontrol etmiş, savaş ekonomisinin örgütlenmesinde ve İstanbul'un iâşe işlerinde önemli roller oynamıştır. Mütareke'den sonra da faaliyetlerini sürdüren bu çevrenin fiilî lideri olarak değerlendirilebileceğimiz Kara Kemal, Ocak 1919'da tutuklanan pek çok İttihatçıdan biridir ve Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne yollananlar arasında yer almıştır.⁵⁸ Tekeli ve İlkin, Kara Kemal sürüldükten sonra, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi içinde yer almış olan Kör Ali İhsan (İloğlu) Bey'in nüfuzunun arttığına işaret eder.⁵⁹ Ali İhsan Bey, İstanbul'un Mart 1920'de resmî olarak işgal edilmesinden önce İstanbul Heyet-i Merkeziyesi adına bir toplantı daha düzenlemeyi başarır. Memduh Şevket Esendal, Hüseyinzade Ali gibi simaların katıldığı toplantıda "temsil-i meslekîye istinat eden" bir program kabul edilir.

Tanıl Bora'nın belirttiği gibi meslekî temsil Türkçede korporatizmin karşılığıydı.⁶⁰ En genel hatlarıyla meslekî temsil programı, siyasal ve iktisadî hayatın, meslekî korporasyonlar etrafında örgütlenmesini önermektedir.⁶¹ Meclis bireysel olarak seçmenlerden ziyade, meslekî grupları temsil

57 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Meslekî Programı." *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 373-375.

58 İttihatçıların yargılanması ve sürgüne gönderilmesi hakkında bkz. Bünyamin Kocaoglu, *Mütarekede İttihatçılık*, İstanbul: Temel Yayınları, 2006, s. 216-235.

59 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 372-373.

60 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 142, 159.

61 Programın öncesinde ortaya konan ilk versiyonunda, biri meslekleri temsil eden, diğeri seçimlere dayanan iki meclis kurulması önerilmektedir. 1920 yılında Ankara'da gündeme gelen programda bu ikinci meclise yer verilmemiştir. Programın evrimini özetleyen bir tartışma için bkz. "Meslek-i Temsilcilik Ne Demektir", *Meslek*, no. 1, 15 Aralık 1924, s. 5-6. Mete Tunçay, bu yazının büyük bir kısmını *Türkiye'de Sol Akımlar I'de* yayınlamış ve tartışmıştır (s. 304-305).

eden millî bir karaktere sahip olmalıdır.⁶² Tüketim ve üretim kooperatiflerinin kurulmasını temel alan meslekî temsil, Osmanlı'da lonca ve tımar sisteminin çözülmesiyle ortaya çıktığı iddia edilen iktisadî ve siyasal çöküşün tarihsel bir analizi çerçevesinde ortaya konmuştur.⁶³ Bu program ilk kez esnaf cemiyetleri ve kooperatifler üzerinde önemli bir ağırlığı olan ITC İstanbul teşkilatının lider kadroları tarafından Cihan Harbi yıllarında formüle edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2003).⁶⁴ Ali İhsan Bey bunlar arasında en etkili olanlardan biridir ve sonraki yıllarda meslekî temsil ona mâl edilmiştir. Ancak yazının başında belirtildiği gibi 1917 yılında Osmanlı sosyalistlerini temsilen Stockholm'e giden Hüseyinzade Ali'nin de bu İttihatçı çevreye dâhil olduğu unutulmamalı ki, bu yetki kendisine ITC'nin kontrolündeki kimi esnaf cemiyetleri yöneticileri tarafından verilmişti.⁶⁵

Bu açıdan bakıldığında bahsi geçen İttihatçı çevrenin sosyalist bir temayüle sahip olduğu iddiasında Cihan Harbi'nin son yıllarından Mütareke dönemine uzanan bir devamlılık olduğu görülüyor. Nitekim Ferah Tiyatrosu'nda ortaya çıkan cephe girişiminin İttihatçı bir bileşene de sahip olduğu anlaşıyor. Serkan Erdal, Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti hakkındaki çalışmasında haklı olarak bu örgütün İttihatçılarla organik bağını vurgular ve uzun süre sekreterliğini yapan Numan Usta'nın ITC üyeliğinin altını çizer.⁶⁶ Ayrıca, 24 Ekim'deki toplantıya hamallar, salapuryacılar ve mavnacıları temsilen katılan cemiyetler, Cihan Harbi esnasında

62 Ali İhsan Bey'in meslekî temsil programı ve buna ilişkin notları için bkz. Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 372-377.

63 A. Cerrahoglu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul: May Yayınları, 1973, s. 398-407.

64 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 366-367.

65 Orhan Y. Silier, "The Participation of the Union and Progress Party in the Stockholm International Conference of 1917."

66 Serkan Erdal, "Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 19 (1), 2015, s. 169.

İttihat ve Terakki tarafından Kara Kemal'in liderliğinde etkin bir şekilde kontrol edilmekteydi.⁶⁷ İttihatçıların bu tip örgütlenmeler üzerindeki fiilî etkisi hükümetin aldığı karşı tedbirlere rağmen Mütareke döneminde de devam etmiş ve bunlar direniş hareketi içinde önemli roller oynamıştır.⁶⁸

Numan Usta'nın İstanbul mebusu seçildikten sonra yaptığı açıklamalar, meslekî temsil programının izlerini taşımaktadır. Numan kendisini millî ve Türk bir sosyalist olarak tanımlar, enternasyonalizmin Müslüman Türk işçilerin temayüllerine ve çıkarlarına uygun olmadığını belirtir. Kendisinin vekil olarak seçilmesi toplumun tüm tabakalarını temsil eden millî bir meclisin oluşması için önemli bir adımdır. Müslüman ve Türk işçiler kendi çıkarlarının farkına varmalı, işçi birlikleri etrafında bir araya gelmelidir. Türkiye'de sosyalizm ve bağımsızlık mücadelesi birbirlerinden ayrı süreçler olarak görülmemelidir.⁶⁹ Numan Usta'nın sergilediği yaklaşım Marksist bir sosyalizm anlayışından çok daha fazla örneğin İtalyan faşizminin önemli kaynaklarından biri olan ulusal sendikacılık hareketiyle paralellikler göstermektedir.⁷⁰ Meslekî temsil programını hatırlatır bir şekilde İtalyan ulusal sendikacıları meslekî grupların, yani korporasyonların öz yönetimine dayanan bir ekonomik-siyasal sistemin gerekliliğini savunmuştur ki, işçilerin sendikal ve kooperatif örgütlenmeleri de bunun bir parçası olarak görülür.

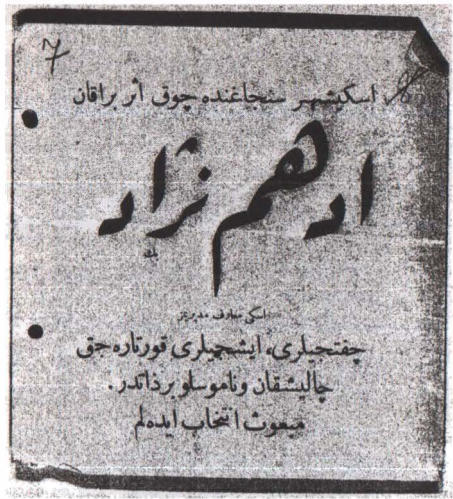
67 Birinci Dünya Savaşı öncesinde liman işçilerinin ve genel olarak esnaf cemiyetlerinin millî iktisat politikalarındaki rolleri ve İttihatçılarla ilişkileri hakkında bkz. Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

68 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 130.

69 SHAT, 20 N 167, carton: 57, file: 2, "Numan Effendi. Député Socialiste", 23 Décembre 1919.

70 Dylan Riley, *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2010, s. 47-51.

Yukarıda belirtildiği gibi Numan'ın seçilmesi TSF ve SDF tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Tepkiler bununla sınırlı kalmaz. İstanbul'dan bağımsız bir aday olarak vekil seçilen Lütfi Fikri Bey İttihat ve Terakki'nin seçimlerdeki etkisi nedeniyle istifa eder, Numan Usta ve Muhtar Bey koyu İttihatçılıklarından dolayı istifaya davet edilmektedir.⁷¹ İstanbul'dan Mehmed Vehbi, Eskişehir'den Ethem Nejat dışında Niğde ve İzmir'den de birer aday ile katıldığı seçimlerde başarılı olamayan TİÇSF'nin aynı durum karşısında tepkiyse çok daha ılımlıdır.⁷² Parti yayın organı *Kurtuluş*'ta, kendisini sosyalist olarak nitelendiren Numan Efendi'nin seçimi kazanması ve bir amele temsilcisinin Meclis'e girmesi dikkate değer bir olay olarak yorumlanır. "Numan Efendi'nin sınıfının menfaatini pek iyi takdir ederek bir Sosyalist Parti'ye katılacağına" dair öngöründe bulunulur.⁷³ TİÇSF kadroları ile Numan arasında seçimlerden önce bir bağlantı kurulmuş olması hayli muhtemel. Daha önce vurgulandığı gibi Numan uzunca bir süre Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Idare Heyeti'nde gö-

"Eskişehir Sancağında Çok Eser Bırakan Ethem Nejat Bey. Eski Maarif Müdürü. Çiftçileri işçileri Kurtaracak Çalışkan ve Namuslu Bir Zatdır. Mebus İntihab Edelim" (TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, cd no. 1, klasör no. 1/36, belge no. 1).

71 "İntihabat Netayici ve Meclis-i Mebusanın Küşadı", *İkdam*, 28 Kanunuevvel 1335, s. 1.

72 Seçimlerle ilgili el ilanları ve beyannamelerin transliterasyonu için bkz. Akbulut ve Tunçay, *a.g.e.*, s. 54-56.

73 "Türkiye Seçimleri", *Kurtuluş*, haz. Rasih Nuri İleri, s. 198-199.

“Eskişehir Sancağı Mebus Namzedi Sabık Maarif Müdürü Ethem Nejat Beyin Beyannamesi” (TÜSTAV Komintern Arşivi, döküm 1, cd no. 1, klasör no. 1/36, belge no. 1).

rev yapmıştır.⁷⁴ Bu cemiyet 24 Ekim’de Ferah Tiyatrosu’nda gerçekleşen ve TİÇSF’nin öncülük ettiği toplantının katılımcılarından biridir.

Mete Tunçay’ın İttihatçı sol olarak nitelendirdiği korporatist eğilim ile sosyalist hareket arasındaki bağlantının daha geniş bir çerçeveden düşünüldüğü takdirde mutlaka istisnâî bir gelişme olmadığını söyleyebiliriz. Güçlü bir liberalizm ve parlamentarizm eleştirisine dayanan devrimci sendikalizm

1890’larda sosyalist hareketin ılımlı ve reformist yönelimine tepki olarak Fransa’da doğdu ve 1900’lerde İtalya’da yaygınlaştı. Devrimci sendikalistler 1907’de İtalya Sosyalist Partisi’nden (ISP) ayrıldı ve bu hareket giderek, çıkış noktası “proleter ulus” söylemi olan milliyetçi bir yönelim benimsedi.⁷⁵ Daha önce vurgulandığı gibi devrimci sendikalizm ile milliyetçilik arasındaki bu sentez 1919’da faşist hareketin kuruluşunda önemli bir rol aldı. Hareketin lideri olan Mussolini Cihan Harbi öncesinde ISP’nin devrim-

74 *İkdam* gazetesinde, Numan Efendi’nin “Meşrutiyette teşekkül eden Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti’nde idare azasından bulunmuş” olduğu vurgulanır. “İstanbul’da Mebus İntihabının Netayici”, *İkdam*, 20 Kânunuevvel 1335, s. 1. Bu konuda bkz. Serkan Erdal, *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti*, s. 169-170.

75 Devrimci sendikalizmin milliyetçileşmesi hakkında bkz. Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1996, s. 66-69.

ci kanadına mensuptu ve 1912'de bu kanadın parti aygıtı üzerinde hâkimiyet kurmasına destek oldu.⁷⁶ Ancak 1914 yılı sonlarında savaş yanlısı bir tutum alarak ISP'den ayrıldı. Liderliğini üstlendiği faşist hareketin 1919'da ilan ettiği program hâlâ demokratik seçimleri ve işçi haklarını vurgulayan belirgin bir "sol" içeriğe sahipti.⁷⁷ Özetle, faşizm İtalya'da sosyalizmden tamamen bağımsız bir siyasal hareket olarak ortaya çıkmadı ve bu ikisi arasındaki ayrışma bir süreç içinde gerçekleşti.

Bu yazının sınırları dâhilinde sosyalizm, sendikalizm ve korporatizm arasındaki ilişkileri tarihsel ve kavramsal olarak tüketici bir biçimde tartışmak, İttihatçı sol akımları ve bunların sosyalist örgütlerle ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmek mümkün değil. Yine de belirtilmesi gereken önemli bir nokta Numan Usta'nın millî sosyalizm anlayışına damgasını vuran korporatist bakış açısının TİÇSF kadrolarına çok da yabancı olmadığıdır. İsmi belirtilmeyen bir TİÇSF üyesiyle seçimlerden çok kısa bir süre sonra yapılan ve 29 Aralık'ta "Türk Amelesinde Mücadele Hazırlığı" başlığıyla *İkdam* gazetesinde yayınlanan bir mülâkatta öne çıkan korporasyon ve Türk köylüsü için tarım kooperatifi gibi fikirler büyük olasılıkla Numan ve onu destekleyen seçmenlerin en azından bir bölümü için kabul edilebilir hedefler olmalıdır.⁷⁸

Erbab-ı mesaf arasında sınıf menfaatini şuurlu bir hale getirecek olan teşkilât, bu mesâimizin mahrekini teşkil edecektir. Bu meyanda Avrupa'da (Korporasyon) tarzındaki işçi birliklerini tadat ederiz. Son zamanlarda teessüs etmiş olan Umum Türkiye İşçiler Derneği ile Fırkamızın sıkı ve samimî bir teması vardır. Bu Dernek bütün mesalik-i sa'ye

76 A.g.e., s. 83.

77 A.g.e., s. 91.

78 Erden Akbulut ve Mete Tunçay tarafından *İstanbul Komünist Grubu*, s. 60.

mensup erbab-ı mesâiyi bir araya toplamaktadır. Bundan mâada, bilhassa ziraat memleketi olan Türkiye’de ıslahat-ı ziraiyeyi sosyalizm prensiplerine göre vücuda getirmek ve bu suretle Türkiye hayat-ı siyasiye ve içtimâyesinde sa’y kuvvetine kuvvet verdirmek üzere taşrada (Çiftçi alımsatım dernekleri) tesis etmek istiyoruz.

Sonuç yerine

Yine de 1919 seçimleri sürecinde TİÇSF ile İttihatçılar arasında siyasal bir yakınlaşmadan bahsetmek çok aceleci ve büyük oranda sorunlu bir genelleme olur. Yukarıda vurgulandığı gibi, seçim ittifakı girişimi dağılmış, sosyalistlerle birlikte İttihatçı çevrelerin de dâhil olduğu bir cephe girişimi başarısızlığa uğramıştır. 12 Kasım tarihli *Yeni Gün* gazetesinde Millî Kongre’ye hitaben yapılan açıklama, 24 Ekim’den bu tarihe kadar İttihatçılar ile TİÇSF arasında ciddi bir açının ortaya çıktığını gösteriyor. İttihatçı eğilimli *Yeni Gün*, TİÇSF’nin kuruluş sürecinin yasal olarak tamamlanmadığını, bu partinin hükümete sunduğu programın hukukî şartları yerine getirmediğini belirterek, yine de Millî Kongre’deki seçim çalışmalarına dâhil edilmesini eleştirir. TİÇSF ise kuruluş sürecinin yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu’na uygun bir şekilde ilerlediğini, Ferah Tiyatrosu’nda yapılan toplantının tamamen yasal olduğunu ve Millî Kongre’ye dâhil olmasında hiçbir problem bulunmadığını vurgular.⁷⁹ Buna rağmen TİÇSF’nin seçimlere katılabilmesi için gerekli prosedür ancak 17 Aralık’ta yani seçimlerden bir gün önce tamamlanabilmiştir.⁸⁰

79 SHAT, 20 N 167, SR Marine, 2e Bureau, Carton: 57, Dossier 2, *Socialistes Turcs. Résumé*, 19 Novembre 1919.

80 “Ekonomik ve Sosyal Olaylar. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi”, “Türkiye Seçimleri”, *Kurtuluş*, haz. Rasih Nuri İleri, s. 176, 198-199. 18 Aralık tarihli *İkdam*’da SDF ve TSF İstanbul seçimlerine katılacak partiler listesinde görü-

Numan Usta'nın mebus seçilmesini büyük bir heyecanla karşılayan *Yeni Gün*, Kasım ayı ortalarında açık bir şekilde TIÇSF'yi seçim sürecinin dışında bırakma çabası içindedir. Bu, 24 Ekim sonrasında ortaya çıkan mutabakatın sona ermesi şeklinde yorumlanabileceği gibi, aynı toplumsal tabana ve seçmen kitlesine yönelik siyaset üretme iddiasında olan, ancak sosyalizmi oldukça farklı yorumlayan gruplar arasındaki rekabetin bir uzantısı olarak da görülebilir. Söz konusu toplumsal tabanın yalnızca modern sektörlerde istihdam edilen işçileri değil, Mütareke öncesinde ITC'nin esnaf cemiyetleri aracılığıyla nüfuz ettiği hamallar, mavnacılar, sandalcılar gibi daha "geleneksel" emek kesimlerini de içerdiği vurgulanmalıdır. Sosyalist ittifak tam da bu yüzden sayısı 300 bini geçen İstanbul proletaryasını temsil etme iddiasındadır.

Her hâlükârda, Ziynettullah Nevşirvanov'un cephe girişi olarak nitelendirdiği sosyalist ittifak dağılmış, TIÇSF, TSF ve SDF adayları seçilememiş, Numan Usta Meclis'e giren tek işçi temsilcisi olarak kalmıştır. O da İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmî olarak işgalinden sonra İngiliz makamları tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.⁸¹ Numan 1921'in son çeyreğine kadar orada kalır, Ekim 1921'de Ankara hükümeti ile İngiltere arasında savaş esirlerinin değişimi hakkında imzalanan bir protokole dayanarak Kara Vasıf, Rauf (Orbay) ve Celal Nuri'yle birlikte serbest bırakılan 51 Malta sürgününden biri olur.⁸² Yılın sonlarına doğru Ankara'ya ulaşarak Meclis'e katılır. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü'yle (Aras) birlikte kendini sosyalist olarak nitelendirmek-

nürken TIÇSF'nin ismi yer almamaktadır. "Bugün İstanbul Mebuslarının İntihabı", *İkdam*, 18 Kânunuevvel 1335, s. 1.

81 Public Record Office, Foreign Office Catalogs, 371/5089, 25 March 1920.

82 Bu anlaşma hakkında bkz. Selma Yel, "Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi", *Askeri Tarih Bülteni*, no. 35, Ağustos 1993, s. 222-233.

tedir.⁸³ Bu sırada İstanbul'daki sol ve işçi hareketleriyle bağlarının tamamen kopmadığı tahmin edilebilir.⁸⁴ Nitekim Aralık 1922 ortalarında İstanbul'a döner ve mevcut işçi örgütlenmelerini tek bir konfederasyon çatısı altında bir araya getirmeyi amaçlayan yeni bir birlik faaliyetinin başına geçer. Bu girişim önce Umum Amele Birlikleri Heyet-i Müttehidesi daha sonra İstanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi olarak adlandırılacaktır.

83 "İstanbul'da Amele Mebusu Numan Usta'yla Mülakat", *İleri*, 20 Aralık 1922, Sabahattin Özel ve Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2003, s. 197-198.

84 Haziran 1922 tarihli bir rapor, İstanbul'da işçiler arasında yeni bir ittifak girişi için faaliyette bulunanların Numan Usta'dan aldıkları direktiflerle hareket ettiklerini bildirmektedir. Bunlar arasında tramvay şirketi çalışanları ve eski zabitanlar bulunduğu da rapor edilmiştir. TİTE, 48/27, 1 Haziran 1922, s. 3.

BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR...

MEHMET Ö. ALKAN

“La Maison du Cygne”

Grote Markt/Grand'Place Brüksel'in dünyaca bilinen meydanı. Görkemli Belediye Binası ve onun tam karşısında şimdi Kent Müzesi olan Kral'ın evi bulunuyor. Meydanı çevreleyen ve bir kısmı dantel gibi işlenmiş binaların “Melek”, “Kayık”, “Miğfer”, “Çanta”, “Tavuskuşu”, “Tilki”, “Dişi Kurt”, “Uçurtma”... gibi ilginç isimleri var. Bunların arasında yer alan *La Maison du Cygne* Grote Mark'ın en güzel binalarından biri, üzerinde de yazdığı gibi 1698'de yapılmış. *La Maison du Cygne* “Kuğu Evi” demek. Binaya bu ismin verilmesinin nedeni binanın ön cephesinde ve ana giriş kapısının hemen yukarısında yer alan gösterişli kuğu heykeli.

Bina şu anda Brüksel'in dünyaca tanınmış en lüks lokantalarından birine ait. 1959 yılından beri faaliyette olan lokanta oldukça iddialı, o kadar ki kendisini “Belçika gastronomi tacının mücevheri” olarak adlandırıyor. Rezervasyonsuz gitmek mümkün değil. Tahmin edileceği gibi sıradan bir öğün yemek için bile ciddi bir fatura ödemenizi gerek-

Marx ve Engels tarafından *Komünist Manifesto*'nun yazıldığı Brüksel'de Grote Markt/Grand'Place'da bulunan La Maison du Cygne binasının dıştan görünüşü (Fotoğraf Mehmet Ö. Alkan).

tiriyor. Dolayısıyla “üst tabaka” hizmet veren, sıradan insanların kullanamayacağı kadar pahalı bir lokanta. Bina yapılışı sonrasında bir süre Kasap Loncası'nın Lonca Binası olarak kullanılmış. Fakirlere ücretsiz yiyecek de dağıtılmış. Ama bu binayı değerli kılan başka bir özelliği var. Şimdiki haline bakıp inanması çok güç, ancak bu binada, bir zamanlar Avrupa'da ve dünyada müthiş bir hareket başlatmış olan ve dünyanın en çok dile çevrilen, en tanınmış kitaplarından biri olan *Komünist Manifesto* yazılmıştır. Ama Lokantanın resmî sitesinde bile (<http://www.lamaisonducygne.be>) buna dair herhangi bir bilgi yer almaz. Binanın içinde de Marx'a veya *Komünist Manifesto*'ya dair bir bilgi yok. Ancak kimi gazete tanıtım yazılarında

ve seyahat önerileri veren sitelerde adeta çelişkili bir cazibe unsuru olarak, binada “Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'yu 3 yıl boyunca “pişirildiği/uydurduğu/tezgâhladığı” gibi ifadeler yer alır. Aslında bunların biraz da turist çekmek için yazıldığı açık. Brüksel'in en pahalı lokantalarından biri olan ve mahzenindeki 20 bin şarapla övünen *La Maison du Cygne*'de bir zamanlar *Komünist Manifesto*'nun yazılmış olduğunu ve fakirlere ücretsiz yemek dağıtıldığını hatırlamak yeterince ironi içeriyor olsa gerek.

İçinde *Komünist Manifesto*'nun yazıldığı La Maison du Cygne'in de bulunduğu binalar topluluğu (Fotograf Mehmet Ö. Alkan).

Kuş Evi'nin komünistleri

Brüksel 19. yüzyılda "liberal ülkenin liberal şehri" olarak ün salmıştır. Victor Hugo, Auguste Rodin, Paul Verlaine, Charles Baudelaire ve Alexandre Dumas gibi muhalif müteciler buraya gelmişler, yaşamlarının bir bölümünü burada sürgün olarak geçirmişlerdir. Grote Markt meydanına bakan binalardan bir diğeri Güvercin Evi'dir. Burası 1851'de III. Napolyon'un rejiminden kaçan ve "hayat bir sürgündür," diyen Victor Hugo için sığınak olmuştur.

Karl Marx 1845'te Fransa'dan kovulduktan sonra Avrupa'nın en liberal ülkesi olarak düşündüğü Belçika'ya gelir. Eşi ve çocuklarıyla yaklaşık 3 yıl boyunca Brüksel'de kalacaktır. La Maison du Cygne ise 1846'dan 1848 Mart'ına kadar Karl Marx'ın yoldaşlarıyla buluştuğu ve tartışmalar yaptığı bir yer olmuştur. Öte yandan, *Komünist Birlik* tarafından

1847'de Londra'da düzenlenen Kongre'de ayrıntılı bir parti programının Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından yazılması kararlaştırılmıştır. Sonradan "dünyanın en etkili siyasal eserlerinden biri" olarak nitelenen ve *Komünist Manifesto* olarak anılacak söz konusu parti programı, 1847'nin son aylarından itibaren Marx ve Engels tarafından *La Maison du Cygne*'de kaleme alınacaktır.

Bu binada o sıralarda fakirlere yemek dağıtılmakta ve aynı zamanda bar ve kahvehane olarak kullanılmaktadır. *La Maison du Cygne*'in arka odalarından birinde Marx'ın, emekçi sınıfının nasıl sömürüldüğünü anlatan dersler verdiği de bilinmektedir. Marx ve yoldaşları 1847'yi 1848'e bağlayan yılbaşını bu binada kutlamışlardır. Bu bina Belçika sosyalist tarihi açısından da önem taşıyor. Zira 1885 yılında Belçika İşçi Partisi de bu binada kurulacaktır.

Binanın üzerine Alman Sosyal Demokratlarının talebi ve Brüksel Belediyesi'nin katkılarıyla 21 Eylül 2006 tarihinde Karl Marx anısına iki plaket asılmıştır. Binanın bir tarafına konulan plakette Almanca ve İngilizce, diğer tarafına ko-

Fransızca- Felemenkçe plaket
(Fotograf Mehmet Ö. Alkan).

nulan plakette Brüksel başkent bölgesinde kullanılan her iki resmî dilde yani Felemenkçe ve Fransızca olarak "Karl Marx Şubat 1845'ten Mart 1848'e kadar Brüksel'de yaşadı. Yeni yılı "Alman İşçiler Derneği" ve "Demokrasi Birliği" ile bu binada kutladı," yazmaktadır. Ancak plaket-

lerde *Komünist Manifesto*'nun burada kaleme alındığı belirtilmemiştir.

Ayrıca bu plaketin üstünde bir başka plaket var ve plaket-te “Belçika İşçi Partisi 5 ve 6 Nisan 1885'te Burada Kuruldu” (Ici Fut Fonde les 5 et 6 Avril 1885 Le Parti Ouvrier Belge/Hier Werd op 5 en 6 April 1885 de Belgische Werkliedenparty-gesticht) yazıyor.

Marx'ın Brüksel'de 9 kez ev değiştirdiği biliniyor. Brüksel'de son iki yılını geçirdiği ev tespit edilmiş durumda. [(Rue Jean D'Ardenne, 50, Ixelles, Bruxelles, Belgique/Jean D'Ardenne Straat, 50, Elsene, Brussel, België)] Ixelles-Elsene mahallesindeki bu ev şimdilerde mesken olarak kullanılıyor ve bir de Yoga merkezi ilanı var. *Karl Marx Evi* olarak adlandırılan binanın üstüne yine yakın bir zamanda “Ixelles Yerel Tarih Derneği” tarafından bir plaket çakıldı. Plakette “Ixelles Yerel Tarih Derneği, KARL MARX BURADA YAŞADI, 1846-1848” cümlesi yazılı:

CERCLE D'HISTOIRE LOCALE D'IXELLES
ICI VÉCUT
KARL MARX
1846-1848

Aslında sosyalist hareketin tarihi geçmişi ile ilgili bu tür plaketlerin asılması veya heykeller yapıp kamusal alanlara dikilmesi Avrupa'da ve Amerika'da yeni yeni, neredeyse 2000'li yıllarda görülmeye başladı. Sosyalist hareketin tarihi açısından önemli olan bina, mekân ve meydanlara açıklayıcı plaket asmak, heykeller yapmak gibi uygulamaları Türkiye'de de başlatmanın zamanı gelmiş olsa gerek. Örneğin 1 Mayıs 1977'nin anısına Taksim'e bir heykel yapmak, plaket asmak, neden olmasın?

Komünist Manifesto'nun 1887'de İstanbul'da Ermenice basıldığı efsanesi

12- Manifest'in 21 Şubat 1848'de yapılan ilk baskısı.

Kuşu Evi'nde bitirilen kısaca *Manifesto* veya *Komünist Manifesto*, orijinal adıyla *Manifest der Kommunistischen Partei*, yani *Komünist Parti Manifestosu* Londra'ya gönderilerek 21 Şubat 1848'de Almanca yayınlandı. Yayınlanmasının ardından Avrupa'daki 1848 Devrimlerinin de başlatıcısı oldu. Bu nedenledir ki Belçika Kralı I. Leopold, *Manifesto*'nun yayınlanışını izleyen ay, Mart 1848'de Karl Marx'ın ülke dışına gönderilmesi emrini verdi. Marx ve

eşi Belçika polisi tarafından 18 saat gözaltında tutulduktan sonra, şehirden ayrılacak ve devrimcilere katılmak üzere Paris'e gidecektir. Oradan da Köln'e geçecek ve *Neue Rheinische Zeitung* adlı bir gazete çıkaracaktır.

Herhalde, dünya tarihinde hiçbir kitap bu kadar geniş bir coğrafyada bu kadar büyük bir etki yaratmamış olsa gerek. *Manifesto*, izleyen yıllarda neredeyse dünyanın bütün dillerine çevrilecektir. Marx ve Engels'in adları ilk kez 1872'de Leipzig'de yapılan baskısında yer alacak ve bu baskıda broşürün adı *Kommunistisches Manifest* yani *Komünist Manifesto* olarak değiştirilecektir.

Manifesto'nun kendisi kadar, çeşitli baskılara yazılan ön-sözler de kitabın mütemmim cüzü olmuştur. 1888 yılında Samuel Moore'un Engels ile birlikte yaptığı İngilizce çe-

virisinin, en çok kullanılan İngilizce baskı olduğu söylenir. Bu baskı bizim açımızdan da önemli, zira Engels, 30 Ocak 1888'de İngilizce baskıya yazdığı önsözde *Manifesto*'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını ama yayıncısının da çevirmeninin de basmaktan vazgeçtiğini yazmaktadır: "Bundan birkaç ay önce, İstanbul'da yayınlanması beklenen Ermenice çevirisi, bana söylendiğine göre yayıncı Marx'ın adını taşıyan bir kitap yayınlamaktan korktuğu, çevirmen de kitabı kendi eseri gibi göstermeye yanaşmadığı için gün yüzüne çıkmamıştır."¹

Engels 1 Mayıs 1890'da Londra'da Almanca baskıya yazdığı önsözde ise olayın 1887 yılında yaşandığını belirterek şunları yazar: "Bu arada garip bir olaya değineyim: 1887'de, Ermenice bir çevirinin el yazması İstanbul'da bir yayıncıya sunuluyor. Adamcağız, Marx'ın adını taşıyan bir kitabı yayınlamayı göze alamıyor, çevirmenden kitaba kendi adını koymasını istiyor, ama o da buna yanaşmıyor."² Rasih Nuri İleri de bu baskıyı merak etmiştir. Arkadaşlarından Komsomol Hasan (Hasan Kaşarcı) Unkapanı'ndaki Ermeni bir dinî kuruluşun kitaplığında Engels'in sözünü ettiği Ermenice çevirinin basılmış haline rastlamış olduğunu Rasih Nuri İleri'ye söylemiş, İleri de bu kurumu aramış ama bulamamış olduğunu yazar. Dolayısıyla sözü edilen Erme-

-
- 1 "An Armenian translation, which was to be published in Constantinople some months ago, did not see the light, I am told, because the publisher was afraid of bringing out a book with the name of Marx on it, while the translator declined to call it his own production." Metnin Türkçesi için bkz. *Karl Marx-Friedrich Engels: Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, 3. baskı, s. 62.
 - 2 "As a matter of curiosity, I may mention that in 1887 the manuscript of an Armenian translation was offered to a publisher in Constantinople. But the good man did not have the courage to publish something bearing the name of Marx and suggested that the translator set down his own name as author, which the latter however declined." Bu metnin Türkçesi için bkz. *Karl Marx-Friedrich Engels: Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, 3. baskı, s. 67.

nice çevirisini Komsomol Hasan dışında şimdiye dek gören olmamıştır!³

Manifesto'nun ilk Türkçe çevirisi: Mustafa Subhi'nin el yazısıyla "Komünist Beyannamesi"

Manifesto Türkçeye geç çevrilmiştir. *Manifesto'nun* ilk çevirisi Komünist Partisi'nin de kurucusu olan Mustafa Subhi tarafından yapılıyor. El yazısı çeviri yıllar sonra Mete Tunçay'a verilmiştir. Tunçay, sonradan Tarih Vakfı'na armağan ettiği bu eserin eline geçme hikâyesini şöyle anlatır:

Bakû'dayken bana, Türkiye'ye götürmem için, üstünde Poésie sözcüğü basılı, sayfa kenarları yaldızlı ciltli bir defter verildi. İçinde, M. Suphi'nin kendi el yazısıyla başladığı, fakat bitiremediği bir *Manifest* çevirisi var. Bu yadigârın Türkiye'de saklanması için gösterilen temiz yurtseverlik duyguları önünde saygıyla eğilirim. Ülkemizde, bu defteri teslim edebileceğim uygun bir Devrim Tarihi Müzesi kuruluncaya değin, bunu emanet olarak kendim saklamak niyetindeyim.⁴

Mustafa Subhi tarafından yapılan bu çevirinin,⁵ daha sonraki serencâmı ise defterin başına yapıştırılan ve başlığı Arap harfleriyle el yazısı, metni ise Kiril alfabesiyle Azerbaycan dilinde daktiloyla yazılan notta şöyle açıklanmıştır:

- 3 Rasih Nuri Ileri; "Türkçede Manifesto", *Karl Marx-Friedrich Engels: Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, 3. baskı, s. 15.
- 4 Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1982, s. 27. Bu yazıyı hazırladığımız sırada, Mete Tunçay'ın bu eseri yıllar önce Tarih Vakfı'na vermesine rağmen her nedense henüz Tarih Vakfı'nın arşivine kaydedilmemiş bu eseri Vakıfta bulamamak üzücüdür.
- 5 Bu eseri Mete Tunçay yayınladığı halde, maalesef yakın zamanlarda yapılan bir kitap, bütün bilgileri ve çevrimyazıyı Mete Tunçay'ın *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, s. 27-46'dan Mustafa Suphi'nin "(Yarım Kalmış) Manifest Çevirisi" başlıklı bölümden alındığı halde, Mete Tunçay'ın kendisi de eseri de zikretmemiştir. Yayınevi, bana, bunun istenmeyerek yapılan bir hata olduğunu

فروغی نے پانچواں

بارت :
وہ ساقی و فو و فو فو

— ۱۴۴ —

七

۱۔ رضیاتہ - (توسیع) خیانت اور واپس پھیلانے سے۔

فتیہ - اور بھارتیہ ہونے پر اقتدار مناسبت - بابا دیار
شری شیخ وکر و زائس اور بھارتیہ - ولایا یو ایس ای - یو
ہیڈن کو سائنس بھارتیہ ہونے پر - ہر وقت اعلیٰ صلیب -
نعلیہ - انعامات دیے -

ان شاء الله که من صدق گفته ام نویسد و به اطلاع اید بفرماید
که من نیز از این وقت تا آخری بفرمان که عین نامه و سایر چیزه
نصفه جان و کمال اولی به من یا بشماره قاری نویسد

[illegible]

صلى الله عليه وسلم - 2 -
 في يوم الاثنين - 3 -
 في يوم الثلاثاء - 4 -
 في يوم الأربعاء - 5 -
 في يوم الخميس - 6 -
 في يوم الجمعة - 7 -
 في يوم السبت - 8 -
 في يوم الأحد - 9 -
 في يوم الاثنين - 10 -
 في يوم الثلاثاء - 11 -
 في يوم الأربعاء - 12 -
 في يوم الخميس - 13 -
 في يوم الجمعة - 14 -
 في يوم السبت - 15 -
 في يوم الأحد - 16 -
 في يوم الاثنين - 17 -
 في يوم الثلاثاء - 18 -
 في يوم الأربعاء - 19 -
 في يوم الخميس - 20 -
 في يوم الجمعة - 21 -
 في يوم السبت - 22 -
 في يوم الأحد - 23 -
 في يوم الاثنين - 24 -
 في يوم الثلاثاء - 25 -
 في يوم الأربعاء - 26 -
 في يوم الخميس - 27 -
 في يوم الجمعة - 28 -
 في يوم السبت - 29 -
 في يوم الأحد - 30 -

[illegible]

Türkiye Komünist Partisi'nin banisi Mustafa Suphi arkadaşın elyazması olan bu defteri ben 1930'uncu yılda Kırım Simferopol [Ak Mescit] şehrinde muallim Osman Efendi'den aldım.

Mustafa Suphi arkadaş 1918'inci yılda Moskova'da neşrine başladığı Yeni Dünya Türkçe Komünist gazetesini 1919'uncu yılda (Türkiye'ye yakın olduğu için) Simferopol şehrine naklederek orada neşrine devam eder. Biraz vakitten sonra Vrangeli ordusu tarafından işgal olunan Simferopol'den uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Mustafa Suphi arkadaş bazı elyazmalarıyla beraber tercümesini yazmakta olduğu bu defteri de Osman Efendi'ye saklamak için verir.

1920'inci yılda Simferopol tekrar Sovyetler ülkesine geçer ve Komünist gazetesi olan Yeni Dünya gazetesi tekrar Kırım Ablostnoy [Bölge] Komitesinin nâşiri resmî organı olarak çıkmaya başlar. 1930'uncu yılda bu gazetenin onyıllık bayramı teşkil olundu. Ben tesadüfî olarak bu bayramda Osman Efendi ile tanış oldum. O, benim Türkiye Komünisti olduğumu bildikten sonra Mustafa Suphi arkadaşın elyazmalarını saklamak için götürmemi teklif etti. Bizim için çok kıymetli olan bu aziz hatırayı bu vakte kadar ben gözbebeğim gibi saklamaktayım.

1920'inci yıldan Ankara Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadınlar Şube Müdiresi, hal-i hazırda Sovyet ülkesi parti uzvu, şahsi pensiyacı [emekli] Cemile Nurşivanova.⁶

ifade etmiştir. Bkz. Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Mustafa Suphi-Şefik Hüsnü çevirileri, 160. *Yıla Armağan*, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2008, Sosyal Tarih Dizisi 1, s. 55-71. Tamamen yukarıda belirttiğim gibi Mete Tunçay'dan aktarma olduğu halde isim ve kaynak zikredilmez.

6 Mete Tunçay, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul: Belge Yayınları, 1982, s. 27-28.

Bir şiir defterine el yazısı ile yapılan ve yarım kalan çeviri şu bilgilerle başlar:

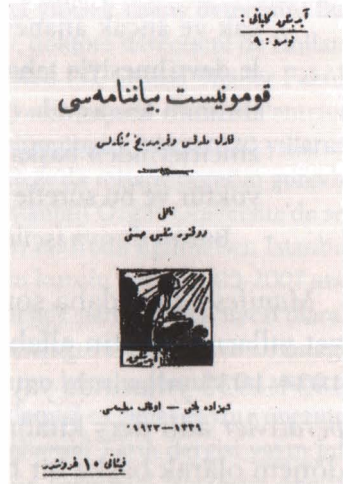
Komünist Beyannamesi, Yazan: K. Marx ve F. Engels, 1848.

Komünist Beyannamesi'nin giriş kısmı Mustafa Subhi tarafından şöyle çevrilmiştir:

Bir hayalet, komünizm hayaleti Avrupa'yı büyülemiştir. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes ehl-i Salıp tertibiyle ittihat ettiler.

Yayınlanışının 75. yılında Türkçe basılı ilk çeviri: Şefik Hüsnü: Komünist Beyannamesi

İkinci çeviri ve ilk basılı çeviri Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini de yapan, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucularından Şefik Hüsnü [Deymer] tarafından yapılıyor.⁷ Komünist Manifesto'nun yayınlanışının 75. yılında, 1923 yılında Türkçe çevirisi de yayınlanmış oluyor. Kitap Komünist Beyannamesi adıyla Aydınlık Külliyyatı'nın 9 numaralı yayını olarak basılıyor.⁸ Künye bilgileri şöyledir:

Karl Marx ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü]; Komünist Beyannamesi ([İstanbul:] Şehzade Başı- Evkaf Matbaası, 1339-1923).

7 Osman Köker, "Şefik Hüsnü'nün Komünist Manifesto Çevirisi", *Toplumsal Tarih*, no. 58, Eylül 1998, s. 19-21.

8 TÜSTAV tarafından yayınlanan "Çevrimyazı ve Sözlükçesi: Şeyda Oğuz" tıra

Karl Marx ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü]; *Komünist Beyannamesi* ([İstanbul:] Şehzade Başı - Evkaf Matbaası, 1339-1923) Fiyatı 10 kuruştur.

Metnin çevirisi şu paragrafla başlar:

Bir hayalet, komünizm hayaleti bütün Avrupa'yı dolaşmaktadır. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, papa ve çar, Meternih ve Gizo, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes Ehl-i Salib tertibiyle ittifak ettiler.

Metnin son paragrafı şöyle çevrilmiştir:

Komünistler, fikirlerini ve tasavvurlarını saklamayı kendilerine yakıştırmazlar. Açıkça ilân ederler ki gayeleri ancak ve ancak ananevi bütün nizam-ı içtimaiyenin şiddetle devrilmesiyle tahakkuk edecektir. Bir komünist inkılabı ihtimali karşısında titremek hâkim sınıflara düşer. Bu işte zincirlerinden başka, proleterlerin kayıp edecek bir şeyleri yoktur ve bu suretle bütün bir âlem kazanmış olacaklardır.

Bütün dünya işçileri birleşiniz!

Manifesto'nun daha sonra başkaca çevirileri de Cumhuriyet yıllarında Latin alfabesi ile yapılacaktır.⁹ Kerim Sadi'nin 1934-1935 yıllarında yayımladığı ya da Suphi Nuri İleri *Kooperativler* adlı ders kitabı içindeki metin gibi. Ancak bunlar dönem olarak başka bir bağlamda ortaya çıktıkları ve bu kitabın çerçevesi dışında kaldıkları için başka bir yazının ya da yayının konusu olacaklardı.

ından yapılmıştır. http://www.tustav.org/_dokuman/komunist_beyanname-si.pdf

9 Kerim Sadi, *Tarihi Bir Vesika*, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1934, s. 1-16; Kerim Sadi, *Tarihi Bir Vesika: İkinci Cüz (mabadı)*, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1935, s. 17-31; Karl Marx Friedrich Engels; *Manifest*, çev. Kerim Sadi, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936; Suphi Nuri İleri, *Kooperativler*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935.

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 1975'te İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. İlk yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, ikinci yüksek lisans derecesini Budapeşte'de Central European University, doktora derecesini de Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nden aldı. Halen İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesidir. 2012-2013 öğretim yılında Atina'da Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümü'nde, 2019-2020 yıllarında da Londra Üniversitesi Birkbeck College'da misafir öğretim görevlisi olarak bulundu. 2011 yılından beri İstanbul Özgür Üniversite'de seminer dersleri veriyor. 2003-2008 yılları arasında Eğitim-Sen İstanbul 6 No'lu Üniversiteler Şubesi'nde yönetim kurulu üyesi, 2005-2007 arasında da Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde parti meclisi üyesi olarak çalıştı. Halen Tarih Vakfı Başkan Yardımcılığı ve Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı (Özgür Üniversite) yönetim kurulu görevlerini yürütüyor. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* dergisi eş genel yayın yönetmenidir. Tarih Vakfı Yurt Yayınları ve *Toplumsal Tarih* dergisi yayın kurulu üyesidir. 1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi (2004), *The Young Turks and the Boycott Movement: Nationalism, Protest and the Working Classes in the Formation of Modern Turkey* (2014), *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak: Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)* (2015), *Gelecek 1917: Tarih, Devrim, Kültür* (2018-Fotİ Benlisoy ile birlikte) adlı kitapları ve *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* (2008), *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm* (2014), *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorular* (2015, Mehmet Ö. Alkan ile birlikte), *1917: Rusya'da Devrimde Devrim* (2018, Meh-

met Ö. Alkan ile birlikte) adlı derlemeleri yayımlandı. Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihi, toplumsal hareketler, Türk milliyetçiliği, Türkiye sol düşüncesi, Türkiye futbol tarihi ve sınıf hareketi üzerine yazdığı makaleler çok sayıda yabancı/yerli dergi ve kitaplarda yayımlandı.

İ. ARDA ODABAŞI 1973 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, yüksek lisans ve doktorasını Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamladı. 2014'te İletişim Çalışmaları doçenti oldu. Ağırlıklı olarak Osmanlı iletişim/medya, kültür ve düşünce tarihi üzerine çalışan Odabaşı'nın telif ve çeviri kitap, kitap bölümü, makale, bildiri, ansiklopedi madde-si, sergi metni gibi çok sayıda eseri bulunmaktadır. *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey* (2011) isimli kitabı 2012'de Yunus Nadi Sosyal Bilimler Araştırması Ödülü'nü, *Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş* (2017) isimli kitabı 2018'de İletişim Araştırmaları Derneği (İLAD)'ın Yılın İletişim Araştırması Ödülü'nü almıştır.

STEFO BENLİSOY 1976 İstanbul doğumlu. Fener Rum Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü mezunu. Lisansüstü ve doktora eğitimine aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde 19. yüzyıl Anadolu'sunda Ortodoks cemaatlerin kimlik dönüşüm süreçleri üzerine çalıştı. *İstanbul'un Irgatları II. Meşrutiyet'te Sosyalist bir İşçi Örgütü* ve Foti Benli-soy'la birlikte kaleme aldığı *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş bir Yol: 'Hristiyan Türkler' ve Papa Eftim* başlıklı iki kitabı bulunmaktadır. Başta *Toplumsal Tarih*, *Tarih ve Toplum*, *Kebikeç*, *Başlangıç dergi* ve *Yeniyol* olmak üzere çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. Halen İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda İstos Yayınları'na katkı sunmaktadır.

YAŞAR TOLGA CORA Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Cora doktorasını 2016 yılında Chicago Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nden almış ve 2017 yılında Michigan Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak bulunmuştur. Cora'nın çalışmaları 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni toplumunun sosyal tarihine odaklanmaktadır. Zanaatkarlar, göçmenler ve kadın emeği tarihi üzerine yoğunlaşan Cora'nın yakın dönemde *Journal of the Social and Economic History of the Orient*, *New Perspectives on Turkey* ve *International Review of Social History*'de imparatorluğun son döneminde, göç, tekstil üretimi ve kadın emeği üzerine makaleleri yayınlanmıştır.

BİLGE SEÇKİN ÇETİNKAYA Lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde tamamladı. Halen aynı enstitüde doktora çalışmasına devam ediyor. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde dışarıdan ders verdi. Boğaziçi Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Çanakkale'de Radyo Mega 17 ve Olay TV'de, *Pazartesi Kadına Mahsus Gazete*'de, *YOL TV*'de, *HRT TV*'de muhabir, program yapımcısı ve sunucu olarak çalıştı. 2010-2015 arası her hafta *Birgün* gazetesinde "Ekmeğimi Kazanırken" adlı köşesinde yazdı. Tiyatro çalışmalarına 1994 yılında İstanbul Üniversitesi SBF Tiyatro Kulübü'nün kurucuları arasında yer alarak başladı. Mask-Kara Tiyatrosu'nda, SBF Oyuncuları'nda, Tiyatro Stüdyosu'nda çalıştı. Tolga Örnek'in yönettiği "Hititler" belgeselinde oynadı ve Koray Çalışkan'ın 2009 senesinde çektiği "Esma" adlı kısa filminin de başrol oyuncusu oldu. Kuruluşundan beri üyesi olduğu, parti meclisi üyeliği yaptığı Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin (ÖDP) 2012-2016 yılları arasında eş genel başkanlığını yaptı. Uzun bir süredir yazmakta olduğu günlük gazete ve süreli politik yazılarının yanı sıra toplumsal cinsiyet ve tiyatro tarihi, çağdaş çalışma hayatı ve işçi sınıfı üzerine yazdığı rapor ve akademik çalışmaları çeşitli ulusal ve yabancı dergi ve kitaplarda yayımlandı.

EROL ÜLKER Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. 1999 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, 2004 yılında Merkezi Avrupa Üniversitesi Milliyetçilik Çalışmaları Bölümü'nden yüksek lisans dereceleri aldı. 2013 yılında Şikago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora eğitimini tamamladı. Doktora çalışmalarını sürdürürken Ocak-Haziran 2010'da Paris'te *École des Hautes Études en Sciences Sociales*'de (EHESS) değişim öğrencisi olarak bulundu. 2015-2016'da Berlin merkezli *Transregionale Studien - Europe in the Middle - the Middle East in Europe* (EUME) isimli program çerçevesinde bursiyer olarak doktora sonrası araştırmalarını sürdürdü. *Nations and Nationalism*, *European Journal of Turkish Studies*, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *Nationalities Papers*, *Toplumsal Tarih*, *Kebikeç*, *Alternatif Politika* gibi dergilerde makaleleri yayınlandı. Başlıca akademik ilgi alanları arasında Osmanlı-Türkiye siyasal ve sosyal tarihi, milliyetçilik, sosyal hareketler, sosyalist ve komünist akımlar ve emek tarihi yer almaktadır. Yayımlanmış kitapları arasında *Mütareke'nin İlk Yıllarında İstanbul'da Direniş ve Sol, 1918-1920* (Sosyal Tarih Yayınları, 2020), *Türkiye'nin Yakın Tarihinde Emek, Toplum ve Siyaset: 1980-2002* (Tay-

fun Mertan ile derleme, Sosyal Tarih Yayınları, 2021), *Türkiye Komünist Partisi'nin Bolşevikleşmesi, 1925-1928* (Erden Akbulut ile, Bağlam Yayınları, 2021) bulunmaktadır. Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı (TÜSTAV) Yönetim Kurulu üyesi olan Erol Ülker aynı zamanda 1914-1918-online: *International Encyclopedia of the First World War* isimli çevrimiçi ansiklopediye editör olarak katkıda bulunmaktadır.

MEHMET Ö. ALKAN Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "İlim"den "Bilim"e Geçişin Kritik Evreleri, Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı fakültede "Ölçülebilir Verilerle Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Modernleşmesi" başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. 2000-2001 ve 2009-2010 yılları arasında Amerika'da Wisconsin Üniversitesi Tarih Bölümü'nde, 2008 ve 2010 yıllarında Köln Üniversitesi'nde kadrolu öğretim üyesi olarak ders verdi. Hava Harp Okulu, Deniz Harp Okulu ve İstanbul Kültür Üniversitesi'nde dersler verdi. Halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı'ndaki görevine anabilim dalı başkanı ve siyasi tarih profesörü olarak devam etmekte ve aynı zamanda Tarih Vakfı Başkanlığı'nı yürütmektedir. NTV ve CNN-TURK kanallarında yayınlanmış olan Türkiye tarihi ve siyasal hayatı ile ilgili hazırladığı yaklaşık 15 belgeseli bulunmaktadır. Ayrıca *A Haber*'de "Eski Defterler", *TRT-Haber*'de "Tarihe Yolculuk" ve CNN-TURK'te "Sagım Solum Tarih" adlı tarih programlarını hazırlamıştır. *Toplumsal Tarih* dergisi Yayın Kurulu üyesidir. Kendi alanında yayınlanmış 300'e yakın makalesi ve hazırladığı 15'ten fazla kitabı vardır. Başlıca yapıtları: *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları* (İlter Turan ve Ahmet Yücekök ile birlikte) Tarih Vakfı Yayınları-1998), *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Okulları* (Terakki Vakfı Yayınları, 2003), *Prens Sabahaddin Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne* (İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları, 2007), *Yadigar-ı Meşrutiyet* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi* (Y. Doğan Çetinkaya ile birlikte) (Tarih Vakfı Yayınları, 2015), *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler* (Tarih Vakfı Yayınları, 2017), *150. Yılında Das Kapital Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'deki Serencamı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), *1917 Devrimde Devrim* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018) (Y. Doğan Çetinkaya ile birlikte).

Osmanlı sosyalist hareketinin farklı bileşenlerinin teorik öncülleri ve benimsedikleri siyasal stratejiyi oluşturan temel ilkeler durağan olmaktan ziyade sürekli olarak değişen ve evrilen bir biçime sahiptir. Bu bileşenler hem kendi fikrî ve örgütsel pratikleri hem Osmanlı sosyalizminin diğer bileşenleriyle olan etkileşimleri hem de uluslararası sosyalist ve işçi hareketindeki fikrî arayış ve stratejik yönelimlerden beslenmişler ve kendi yapılarını buna uygun biçimde dönüştürmüşlerdir. Gazete ve dergilerden sendikalara, işçi örgütlerinden tiyatro sahnelerine uzanan bir performansla...

Son dönem Osmanlı sosyalist ve işçi hareketi üzerine çalışan akademisyenlerin çabalarıyla biçimlenen *Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm*, hem imparatorluk "tebaası"nın sosyalizm ve Marksizmle kurduğu ilişkilerin ayrıntılarına yöneliyor hem de tarihyazımı açısından alanın katettiği mesafeyi tartışıyor. Y. Doğan Çetinkaya'nın editörlüğünde İ. Arda Odabaşı, Stefo Benlisoy, Yaşar Tolga Cora, Bilge Seçkin Çetinkaya, Erol Ülker ve Mehmet Ö. Alkan'ın katkılarıyla...

"Bilhassa sulhun akdinden sonra, daha ziyade kesb-i şiddet eyleyecek olan sermaye hücumu karşısında bugünkünden daha zebun ve aciz bir vaziyetde kalmamak için toplum birer kitle halinde bulunmaya zaman gayib etmeksizin çalışmak elzemdir. Biz bu hususda elimizden gelen, hissemize düşen her vazifeyi ifaya hazırız. Binaenaleyh, sosyalizmin cediti olan Karl Marx'ın bütün cihan sınıf-ı fakire ve say'isine karşı her zaman söylediği bir sözü biz de amelemize hitaben, yegâne çare-i reha olarak, bir daha tekrar edeceğiz: Birleşiniz!"

İDRAK

